

Landschapsopbouw en landgebruik van de groenlanden langs de middenloop van de Overijsselse Vecht tussen 1800 en 1950

Colofon

Deze masterscriptie is geschreven in het kader van de master Landschapsgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen (RuG).

Titel:

Landschapsopbouw en landgebruik van de groenlanden langs de middenloop van de Overijsselse Vecht tussen 1800 en 1950

Student:

ing. O. (Oscar) Borsen

Inhoudelijke begeleiding:

prof.dr.ir. M. (Theo) Spek Rijksuniversiteit Groningen

Tweede lezer:

dr. J.F. (Jeroen) Benders

Plaats & datum:

Groningen, mei 2012

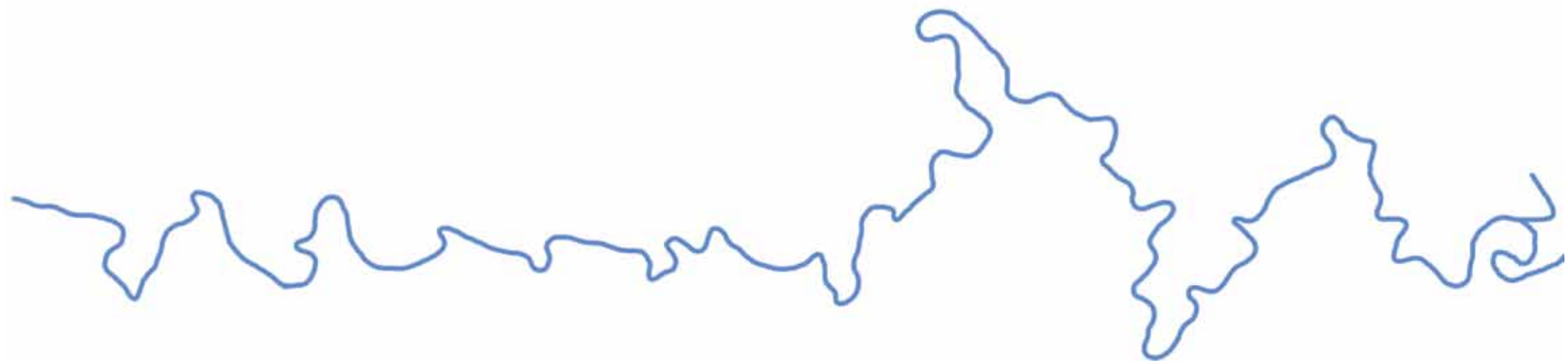
Contact:

O.Borsen@gmail.com

Inhoud

1 Inleiding en probleemstelling	11		
1.1 Onderzoeksthema	11		
1.2 Stand van het onderzoek	12		
1.3 Probleemstelling	15		
1.4 Afbakening van het onderzoek	17		
1.5 Theoretisch kader en onderzoeksbenaderingen	18		
1.6 Bronnen en methoden	19		
2 De historisch-ecologische landschapsopbouw langs de middenloop van de Vecht in de 19^e-eeuw	23		
2.1 Inleiding	23		
2.2 Geologische geschiedenis van de Vecht	23		
2.3 Bewoningsgeschiedenis van de Vechtstreek	25		
2.4 Historisch cultuurlandschap rond 1800	26		
2.5 Historisch-ecologische samenhang en relaties	29		
2.5.1 Het stuwwallandschap	33		
2.5.2 Het dekzandlandschap	35		
2.5.3 Het stroomdallandschap	37		
2.5.4 Het (voormalige) moeras- en veenlandschap	39		
2.6 Ruimtelijke, ecologische en functionele samenhang van de negentiende-eeuwse landschapseenheden in het Vechtdal	42		
2.7 Kartografische reconstructie	44		
3 Landschappelijke variatie en grondgebruik van de groenlanden langs de middenloop van de Vecht tussen circa 1800 en 1950	51		
3.1 Inleiding	51		
3.2 Samenstelling van het groenland langs de middenloop van de Overijsselse Vecht in 1832	53		
3.3 Groenlanden ten tijde van de markeverdelingen (1830-1870)	57		
3.3.1 Het sociaal-economische kader	57		
3.3.2 Het gebruik van de groenlanden	58		
3.3.3 Eigendomsverhoudingen in het groenland	60		
3.3.4 Het beheer van de groenlanden	65		
3.4 Groenland ten tijde van de kanalisering van de Vecht (1870-1910)		69	
3.4.1 Het sociaal-economische kader		69	
3.4.2 Het gebruik van de groenlanden		71	
3.4.3 Eigendomsverhoudingen in het groenland		72	
3.4.4 Het beheer van de groenlanden		75	
3.5 De coöperatieve beweging en het schaalvoordeel (1910-1950)		76	
3.5.1 Het sociaal-economische kader		77	
3.5.2 Het gebruik van de groenlanden		78	
3.5.3 Eigendomsverhoudingen in het groenland		79	
3.5.4 Het beheer van de groenlanden		79	
4 Synthese	85		
4.1 Hoofdpijnen en conclusies		85	
4.1.1 Reconstructie van de historisch-ecologische landschapsopbouw.		85	
4.1.2 Landschappelijke variatie en grondgebruik van de groenlanden 1800-1950		86	
4.2 Mogelijkheden voor verder onderzoek		88	

Inleiding

1 Inleiding en probleemstelling

*Bij de brug waar de Regge in de Vecht uitloopt
wiegelden weder de hoge bloemen de Veronica
longfolia (Lange ereprijs). Het stadje Ommen lag
zoo vriendelijk in 't avondzonlicht. – Op zulke
kalme zonnige avonden, als het groen zoo on-
beschijvelijk klaar tegen het oranjeroode westen
afsteekt, verbeeldt men zich gemakkelijk een
volmaakte wereld.*

F.W. van Eeden

Onkruid: botanische wandelingen van F.W. van Eeden, 1886

1.1 Onderzoeksthema

De landschappelijke variatie van het Vechtdal
Voor de liefhebber van Nederlandse cultuurlandschappen
is de Vechtstreek in Overijssel vast geen onbekend
terrein. De streek die zich binnen de landsgrenzen globaal
uitstrekt van Zwolle tot Gramsbergen wordt gekenmerkt
door een goed bewaard historisch cultuurlandschap
waar het rivierdal zelf, de golvende dekzandruggen, de
historische dorpen en verspreid liggende boerderijen,
de talrijke landgoederen en de uitgestrekte ontgonnen
veen- en heidevlakten in het achterland tezamen een
gevarieerde aanblik leveren. Deze scriptie gaat over
het landschap van de Overijsselse Vecht; specifiek
het landschap van de middenloop daarvan. In het
Nederlandse deel van deze Duits-Nederlandse rivier
verandert het landschap een aantal keer wezenlijk van
karakter, waarbij het samenspel van rivier en mens aan de
basis van deze diversiteit staat. Een van de belangrijkste
factoren die heeft geholpen bij het differentiëren van de
middenloop ten opzichte van de boven- en benedenloop
is het insnijden van de Vecht in de daar aanwezige
Pleistocene zandlagen. Door dit insnijden in het
zandlandschap van de middenloop is de omgeving veel
droger geworden. Dit is tegenwoordig nog steeds te zien
in de landschapsopbouw.

Maatschappelijk kader

De laatste tijd staat de Vechtstreek volop in de belangstelling van verschillende overheden en maatschappelijke organisaties. In 2009 verscheen het masterplan *Ruimte voor de Vecht* waarin de provincie Overijssel samen met betrokkenen verschillende doelen heeft opgesteld om de veiligheid te vergroten, een sociaal-economische impuls te geven en natuuropgaven te realiseren.¹ Het gevolg is dat er momenteel uitgebreid wordt nagedacht over de toekomst van de streek, waarbij ook in het verleden wordt gezocht naar aanknopingspunten voor het toekomstig beleid en beheer. Veel van de (potentiële) natuurwaarden concentreren zich in de groenlanden van het Vechtdal. Een voorbeeld is het Junner Koeland, nabij Ommen. Dit perceel grasland staat bekend om de bijzondere flora en wordt al jaren gebruikt als onderzoeksgebied van de Wageningse Universiteit.²

- 1 De samenwerkende partijen zijn: gemeenten, provincie Overijssel en waterschappen, het Overijssels Particulier Grondbezit, het regionaal Bureau voor Toerisme en Staatsbosbeheer. Zie ook Renner 2009.
- 2 Het Junner Koeland staat vooral bekend om de specifieke vegetatie van de Associatie van Schapengras en Tijn. Enkele bijzondere soorten zijn o.a. Steenanjer, Grote tijn en Geel walstro.
- 3 Voor deze regio was vooral Staring 1846 belangrijk.
- 4 Akker et al. 1964; Rappol & Gaemers 1993; Spek et al. 1996.
- 5 Wolfert et al. 1996.
- 6 Zie onder andere Mulder & Kuijt 2003 en Berendsen 2005.

1.2 Stand van het onderzoek

Het landschap van de Overijsselse Vecht is een relatief onontgonnen streek op het gebied van historisch onderzoek. Desondanks zijn er enkele publicaties verschenen, zowel in het verleden als meer recent waarin deze regio centraal staat of publicaties die een belangrijke bijdrage leveren aan de kennis van een grotere regio waar de Vechtstreek deel van uitmaakt. In deze paragraaf wordt per vakgebied een overzicht gegeven van de belangrijkste publicaties.

Fysische geografie

De meeste publicaties over de fysische geografie van de Vechtstreek maken deel uit van onderzoeken op een grotere schaal, zoals die van Salland of Oost-Nederland. Na het pionierswerk dat W.C.H. Staring in Salland in de negentiende eeuw heeft verricht, is een aantal onderzoekers in zijn voetsporen getreden.³ De publicaties van Van den Akker *et al.*, Rappol en Spek. zijn hiervan de voornaamste.⁴ Deze publicaties zijn steeds aanvullingen op bestaande informatie, waarbij Spek een bredere lezing geeft, waarin een interdisciplinaire aanpak wordt gebezigd. Hierbij wordt dus ook informatie over ecologie, toponymie en historische geografie gegeven. Eén publicatie waarbij het Vechtdal wel centraal staat is een onderzoek van Wolfert, Maas en Dirx naar het meandergedrag van de Overijsselse Vecht.⁵ In deze studie is voor het eerst een gedetailleerde reconstructie van historische laagwaterbeddingen en geomorfologische eenheden gemaakt. Daarnaast is er veel aandacht voor het historische landschap en landschapsgebruik. Verder zijn de geologische, geomorfologische, en bodemkaarten met de bijbehorende toelichtingen een belangrijke bron voor onderzoek naar de genese en landschapsopbouw. Samen met meer algemene publicaties als die van Berendsen ontstaat een goede basis waarmee het verhaal van vorming en ontwikkeling van het landschap kan worden onderzocht.⁶

Archeologie

Archeologie in de Vechtstreek heeft lange tijd slechts geringe aandacht genoten. Op een onderzoek van Van Giffen in 1930 na, duurde het tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw voordat de Vechtstreek archeologisch interessant werd geacht.⁷ Veel is te danken aan R. van Beek, amateurarcheoloog en tevens tijdelijk assistent van de provinciaal archeoloog A.D. Verlinde.⁸ Sinds de jaren zestig hebben Verlinde en Van Beek veel onderzoek gedaan naar de archeologie van het Vechtdal en Overijssel in het algemeen. In de periode dat opgravingen een officiële taak van Verlinde was - tussen 1971 en 1996 -, vonden veel opgravingen plaats: twintig van langer dan een maand en maar liefst vijfenzeventig die binnen een maand gereed waren.⁹ Dit bracht veel informatie over de vroegste bewoners naar boven. Sinds de jaren negentig is de interesse meer verschoven richting het IJsseldal en de Hanzesteden, waardoor de continuïteit van archeologisch onderzoek in het Vechtdal en meer oostelijk gelegen gebieden onder druk is komen te staan. De aanstelling van gemeentelijk archeologen in de snel groeiende IJsselsteden en de veranderende wetgeving hebben hier eveneens aan bijgedragen.¹⁰ Sinds de Malta-wetgeving van kracht is, is er in gebieden met veel verstoring van het bodemarchief een groot aantal veldonderzoeken gedaan. Meestal door commerciële bedrijven. De nadruk van het archeologisch onderzoek is daarmee verschoven naar de verstedelijkte gebieden. Hoewel er sindsdien veel nuttig onderzoek gedaan is, lijkt het verdiepend onderzoek onder deze golf van nieuwe opgravingen verloren te gaan.¹¹ Belangrijk is daarom onderzoek waar deze verdieping juist wordt gezocht. Voor Oost-Nederland is het proefschrift van Roy van Beek, met als onderwerp een interdisciplinair onderzoek naar bewoning en landschap van Oost-Nederland hier een goed voorbeeld van.¹²

Historische geografie

Het historisch-geografisch onderzoek in de Vechtstreek is voornamelijk uitgevoerd door lokale onderzoekers. Veelal gepubliceerd in uitgaven van de historische verenigingen

als Vereniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis of Rondom Dalfsen. Publicaties van Blom over bewoningssporen in Dalfsen, Goutbeek over velerlei onderwerpen en Steen over de geschiedenis van Ommen zijn hier goede voorbeelden van.¹³ De wetenschappelijke publicaties die van belang zijn voor de Vechtstreek zijn vooral overzichtspublicaties van een bepaalde streek, waarvan Oost-Nederland, Overijssel en Salland de meest voorkomende zijn. Van deze werken kan de publicatie Een samenleving onder spanning van Slicher van Bath als een mijlpaal worden gezien.¹⁴ In dit werk werd voor het eerst met een gestructureerde, kwantitatieve benadering de samenleving van het Nederlandse platteland onder de loep genomen. Ook Van Zanden, Bieleman, Demoed, Gevers/Mensema, Trompetter/Van Zanden en Spek hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de kennis van de historische geografie en landbouwgeschiedenis.¹⁵ Vaak werkten ze in het verlengde van Slicher van Bath, maar zijn theorieën werden ook aangescherpt en aan de hand van nieuwe inzichten aangepast. Hierbij moet nog gemeld worden dat historisch-geografische publicaties vaak op de grens van andere vakgebieden liggen. Zo zit er in een aantal publicaties een sterk historisch sociaal-economische kant. Naast deze publicaties is een groot aantal bronnenpublicaties verschenen die van belang zijn bij historisch-geografisch onderzoek in de Vechtstreek.¹⁶

Behalve op bronnen en literatuur leunt historisch-geografisch onderzoek voor een belangrijk deel op historisch kaartmateriaal, waarbij vooral detailkaarten veel informatie bevatten. Detailkaarten van de Vechtstreek vóór 1800 zijn er nauwelijks. Er is de kaart van Nicolaes ten Have uit 1643 die een goed overzicht geeft van de provincie Overijssel, maar deze kaart heeft een te grote schaal om van groot belang te zijn voor gedetailleerd onderzoek in de Vechtstreek. De tussen 1773 en 1794 vervaardigde Hottingerkaarten zijn een eerste regionale kaart die geschikt is voor gedetailleerd onderzoek. Helaas beslaat deze reeks kaarten alleen een gedeelte van Noord- en Oost-Nederland. Pas met de uitgave

- 7 Verlinde 1987, 6-7.
- 8 Groenewoudt et al. 2006, 16. Zie bijvoorbeeld Van Beek & Van Es 1964 en Beek 1966.
- 9 Groenewoudt et al. 2006, 22-23.
- 10 Beek 2009, 41-43.
- 11 Ibidem, 44.
- 12 Ibidem.
- 13 Blom et al. 2006; Goutbeek 1990; Steen & Veldsink 1948; Steen 1982.
- 14 Slicher van Bath 1957; Slicher van Bath et al. 1970; Slicher van Bath 1977.
- 15 Zanden 1984; Bieleman 1987; Demoed 1987; Gevers et al. 1983; Spek 2004; Trompetter & Van Zanden 2001; Spek et al. 2010.
- 16 Kuile 1963; Mensema 1994; Mensema 1981.

van de eerste kadastrale kaarten uit 1832 komen landsdekkende detailkaarten in omloop, gevolgd door de Militaire Topografische Kaart uit 1850 en de serie Chromotopografische Kaarten uit de periode 1890-1930. Met deze kaarten is het mogelijk om een goed beeld te krijgen van het Vechtdal en de verandering in het landschap te volgen. De waarde van dit kaartmateriaal wordt nog groter wanneer deze worden gecombineerd met bijvoorbeeld de bodemkaart, een hoogtekaart of een veldnamenkaart.¹⁷ Recent is nog de *Cultuurhistorische atlas van de Vecht* verschenen, een interdisciplinaire studie naar de geschiedenis van het Vechtdal.¹⁸ Hierin wordt in een aantal thema's de geschiedenis van de Vecht beschreven en komen verschillende bewoners aan het woord.

Vooraf studenten van de Wageningen Universiteit hebben veel onderzoek gedaan, waarbij met name het Junner koeland centraal stond.²¹ Naast studentenonderzoeken zijn er ook reguliere wetenschappelijke publicaties over de ecologie van de Vechtstreek. Een aantal voorbeelden zijn de studies van Grotenhuis ten Harkel over de verspreiding van bijzondere flora in het Vechtdal, Altenburg/Zoon en Wymenga met hun natuurwetenschappelijk onderzoek ter evaluatie van het beheersplan Vechtdal en Brongers/Kolkman met het onderzoek naar de vegetatie van het Vechtdal tussen 1989 en 1995.²² Naast publicaties over de ecologie in de Vechtstreek zijn er vele flora-inventarisaties uitgevoerd. Veel van deze informatie wordt opgeslagen in De Nationale Databank Flora en Fauna (NDFD).²³

17 Veldnamen in Hasselt, 1980 ; Asbroek & Overbeeke 1982; Eijken 1983; Veldnamen in Bathmen, 1987.

18 Neefjes et al. 2011.

19 Vervloet 1984; <http://www.landschap.nl/content/view/33/30/<10/02/2011>>.

20 Dirkx et al. 1998 ; Elerie 1998.

21 Jammers 1982 ; Jenster & Wallis de Vries 1985 ; Wijnstok 1986; Wennink 1987 ; Ten Napel 1987 ; Vels 1988.

22 Grotenhuis 1978 ; Altenburg et al. 1990; Brongers & Kolkman 1996.

23 <http://www.gevensautoriteitnatuur.nl/<14/02/2011>>.

Historische ecologie

In Nederland is de historische ecologie een relatief jong vakgebied dat in de jaren 1980 langzaam haar intrede deed en dat in 1991 een eigen werkgroep kreeg.¹⁹ Dat het een jong vakgebied is heeft als resultaat dat er maar weinig publicaties zijn en dat deze over het Vechtdal geheel ontbreken. Wel zijn er studies gedaan van andere kleine rivieren zoals de Reest. De publicaties van Dirkx en Elerie zijn hier goede voorbeelden van.²⁰ Zo geeft Elerie in zijn dissertatie een mooi overzicht van het ontstaan en de ontwikkelingen in agrarische ecosystemen in verschillende landschapstypen. De meer recente ecologie van de Vechtstreek is beter onderzocht. De bijzondere flora die de Vechtstreek rijk is heeft hier een belangrijke rol in gespeeld.

Figuur 1.1: De steenanjer (*Dianthus deltooides*) wettelijk beschermde plant die in het Vechtdal vrij algemeen voorkomt (foto: Th. Spek).

1.3 Probleemstelling

Overall in Nederland is het landschap continu in ontwikkeling. Niet alleen in het verleden, maar ook tegenwoordig worden steeds beslissingen genomen die het landschap beïnvloeden. Het huidige landschap is daarmee slechts een momentopname in het verhaal van een landschap. Om dit verhaal goed te kunnen vertellen zijn ook momentopnamen uit het verleden belangrijk. Deze momentopnamen hebben een grotere waarde wanneer ze zijn geschreven vanuit een brede invalshoek. De samenhang tussen verschillende disciplines draagt bij aan het beter begrijpen van een historische situatie.

Voor het Vechtdal is dit niet anders. Hoewel er hoge natuurwaarden zijn, is het landschap sinds de schaalvergroting van de landbouw erg veranderd. Veranderingen in gebruik en waterhuishouding hebben veel van de dynamiek uit het landschap gehaald en landschaps-ecologische systemen uit het verleden verstoord. Dit treft niet alleen de flora en fauna, ook het cultuurlandschap is ingrijpend getransformeerd. Aangezien veel van de natuur in het Vechtdal haar oorsprong vindt in het historisch landschapsgebruik, ligt hier een van de sleutels tot een succesvol natuurbehoud en -ontwikkeling. Daarnaast is het historische cultuurlandschap meer dan de basis van natuurwaarden. Het cultuurlandschap is juist de plek waar mens en natuur samenkomen en vormt hiermee een belangrijke cultuurhistorische waarde.

Om doordachte keuzes te kunnen maken over toekomstige ontwikkelingen langs de middenloop van de Vecht is het dus van belang om een gedetailleerd beeld van het historische landschap en van de historische ecologie van dit gebied te verkrijgen. Deze scriptie wil daaraan een bijdrage leveren door voor één periode uit het lange verhaal van de Vechtstreek een landschapsecologische reconstructie op te stellen met als doel het aanreiken van handvatten voor mogelijk toekomstig systeemherstel. In de tweede plaats is er extra

aandacht voor de opbouw, samenstelling en ontwikkeling van de historische groenlanden in het stroomdal van de Vecht. Het zijn vooral deze groenlanden in het stroomdal die binnen projecten als het eerder genoemde masterplan *Ruimte voor de Vecht* in aanmerking komen voor natuurherstel. Het doel is daarbij om aanknopingspunten te bieden voor toekomstige ontwikkelingen en toekomstig beheer.

Uit de vorige paragraaf blijkt dat over de landschapsgeschiedenis van de Vechtstreek slechts een gering aantal publicaties bestaat. Het ontbreekt vooral aan een geïntegreerd onderzoek waar de historisch-ecologische samenhang van het landschap in een bredere context wordt geplaatst. Dit is vooral waardevol voor toekomstige natuurontwikkeling waarbij het streefbeeld vaak een historische situatie is. Want juist de combinatie van (historisch) ecologisch onderzoek en onderzoek naar historische beheersvormen biedt ruimte voor meer duurzame oplossingen op het gebied van natuurontwikkeling.

In deze scriptie komen twee thema's aan bod. Het eerste deel van deze scriptie (hoofdstuk 2) bestaat uit een reconstructie van de historisch-ecologische landschapsopbouw langs de middenloop van de Vecht. In dit deel wordt gekeken naar de opbouw van het landschap en wordt de landschapsecologische samenhang inzichtelijk gemaakt. Deze reconstructie wordt als de basis van het tweede thema gebruikt (hoofdstuk 3): de ontwikkeling van landschap en landgebruik van de groenlanden langs de middenloop van de Overijsselse Vecht. Elk thema heeft een centrale vraag, opgedeeld in een aantal deelvragen.

Thema 1: De historisch-ecologische landschapsopbouw langs de middenloop van de Vecht aan het begin van de 19^e eeuw

Onderzoeksvraag:

Welke historisch-ecologische landschapsopbouw kende de middenloop van de Overijsselse Vecht rond 1832 en welke ruimtelijke en functionele relaties bestonden in die tijd tussen de verschillende landschapseenheden in dit gebied?

Deelvragen:

- Welke landschappelijke hoofdstructuur kende het Vechtdal aan het begin van de 19e eeuw?
- Welke landschapseenheden zijn aan het begin van de 19^e eeuw te onderscheiden langs de middenloop van de Overijsselse Vecht?
- Wat was de aardkundige en landschapsecologische basis van de landschapseenheden?
- Welke vormen van grondgebruik kenden de diverse landschapseenheden?
- Welke veldnamen kwamen voor en zeggen deze iets over de historisch-ecologische landschapsopbouw?
- Welke ruimtelijke, ecologische en functionele samenhangen bestonden er tussen de diverse landschapseenheden?
- Welke cartografische reconstructie en/of historisch-ecologische blokdiagrammen kunnen op basis van het bovenstaande worden vervaardigd van de historisch-ecologische landschapsopbouw van het middendeel van de Overijsselse Vecht?

Thema 2: De ontwikkeling van de landschappelijke variatie en het grondgebruik van de groenlanden langs de middenloop van de Vecht tussen circa 1832 en 1950

Onderzoeksvraag:

Wat was de samenstelling van het groenland en hoe ontwikkelden deze samenstelling, de eigendomsverhoudingen, het grondgebruik en het beheer van de groenlanden langs de middenloop van de Overijsselse Vecht zich tussen circa 1832 en circa 1950?

Deelvragen:

- Wat was de samenstelling van het groenland langs de middenloop van de Overijsselse Vecht in 1832 en hoe veranderde de samenstelling tussen circa 1832 en circa 1950?
- Welke sociaal-economische ontwikkelingen waren sturend in de ontwikkelingen tussen circa 1832 en circa 1950?
- Hoe werden de groenlanden langs de middenloop van de Overijsselse Vecht gebruikt en wat veranderde tussen circa 1832 en circa 1950?
- Hoe was de verhouding tussen collectief en particulier grondbezit langs de middenloop van de Overijsselse Vecht, welke veranderingen vonden tussen circa 1832 en circa 1950 plaats en wat waren de mogelijke oorzaken van deze veranderingen?
- Werd tussen circa 1832 en circa 1950 grond ontgonnen of verbeterd langs de middenloop van de Overijsselse Vecht en zo ja, op welke schaal?
- Hoe werden de groenlanden langs de middenloop van de Overijsselse Vecht beheerd en welke veranderingen vonden tussen circa 1832 en circa 1950 in het beheer plaats?

1.4 Afbakening van het onderzoek

Het Vechtdal als geheel kent alleen al op Nederlandse bodem een enorme verscheidenheid, niet alleen qua landschappen, maar ook wat bronmateriaal betreft. Dit vereist duidelijke onderzoekskaders. Deze zijn voor beide onderzoeksthema's niet gelijk.

Ruimtelijke afbakening

Als ruimtelijke afbakening is gekozen voor de huidige gemeentegrens van Ommen. De voornaamste reden hiervoor is dat de gemeente Ommen vrijwel overeenkomt met de middenloop van de Vecht. Daarnaast staat de middenloop in de belangstelling van beleidsmedewerkers voor toekomstige natuurontwikkeling in het Vechtdal.²⁴ Ook bestaan er van enkele marken uit dit deel van de Vecht uitgebreide markeboeken die nieuwe informatie kunnen bevatten. Het betreft de marken Arriën, Beerze, Besthmen, Giethmen, Junne, Ommen, Stegeren, Varsen en Zeese. Deze ruimtelijke afbakening zal worden toegepast op beide onderzoeksthema's.

Chronologische afbakening

Bij het bepalen van de chronologische afbakening is vooral gelet op het beschikbare bronmateriaal. Helaas zijn de Overijsselse grondschattingen uit de 17^e-eeuw niet zo uitgebreid als de Drentse, wat deze periode minder geschikt maakt.²⁵ Besloten is om een periode te kiezen die voldoende bronnen biedt om een degelijke cartografische reconstructie op te baseren. De kadastrale kaart uit 1832 samen met de markeboeken zorgen voor een goede basis om een reconstructie op te baseren, wat de 19^e eeuw als een geschikt moment in tijd maakt voor het eerste thema. Voor het tweede thema is gekozen voor een uitbreiding met de eerste helft van de 20ste eeuw. De landschappelijke dynamiek van de groenlanden vond namelijk voor een belangrijk deel plaats tijdens de eerste helft van deze eeuw. Tevens veranderde het grondgebruik in de tweede helft aanzienlijk door modernisering en mechanisatie. Het tweede onderzoeksthema zal worden onderzocht aan de

hand van verschillende periodes. De periodes worden bepaald door verschillende sturende ontwikkelingen, zowel landbouwkundig als sociaal-economisch en zijn als volgt gedefinieerd: 1832-1870 (periode van de markeverdelingen), 1870-1910 (periode van de kanalisatie van de Vecht) en 1910-1950 (periode van ingrijpende landbouwkundige veranderingen).

Thematische afbakening

Voor het onderzoek van de groenlanden in het Vechtdal zijn een aantal deelthema's gekozen, te weten grondgebruik, eigendomsverhoudingen, ontginningen en grondverbetering. Deze geven samen een goed beeld van de sturende krachten bij de ontwikkeling van deze regio en zijn hier nog niet eerder op dergelijke wijze onderzocht. Door gebrek aan bruikbare bronnen en literatuur zullen de ecologische veranderingen zelf minder uitgebreid worden onderzocht.

24 Voorbeelden van plannen waarin natuurontwikkeling een rol spelen zijn Project Vechtpark en het Beleidsplan Natuur en Landschap Overijssel (BNLO).

25 Elerie 1998, 406.

1.5 Theoretisch kader en onderzoeksbenaderingen

In deze studie naar het landschap langs de middenloop van de Vecht wordt gewerkt op het grensvlak van verschillende wetenschappelijke disciplines. Om een idee te krijgen van de theoretische achtergrond wordt in de volgende paragrafen een aantal theorieën en benaderingen kort toegelicht.

Historische geografie

De historische geografie is een wetenschap die zich bezighoudt met het bestuderen van ruimtelijke patronen in hun omgeving en in de tijd, of met het schetsen van de toestand waarin ruimtelijke patronen zich bevonden op een tijdstip in het verleden.²⁶ Binnen het historisch geografisch onderzoek kunnen drie benaderingen worden onderscheiden: de retrogressieve benadering, de retrospectieve benadering en de chronologische benadering. De retrospectieve benadering tracht met behulp van relicten het heden te begrijpen en te verklaren. De retrogressieve benadering gebruikt het huidige landschap om de situatie te schetsen op een bepaald moment in het verleden. Het doel is dus, anders dan bij de retrospectieve benadering, niet het heden vanuit de voorgeschiedenis te leren kennen. De chronologische benadering heeft als doel het weergeven van de landschapsontwikkeling door middel van opeenvolgende doorsnedes in de tijd. Deze doorsnedes zijn vaak het resultaat van retrogressief onderzoek, maar kunnen ook aan de hand van eigentijdse bronnen van het tijdvak worden onderzocht.²⁷

Een thema waar in dit onderzoek nader naar gekeken wordt betreft de verschillen in kwaliteit tussen particulier en gemeenschappelijk beheerde grond. In navolging van Demoed stelt Van Zanden dat de schrale weidegronden van de marke permanent leden onder overbegrazing en slechte afwatering. Door de marken te verdelen zou deze grond particulier bezit worden. De individuele

investeringen na de verdeling, samen met het aanleggen van goede sloten zou betekenen dat de weidegronden veel productiever werden.²⁸ De vraag is of deze verdelingen daadwerkelijk zo belangrijk zijn geweest of dat er ook andere oorzaken zijn voor de bewezen verbeteringen van het groenland.²⁹ Het kadaster 1832 biedt kansen om deze kwestie te testen. Rond 1832 zijn namelijk al grote delen van het groenland particulier bezit. Door de tarieven van het gemeenschappelijk beheerde groenland te vergelijken met de tarieven van het particulier beheerde groenland zal blijken of laatst genoemde inderdaad een hogere opbrengst had.

Historische ecologie

De historische ecologie richt zich vooral op de geschiedenis van ecosystemen, ofwel de ontwikkeling van flora en fauna in relatie tot veranderingen in bodemgebruik en hydrologie. Hierbij zijn veel van de theorieën van de tegenwoordige ecologie geldig. De belangrijke theorieën zijn de systeemecologie en de relatietheorie. In het kort beschrijven deze theorieën dat de natuur op een bepaalde plek is te beschouwen als een systeem waarin de onderdelen een functie voor elkaar hebben en waarbinnen zich kenmerkende processen afspelen. Deze plekken of gebieden, ook wel een ecosysteem, staan in relatie met omringende ecosystemen en kennen een dynamiek in tijd.³⁰ Het verschil met reguliere ecologie is dat historische ecologie niet met gangbare ecologische methoden bestudeerd kan worden. Historische ecologie heeft wat bronnen en onderzoeksmethoden betreft veel overeenkomsten met historische geografie. Daarmee bevindt het vakgebied zich tussen historische geografie en landschapsecologie in.

Landschapsecologie

De relatief jonge wetenschap landschapsecologie is gebaseerd op een integratie van fysische geologie en

26 Vervloet 1984, 1.

27 Ibidem, 5-8.

28 Demoed 1987, 80-82; Zanden 2001, 151-152.

29 Demoed 1987, 74.

30 Tansley 1935; Odum 1971en; Leeuwen 1966, 25-46.

ecologie.³¹ Deze interdisciplinaire kijk op het landschap heeft in de loop van de tijd tot verschillende theorieën geleid, welke voor een deel sterk leunen op theorieën uit de ecologie. Het denken in systemen betekende voor landschapsecologie dat het landschap op te delen is in eenheden met kenmerkende eigenschappen, de ecosystemen. De relatietheorie had in de landschapsecologie vooral invloed op de manier hoe men keek naar de relaties tussen verschillende ecosystemen en de gevolgen van dynamiek in tijd.³² De schaal van het onderzoek en de sterke interdisciplinaire benadering zijn de voornaamste verschillen met reguliere ecologie.

In het eerste deel van dit onderzoek wordt aan de hand van eerder genoemde vakgebieden een reconstructie gemaakt van het vroeg negentiende-eeuwse landschap langs de middenloop van de Vecht. Als theoretische achtergrond wordt gebruik gemaakt van een combinatie van bovenstaande theorieën en benaderingen, met name de systeemecologie en ecologische relatietheorie. Het is de vraag of het mogelijk is om met bronnen die vaak voor historisch geografisch onderzoek gebruikt worden tot een historische landschapsecologische reconstructie te komen.

Voor het tweede deel van dit onderzoek ligt de nadruk meer op een beschrijving van de landschapsontwikkelingen binnen de genoemde periode. Hier zal gebruik worden gemaakt van een combinatie van de chronologische en retrogressieve onderzoeksbenadering bekend uit de historische geografie. De bronnen die hiervoor gebruikt worden zijn zowel hedendaags als afkomstig uit het te onderzoeken tijdvak. De eerder genoemde vergelijking tussen particulier en gemeenschappelijk groenland zal tevens in dit deel worden uitgewerkt.

1.6 Bronnen en methoden

Hoewel de bronnen en methoden voor beide thema's grote overlap vertonen, zijn er enkele verschillen. Om dit inzichtelijk te maken volgt hierna een overzicht per thema.

Thema 1:

- 20^e-eeuwse literatuur, met als belangrijkste de publicaties van Wolfert *et al.*, 1996 *Het meander gedrag van de Overijsselse Vecht: Historische morfodynamiek en kansrijkdom voor natuurontwikkeling* en Eijken (1983) *Veldnamen in Ommen*;
- kaarten: bodem- en geomorfologische kaart, kadastrale minuutplans 1832, Topografische Militaire Kaart 1850, Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN).

Thema 2:

- 19^e-eeuwse literatuur, zoals de plaats- en streekbeschrijvingen van Van Eeden (1886) *Onkruid: Botanische wandelingen van F.W. van Eeden*; Staring (1851) *Handleiding tot het vloeijen van hooilanden*;
- 20^e-eeuwse literatuur, zowel wetenschappelijk als lokaal historisch, onder andere Coster (1996) *Overijssel op het land: een geschiedenis van Overijsselsche Landbouw maatschappij 1871-1996*; Deemoed (1987) *Mandegoed, Schandegoed: een historisch-geografische beschouwing van de markeverdelingen in Oost-Nederland in de negentiende eeuw*;
- archiefmateriaal Historisch Centrum Overijssel, onder andere de archieven van het provinciaal bestuur van Overijssel, 1831 april - 1920/1948 en de archieven van de marken in de provincie Overijssel, 1300 – 1942;
- kaarten: kadastrale minuutplans 1832, Topografische Militaire Kaart 1850, Chromotopografische Kaart 1900 – 1930;
- interviews (oral history) met lokale deskundigen.

31 Voor een uitgebreide inleiding in de landschapsecologie, zie Dorp et al. 1999.

32 Voor meer informatie, zie onder andere Leeuwen 1966, 25-46.

Methoden en onderzoeksaanpak

Het biografisch landschapsonderzoek is een term die steeds vaker klinkt in het onderzoek naar landschappen. Recent zijn er in deze tak van onderzoek drie stromingen te onderscheiden: een geografische, etnologische en sociaal-wetenschappelijke.³³ De onderzoeksmethode in deze scriptie is van de geografische stroming; de nadruk ligt op interdisciplinair onderzoek van ruimtelijke transformaties. De belangrijkste disciplines zijn historische geografie, fysische geografie, toponymie en in mindere mate ecologie. De combinatie van deze vakgebieden moet een inzichtelijk beeld geven van de landschapsecologische samenhang langs de middenloop van de Vecht van de 19e eeuw. Bij het onderzoek naar de groenlanden zal de focus verschuiven naar historisch-geografisch onderzoek en landbouwgeschiedenis, ondersteund door toponymie. Daarnaast zal een bronnenonderzoek van de markenboeken worden gedaan. De verwachting is dat hier relevante informatie betreffende het beheer en het gebruik van de gemeenschappelijke gronden in zal staan.

De in deze scriptie behandelde thema's liggen deels in elkaars verlengde. In de bijlage is een overzicht gegeven van de vraagstelling, de daarbij te gebruiken bronnen en methode en het te verwachten resultaat. Zie hiervoor bijlage 1.

Thema 1: Historisch-ecologische landschapsopbouw negentiende eeuw

Voor de reconstructie van een historisch-ecologische landschapsopbouw is een aantal bouwstenen nodig die corresponderen met de hierboven opgestelde deelvragen. Deze bouwstenen bestaan voor een groot deel uit kaartanalyses, uitgevoerd met behulp van ArcGIS. Ook worden veldnamen in kaart gebracht. Door verschillende kaarten te combineren en te interpreteren met behulp van literatuur zal het onderzoeksgebied worden onderverdeeld in een aantal landschapseenheden. Vervolgens worden

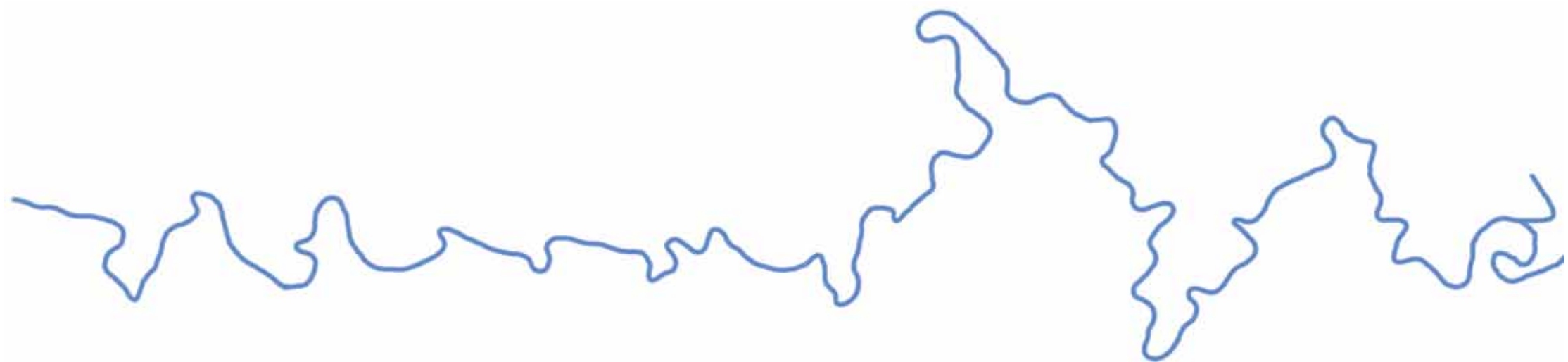
de landschappelijk opbouw en ruimtelijke kenmerken van deze landschapseenheden geanalyseerd, waarna de onderlinge relaties worden onderzocht. Dit resulteert in een kartografische reconstructie van het historische landschap langs de middenloop van de Vecht. Daarbij hoort een legenda waarin tevens de landschapsecologische relaties uitgezet worden.

Thema 2: Landschappelijke variatie en grondgebruik van de groenlanden 1832 - 1950

Dit thema zal voor een groot deel worden beschreven aan de hand van archief- en literatuuronderzoek. Voor de beginsituatie zal gebruik worden gemaakt van de resultaten van thema 1, waarna in een drietal periodes (zie p.17) de ontwikkelingen op het gebied van samenstelling, grondeigendom, grondgebruik en beheer worden beschreven. Een sociaal-economisch kader zal worden gebruikt om de veranderingen in een breder perspectief te zien. Het resultaat is een hoofdstuk waarin de ruimtelijke ontwikkelingen en het beheer van de groenlanden langs de middenloop van de Vecht in verschillende deelperioden worden gereconstrueerd.

Hoofdstuk 2

De historisch-ecologische landschapsopbouw langs de middenloop van de Vecht in de 19^e-eeuw

2 De historisch-ecologische landschapsopbouw langs de middenloop van de Vecht in de 19^e-eeuw

2.1 Inleiding

De Vecht heeft net als andere rivieren in Nederland een lange geschiedenis. De vele gedaanteveranderingen die de rivier en het omringende landschap hebben ondergaan lieten sporen achter in het landschap. Niet alles is nog even zichtbaar, maar vrijwel alle ontwikkelingen die elkaar opvolgden hebben elkaar ook beïnvloed. In dit hoofdstuk gaat het daarom voornamelijk over de ontstaansgeschiedenis van het natuurlijke landschap en de invloed die de mens op dit landschap heeft gehad. Deze informatie vormt de inleiding op de hoofdvraag die in dit hoofdstuk getracht beantwoord te worden: *Welke historisch-ecologische landschapsopbouw kende de middenloop van de Overijsselse Vecht rond circa 1832 en welke ruimtelijke en functionele relaties bestonden in die tijd tussen de verschillende landschapseenheden in dit gebied?* De deelvragen die uit deze hoofdvraag voortgekomen zijn staan gesommeerd in de inleiding (p.12).

2.2 Geologische geschiedenis van de Vecht

Voordat er sprake was van een Vechtdal, speelden er in het oosten van Nederland enkele belangrijke geologische processen. In de volgende tekst wordt een beknopte geologische geschiedenis van het Vechtdal geschetst en wordt gekeken naar de belangrijkste landschapsvormende processen. De geologie van voor het Pleistoceen komt niet aan bod, aangezien de Tertiaire afzettingen erg diep liggen en voor dit onderzoek geen betekenis hebben.

Geologie van het Pleistoceen

Aan het begin van het Pleistoceen werd op de basis van Tertiaire afzettingen grof zand en later ook fijn zand en klei afgezet (Formatie van Peize, Formatie van Urk). Deze afzettingen werden door rivieren meegenomen, voornamelijk door de voorloper van de huidige Rijn.³⁴ Tijdens het Elsterien bereikte het Scandinavische landijs Nederland tot ongeveer de huidige locatie van de Vecht. Rivieren die door dit ijs werden afgebogen sleten een diep dal. Hoewel dit nog niet kan worden gezien als een voorloper van het Vechtdal, kan het wel als een belangrijk fundament worden gezien. De afzettingen van het smeltwater, klei en zand worden alle tot de Formatie Van Peelo gerekend.³⁵ Tijdens het Saalien – de voorlaatste ijstijd – lag Nederland voor een groot deel bedolven over een dik ijsdek. Het langzaam optrekkende landijs creëerde stuwwallen, maar ook de smeltwaterdalen die ontstonden toen het klimaat warmer werd en het landijs smolt. Aan de zuidzijde van het Drentse Keileemplateau en ten noorden van de Overijsselse stuwwallen ontstond zo het oerstroombdal van de Vecht. Dit begon als een heel breed en diep dal, maar werd later langzaam opgevuld met fluvioglaciale zanden (Formatie van Drenthe), materiaal vrijgekomen bij het smelten van het landijs.³⁶

Het koude Saalien werd gevolgd door de warme periode van het Eemien. Tijdens dit interglaciaal werd het oerstroombdal nog verder opgevuld met materiaal afkomstig van hogere delen.

34 Kuijer & Rosing 1994, 14.

35 Mulder & Kuijt 2003, 325-326.

36 Kuijer & Rosing 1994, 16-17.

Het was met name verweerde keileem dat terecht kwam in het dal (Formatie van Kreftenheye). Het warme klimaat betekende tevens dat de zeespiegel steeg, waardoor er in het westelijke deel van het oerstroombdal wat zeelei werd afgezet (Eemformatie).³⁷ Na het Eemien volgde het Weichselien, de (tot nu toe) laatste ijstijd.³⁸ Tijdens dit glaciaal bereikte het landijs Nederland niet, maar was sprake van een vrijwel permanent bevroren bodem. Tijdens dit geologische tijdvak speelde er een aantal verschillende processen die de geschiedenis van de Vecht hebben beïnvloed, en zou uiteindelijk het huidige Vechtdal ontstaan. Bepalend zijn de verschillende afzettingen zoals rivierafzettingen, fluvioperiglaciale afzettingen en windafzettingen. Rivierafzettingen zijn in dit gebied voor een groot deel door (een voorloper van) de Vecht afgezet. Tijdens de maximale uitbreiding van het landijs stroomde er een brede rivier door het oerstroombdal van de Vecht. De rivier had een vlechtend karakter en zette grindhoudende, grove zanden af (Formatie van Kreftenheye). Klei werd slechts in kleine hoeveelheden afgezet.

Naast de rivierafzettingen zijn ook de fluvioperiglaciale afzettingen sterk beïnvloed door water, zij het op een andere manier. Door de bevroren grond was het voor regen- en dooiwater onmogelijk om opgenomen te worden. Het gevolg was dat de glaciaal smeltwaterdalen uit het Saalien weer water gingen voeren en werden uitgediept. Ook ontstonden er nieuwe erosiedalen. Het water nam naast fijn en grof zand ook grind mee (Formatie van Bortel). Al dit materiaal zorgde er uiteindelijk voor dat het oerstroombdal zich dusdanig opvulde dat de stroom zich naar het zuiden verplaatste, naar de plek van de huidige Vecht. Direct ten zuiden van het Drentse keileemplateau ontstond een nieuw dal omdat de verbinding met de hoofdstroom was verbroken, het huidige Reestdal. Door het oerstroombdal van de Vecht stroomden nu dus twee stromen: de Vecht en de Reest.

Een derde wijze van afzetten gebeurde onder invloed van de wind. Tijdens de koudste periode van het Weichselien was er sprake van een woestijnklimaat waar poolwinden flink konden stormen. Het gevolg was dat de bovenste lagen zand verstoven en verderop werden afgezet als dekzand. Deze deken van dekzand kwam ook in de diepe dalen terecht waardoor het reliëf vervlakte. Langs de rivier ontstonden zogenoemde rivierduinen, opgebouwd uit opgewaaid zand afkomstig van de riviervlakte. De vegetatie aan de rand van de riviervlakte speelde een belangrijke rol in de accumulatie van het zand.³⁹

Geologie en landschapontwikkeling in het Holoceen

Het Holoceen is het geologische tijdvak dat circa 10.000 jaar geleden zijn intrede deed en waarin we ons nog steeds bevinden. Deze periode wordt vooral gekenmerkt door het mildere klimaat ten opzichte van de voorgaande tijdvakken. Ook nam de aanvoer van sediment af en werd de afvoer van water veel constanter. De brede vlechtende rivieren kregen steeds meer het karakter van de meanderende rivier en lagen dichtbij gebieden waar water werd aangeleverd.⁴⁰ Het is ook de periode waarin vegetatie een grotere rol gaat spelen in de vorming van het landschap. Het stuivende zand werd vastgelegd en door de begroeiing kwam de ontwikkeling van bodems geleidelijk op gang.

Klimaat, veenontwikkeling en vegetatie.

Door het warmer worden van het klimaat en de toename van neerslag steeg de zeespiegel significant. Hierdoor kwam de kustlijn steeds verder landinwaarts te liggen en stagneerde de waterafvoer. Deze vernatting maakte een uitgebreide veengroei mogelijk die tot ongeveer 800 v. Chr. aanhield. Tijdens de drogere perioden in het Holoceen konden dekzanden uit het Weichselien gemakkelijk opnieuw gaan stuiven. In het Vechtdal leidde dit tot stuifduinen.⁴¹

37 Ibidem, 17.

38 Ibidem, 17-18.39
Neefjes et al. 2011, 35-36.

40 Wolfert et al. 1996, 33.

41 Kuijper & Rosing 1994, 20.

In de beschrijving van de geologische geschiedenis wordt een aantal maal gesproken over dekzand en stuivend dekzand. Dit is gemakkelijk te verwarren met de stuifzandvlaktes die in de middenloop van het Vechtdal bekend zijn. Toch is er een wezenlijk verschil. Dekzanden zijn sedimenten afgezet door de wind tijdens het Weichselien. Door het ontbreken van begroeiing had de wind vrij spel en konden er grote dekzandvlaktes ontstaan. Dit materiaal kon heel lokaal tijdens het Holoceen in de drogere periodes onder invloed van wind weer gaan stuiven waardoor stuifduinen ontstonden.⁴² De stuifzandvlaktes die nu nog in het Vechtdal te zien zijn, zijn pas veel later ontstaan. Deze zijn het gevolg van een middeleeuwse overexploitatie van de heidevelden.⁴³

Met het veranderende klimaat veranderde ook de vegetatie. Deze veranderingen resulteerden zo'n 8000 jaar geleden in een uitgestrekt oerbos.⁴⁴ In het Vechtdal kwam dit oerbos overal voor waar geen sprake was van permanente stroming van water. Bodemgesteldheid en het grondwater bepaalden het type bos. De droge zandgronden waren bij uitstek geschikt voor eik en linde en op de overgang naar nattere gronden kwamen daarnaast iep, ratelpopulier, es en zachte berk voor. De nattere gronden waren plaatsen waar vooral de es en els aangetroffen werden. De natste plekken in het landschap waren moerassig met een begroeiing van Riet- en Zeggevegetaties en enkele wilgenstruwelen en broekbossen. Op plaatsen waar uiteindelijk meer plantenresten accumuleerden dan verteerd werden kon veen ontstaan. De lokale omstandigheden bepaalden het type veen dat gevormd werd, waarbij vooral de voedselrijkdom van het water dat de vegetatie voedde van invloed was. In een voedselrijk (eutroof) milieu kwam vooral rietveen voor, waar in een voedselarm (oligotroof) milieu vooral veenmosveen ontstond. Tussen deze twee uiterste milieus lagen de mesotrofe milieus, waar onder andere zeggeveen en bosveen voorkwam.⁴⁵

Met de toenemende invloed van de mens begon dit landschap te veranderen. Op de hoge delen van het landschap werd bos gekapt waardoor er ruimte kwam voor een meer heideachtige begroeiing. Rond 1600 begon men in de omgeving van de Vecht met de veenontginningen. Het afgraven van turf had grote gevolgen voor de waterhuishouding en verstoorde de landschapsecologische samenhang van het landschap. Na het vervenen werd de grond geschikt gemaakt voor landbouw. Zo ontstond in de 19^e eeuw een kleinschalig rationeel verkaveld landschap.⁴⁶

2.3 Bewoningsgeschiedenis van de Vechtstreek

De vroegste sporen van menselijke activiteit in het Vechtgebied zijn gevonden in zandwinningsputten nabij Zwolle. Het betreft onder andere een vuurstenen vuistbijl die waarschijnlijk is achtergelaten door een Neanderthaler: een jager-verzamelaar uit het Pleistoceen.⁴⁷ Na de Neanderthaler deed de moderne mens (*Homo Sapiens*) haar intrede. Het Vechtdal moet een aantrekkelijke plek geweest zijn, getuige de vele restjes van kampementen die zijn gevonden op de dekzandruggen in het rivierdal. Vooral uit het Mesolithicum (8000-3500 v. Chr.) zijn veel resten gevonden. Dit hangt samen met een toename van de bevolking, waarschijnlijk ten gevolge van het steeds milder wordende klimaat.⁴⁸ De invloed van de mens op de landschapsvormende processen was tijdens deze periode marginaal.

De eerste boerengemeenschappen betraden Nederland circa zeventuizend jaar geleden. Zij kozen de rijke löss-gronden om zich te vestigen. Deze eerste boeren brachten een hele nieuwe cultuur met zich mee. Het rondzwerven was niet meer nodig en men begon zich steeds meer te vestigen op een locatie. Deze manier van overleven bleek succesvol en langzaam verspreidde deze cultuur zich door Nederland.

- 42 Mulder & Kuijt 2003, 207 en verder.
- 43 Zie voor meer informatie over stuifzandvlaktes in het Vechtdal: Bruins 1981, 7-22.
- 44 Spek et al. 2010, 21-22.
- 45 Vervloet 1984, 102.
- 46 Takman 2010.
- 47 Verlinde 1993, 130-133.
- 48 Neefjes et al. 2011, 54-59.

De eerste herkenbare sporen van een echte boerengemeenschap in de Vechtstreek zijn achtergelaten door mensen die behoren tot de Trechterbekercultuur (ca. 3400-2750 v. Chr.). Het betreft voornamelijk het typische aardewerk dat is gevonden op de grote zandruggen langs de rivier.⁴⁹

Na de Trechterbekercultuur bevolken opeenvolgend verschillende culturen het Vechtdal. Deze culturen hebben vaak verschillende gebruiken, maar vrijwel altijd zijn de vestigingslocaties hetzelfde: de hoge zandruggen langs de rivier. De boerencultuur wordt steeds verder verfijnd en ook de technologische ontwikkelingen stonden niet stil. Het gevolg was dat de bewoners hun omgeving steeds meer konden beïnvloeden. Zo werd in de Brons- en IJzertijd gebruik gemaakt van Celtic Fields: kleine akkerperceeltjes die worden gescheiden door lage wallen. Langs de Vecht zijn tot op heden geen aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van deze kleine akkers. Het ontbrak langs de Vecht aan grotere dekzandvlaktes waar deze vorm van landbouw aantrekkelijk was. Het dekzandrelief was hiervoor waarschijnlijk te afwisselend. Waarschijnlijk leefde men op deze kleinere kopjes volgens het model van grote woon-stalhuizen.⁵⁰ Voor dit model van wonen was ruimte nodig en hiervoor werd bos gekapt.

Hierdoor werd het landschap steeds meer open.⁵¹ Waarschijnlijk had deze ontbossing invloed op het waterregime in de Vecht, waarmee een einde kwam aan een geheel natuurlijke rivier.⁵² In de Romeinse tijd begonnen zich voor het eerst dorpjes te vormen in de Vechtstreek en werd de bebouwing meer plaatsgebonden. Hoewel de grens van het Romeinse Rijk nabij de Rijn lag, nam de invloed van de Romeinse cultuur toe en zijn er vooral nabij Zwolle veel vondsten bekend.⁵³ Van de periode na de val van het Romeinse Rijk is vrij weinig bekend. Er lijkt een grote afname van het bewonersaantal, maar de gedachte dat een massale uittocht plaatsvond lijkt achterhaald.⁵⁴ Tijdens de Middeleeuwen vinden enkele belangrijke ontwikkelingen plaats. De bevolking

neemt geleidelijk toe en het ontstaan van verschillende instituties heeft grote invloed op het cultuurlandschap. Het domeinstelsel, grootgrondbezit en de ontwikkeling van marken zijn voorbeelden die tijdens de Middeleeuwen zijn ontstaan en grote invloed hebben gehad.⁵⁵ Tijdens de Middeleeuwen is tevens de basis gelegd voor het huidige cultuurlandschap. Zo verplaatste bewoning zich van de hoogste delen in het landschap naar de flanken van de dekzandruggen en kwamen juist de bouwlanden op de hogere delen te liggen. Ook heeft historisch en archeologisch onderzoek aangetoond dat de oorsprong van sommige erven in de Middeleeuwen ligt.⁵⁶ Met het intreden van de Moderne tijd begon een langzame degradatie van het middeleeuwse cultuurlandschap. De toenemende bevolkingsdruk speelde een belangrijke rol, evenals de steeds verdergaande technologische ontwikkelingen en mogelijkheden om het landschap naar wens in te richten.

2.4 Historisch cultuurlandschap rond 1800

Het negentiende-eeuwse cultuurlandschap van de middenloop van de Vecht is het resultaat van een eeuwenlange wisselwerking tussen de mens en het landschap. Verschillende ontwikkelingen hebben hun stempel gedrukt op het aanzien van het landschap, maar vooral het agrarische gebruik heeft een grote invloed gehad. Toch zijn er meer ontwikkelingen geweest die zichtbare sporen in het landschap hebben achtergelaten.

Het agrarische landschap

De basis van het landschap werd zoals gezegd gevormd tijdens de middeleeuwen toen de verschillende buurtschappen zich door de toenemende bevolking ontwikkelden tot kleine nederzittingsconcentraties. De toename van bevolking had grote gevolgen voor zowel de samenleving als het landschap. Om iedereen te voeden moest men tot een hogere landbouwproductie komen. Een van de methoden die werd toegepast was de intensivering

49 Ibidem, 60-63.

50 Velde et al. 2001.

51 Spek et al. 2010 47-50.

52 Wolfert et al. 1996, 42.

53 Neefjes et al. 2011, 84-86.

54 Spek et al. 2010, 84.

55 Ibidem, 83-95.

56 Neefjes et al. 2011, 98-103.

57 Spek, 2004, hoofdstuk 13.

van de pluggenlandbouw omstreeks de 16^e eeuw.⁵⁷ Om genoeg mest te hebben voor permanente akkerbouw op de essen, werd gebruik gemaakt van schapenbeweiding van de woeste gronden. Hierdoor werden deze voormalige 'onlanden' erg belangrijk. Onder een stijgende druk op de woeste gronden gingen gebruikers zich aaneensluiten om het gebruik beter te kunnen organiseren en –misschien nog wel belangrijker- om anderen die meenden ook rechten op de woeste gronden te hebben buiten te sluiten.

De organisaties die hieruit voortkwamen waren de markegenootschappen. Vanaf circa 1300 werd door deze organisaties het gebruik van de gemeenschappelijke gronden geregeld. De gemeenschappelijke gronden die werden gebruikt door de markegenoten waren de heiden, bossen, moerassen en venen.⁵⁸ De regels voor gebruik van de gemeenschappelijke gronden konden niet voorkomen dat op sommige plaatsen overexploitatie plaatsvond. Het duidelijkste voorbeeld hiervan zijn de stuifzandvlaktes. In de hele middenloop van de Vecht veroorzaakten deze stuifzanden grote problemen en de bestrijding hiervan was een serieuze taak.⁵⁹

Het voornamelijk agrarisch gebruik van het landschap was van grote invloed op de ruimtelijke inrichting. Dichtbij de bewoning lagen de escomplexen. Vrijwel allemaal hoger gelegen in het landschap op de dekzandruggen en duinen. In het rivier- of beekdal lagen de groenlanden waar werd gehooit en die werden begraaasd met runderen. De woeste gronden waren (natte) heidevelden die werden begraaasd met schapen. Op de overgang van essen naar de heide werden potstallen geplaatst om de schapenmest te verzamelen. Door deze te mengen met heidepluggen ontstond een mest die op de akkers kon worden gebracht. In figuur 2.1 is een uitsnede van de omgeving van Lemele rond 1900 weergegeven.

Deze kaart geeft duidelijk een voorbeeld van de hier boven beschreven opbouw van het agrarische cultuurlandschap weer.

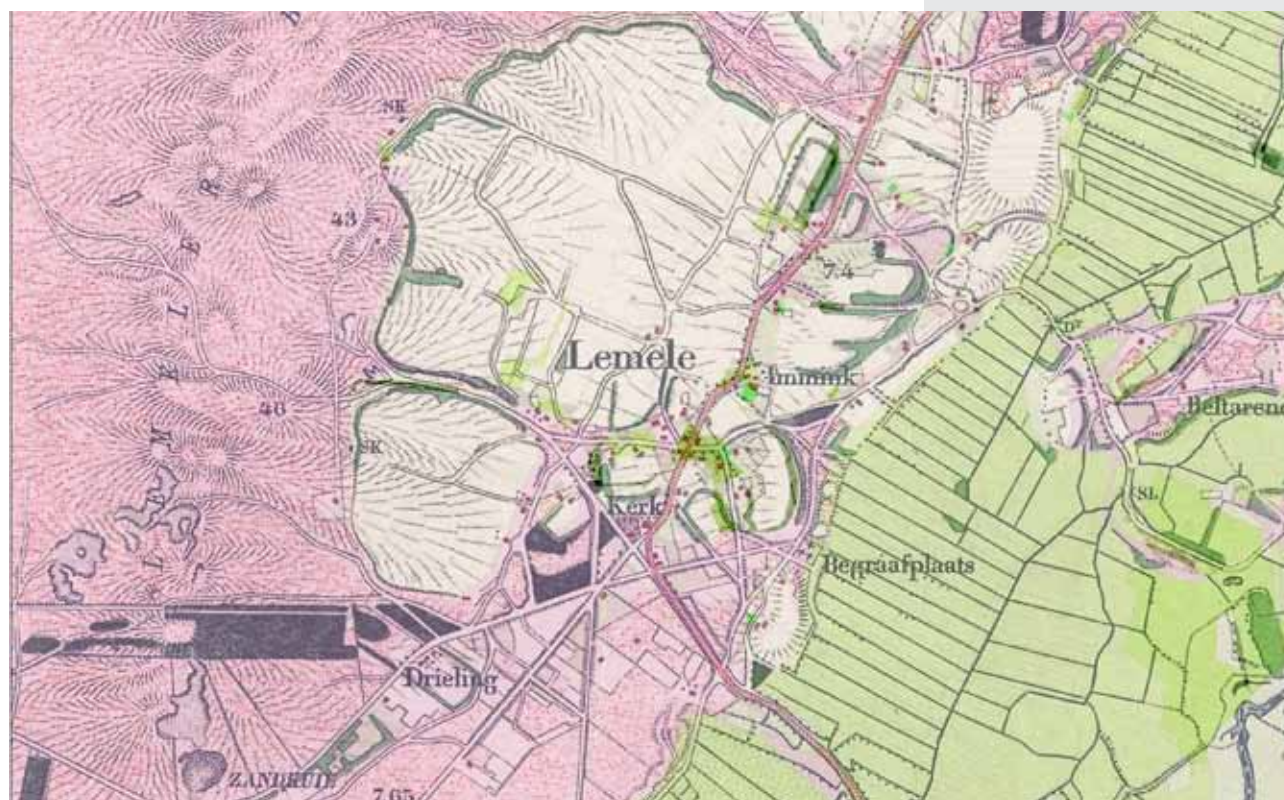
Landgoederen in de Vechtstreek

Naast het agrarische cultuurlandschap valt in het negentiende-eeuwse landschap nog een ander fenomeen op: de landgoederen langs de Vecht. Deze landgoederen zijn deels een overblijfsel van het hofstelsel en het middeleeuwse grootgrondbezit. Voorbeelden in de middenloop van de Vecht zijn landgoed *Archem* (tot eind achttiende eeuw in bezit van het Stift in Essen) en *De Arendshorst*. Sommige landgoederen zijn ontstaan in een jongere periode, zoals landgoed *Junne* of landgoed *Beerze*.⁶⁰

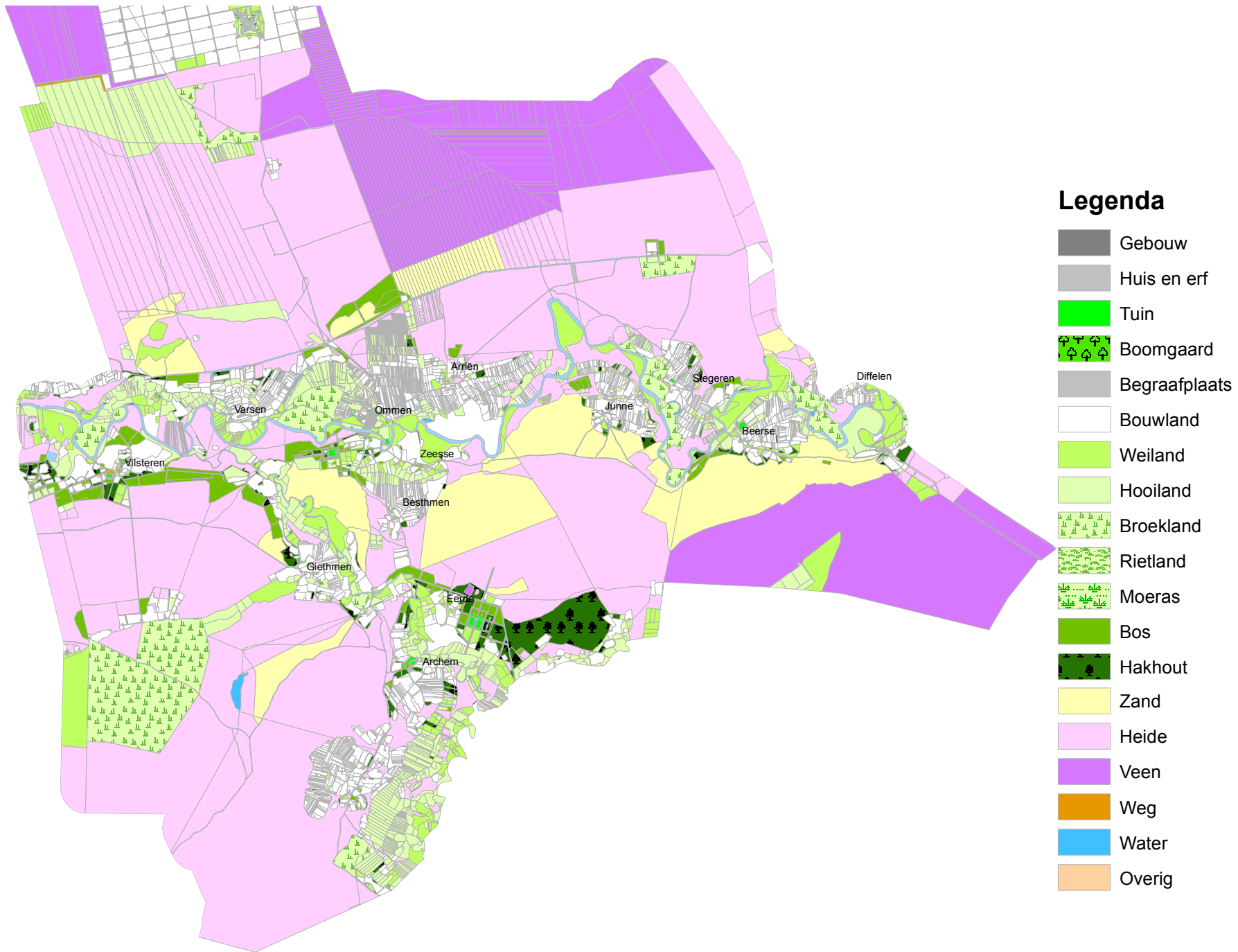
58 Demoed 1987, 15-17.

59 Bruins 1981, 7-22..
Bruins geeft in dit artikel een overzicht van problematiek rond stuifzanden in de Vechtstreek.

60 Neeffes et al. 2011, 265-273.

Figuur 2.1: Het dorp Lemele geeft duidelijk inzicht in de opbouw van het negentiende-eeuwse cultuurlandschap. Dicht bij de bebouwing liggen de open akkercomplexen. Op de overgang van bouwland naar heide staan enkele schaapskooien(sk). De hooilanden liggen in het beekdal (bron: uitsnede chromotopografische kaart van circa. 1900).

Figuur 2.2: Het grondgebruik langs de middenloop van de Vecht in 1832 (bron: OAT Kadaster 1832).

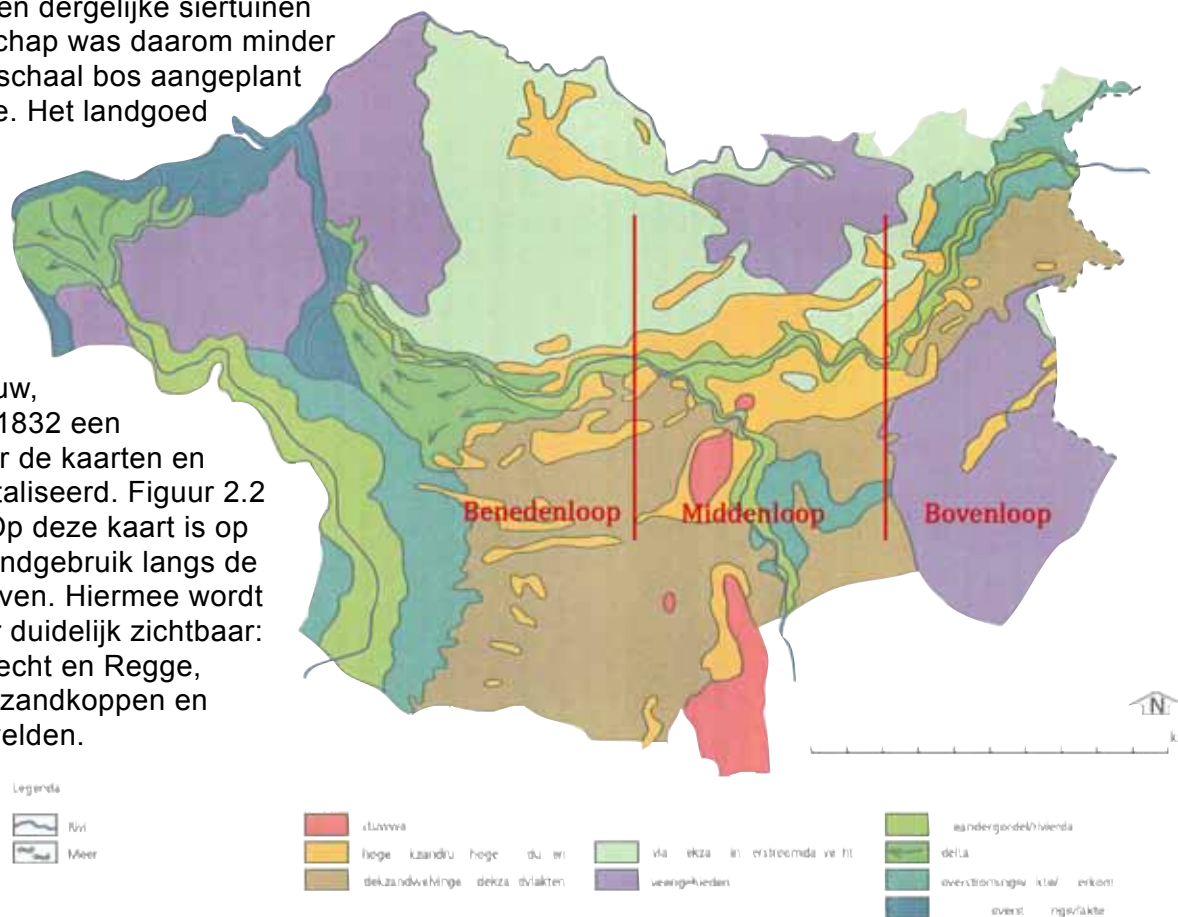
De landgoederen waren verschillend wat doelstelling betreft. Bij de oudere landgoederen was het doel voornamelijk om landbouwproducten te produceren, de nieuwere landgoederen dienden om de rijkdom van de eigenaar te etaleren. Dit laatste is ook terug te zien in de tuinaanleg, deze was vaak groots opgezet en naar de heersende trends ingericht. Toch, onafhankelijk van de stijl van de tuin, weken de beplanting en de patronen van deze tuinen wezenlijk af van het omringende cultuurlandschap. Hiermee drukten deze landgoederen hun stempel op het negentiende-eeuwse landschap. Zoals gezegd hadden de oudere landgoederen een meer agrarische functie en waren ze minder gericht op het vertoon van weelde. Hier ontbraken dergelijke siertuinen dan ook. De invloed op het landschap was daarom minder aanwezig. Wel werd er op kleine schaal bos aangeplant ten behoeve van de houtproductie. Het landgoed Junne is hier een voorbeeld van.

Het cultuurlandschap aan het begin van de negentiende eeuw

Voor wie een indruk wil krijgen van het cultuurlandschap van het begin van de negentiende eeuw, heeft aan de kadastrale kaart uit 1832 een schitterende bron, vooral wanneer de kaarten en de bijbehorende tafels zijn gedigitaliseerd. Figuur 2.2 is hier een goed voorbeeld van. Op deze kaart is op de kadastrale ondergrond het grondgebruik langs de middenloop van de Vecht weergegeven. Hiermee wordt ook de landschappelijke structuur duidelijk zichtbaar: de groenlanden direct langs de Vecht en Regge, de bouwlanden op de hogere dekzandkoppen en daarachter de uitgestrekte heidevelden.

2.5 Historisch-ecologische samenhang en relaties

Globaal zijn langs de Vecht op het Nederlandse grondgebied drie zones te onderscheiden: de bovenloop vanaf de grens tot aan Hardenberg, de middenloop tussen Hardenberg en Dalfsen en de benedenloop tussen Dalfsen en het Zwarte Water. De verschillende zones zijn ontstaan door een verschil in dynamiek van de Vecht en de geologische ondergrond.⁶¹

Figuur 2.3: Landschappelijke ligging van de Vecht. De rode lijnen geven een benadering van de driedeling binnen het Vechtdal (bron: Wolfert 1996, 34).

61 Wolfert et al. 1996, 33-38.

62 Ibidem, 36.

63 Neefjes et al. 2011, 152-153.

64 Wolfert et al. 1996, 36-37.

65 Neefjes et al. 2011, 125.

66 Wolfert et al. 1996, 36-37.

De Vecht stroomt in de *bovenloop* door een brede overstromingsvlakte waar in het Holoceen rivierklei is afgezet. Waarschijnlijk heeft het verhang van de Vecht in dit traject weinig verandering ondergaan. De rivier heeft een relatief smalle meandergordel en de brede overstromingsvlakte bestaat voornamelijk uit fijner materiaal.⁶² Het Vechtdal vormt bij Hardenberg een soort flessenhals, wat de afwatering kan hinderen. Het bovenloopse stroomdal kwam voor de werkzaamheden aan de rivier regelmatig onder water te staan waardoor nutriënten aangevoerd werden. Hier werd tijdens de Middeleeuwen handig gebruik van gemaakt en het agrarische cultuurlandschap langs de bovenloop bestond dan ook uit een relatief groot areaal groenland van een goede kwaliteit. Hier kon men ook relatief veel vee mee voeden dat de bouwlanden van de nodige mest kon voorzien.⁶³

Figuur 2.4: De 'Sahara' nabij Junne, restant van een voormalige veel grotere stuifzandvlakte (foto: M. Schooneveld).

De *middenloop* van de Vecht wordt gekarakteriseerd door de aanwezigheid van een rivierdal. De Vecht heeft zich na het Weichselien ingesneden in de pleistocene afzettingen, waarschijnlijk als gevolg van het voorkomen van een reeks noord-zuid georiënteerde stuwwallen. Daar waar een rivier de overgang van vlak naar een hooggelegen landschap passeert, snijdt deze zich vaak in. De dalbodem bestaat uit holocene zandige tot kleiige afzettingen en een aantal terrasresten aan de randen van het dal. Aan beide zijden van het Vechtdal komen grote stuifzandgebieden uit het Holoceen voor. Het insnijden kan mogelijk een verlaging van de grondwaterstanden aan de rand van het dal hebben veroorzaakt, waardoor deze plekken gevoeliger werden voor verstuiwing.⁶⁴ Door het insnijden van de rivier vond er in dit deel van het Vechtdal ook vrijwel geen overstroming plaats. Al deze processen vinden hun weerslag in het middeleeuwse cultuurlandschap. Vergeleken met de boven- en benedenloop kwam er langs de middenloop veel minder groenland voor. Om toch het bouwland te voorzien van voedingsstoffen maakte men gebruik van heidebeweiding met schapen. De ontlasting van deze schapen werd gemengd met heideplaggen en gebruikt als mest. De hoeveelheid heide stond dus in direct verband met het potentiële areaal bouwland en was zo een onmisbare schakel in het landbouwsysteem. De gebruiksdruk op de heide was groot en overexploitatie zorgde voor problemen met zandverstuiwingen.⁶⁵ Vooral aan de zuidzijde van de rivier ontstonden zo uitgestrekte zandwoestijnen.

De *benedenloop* van de Vecht stroomt door een oude delta. Het deltakarakter is te danken aan de driehoekige vorm en de vele oude verlaten Vechtlopen langs langgerekte ruggen. Veruit het meeste sediment is hier afgezet en het gebied ligt ongeveer een halve meter hoger dan de omliggende landschappen. De langgerekte ruggen zijn waarschijnlijk oude oeverwallen die later zijn opgestoven.⁶⁶

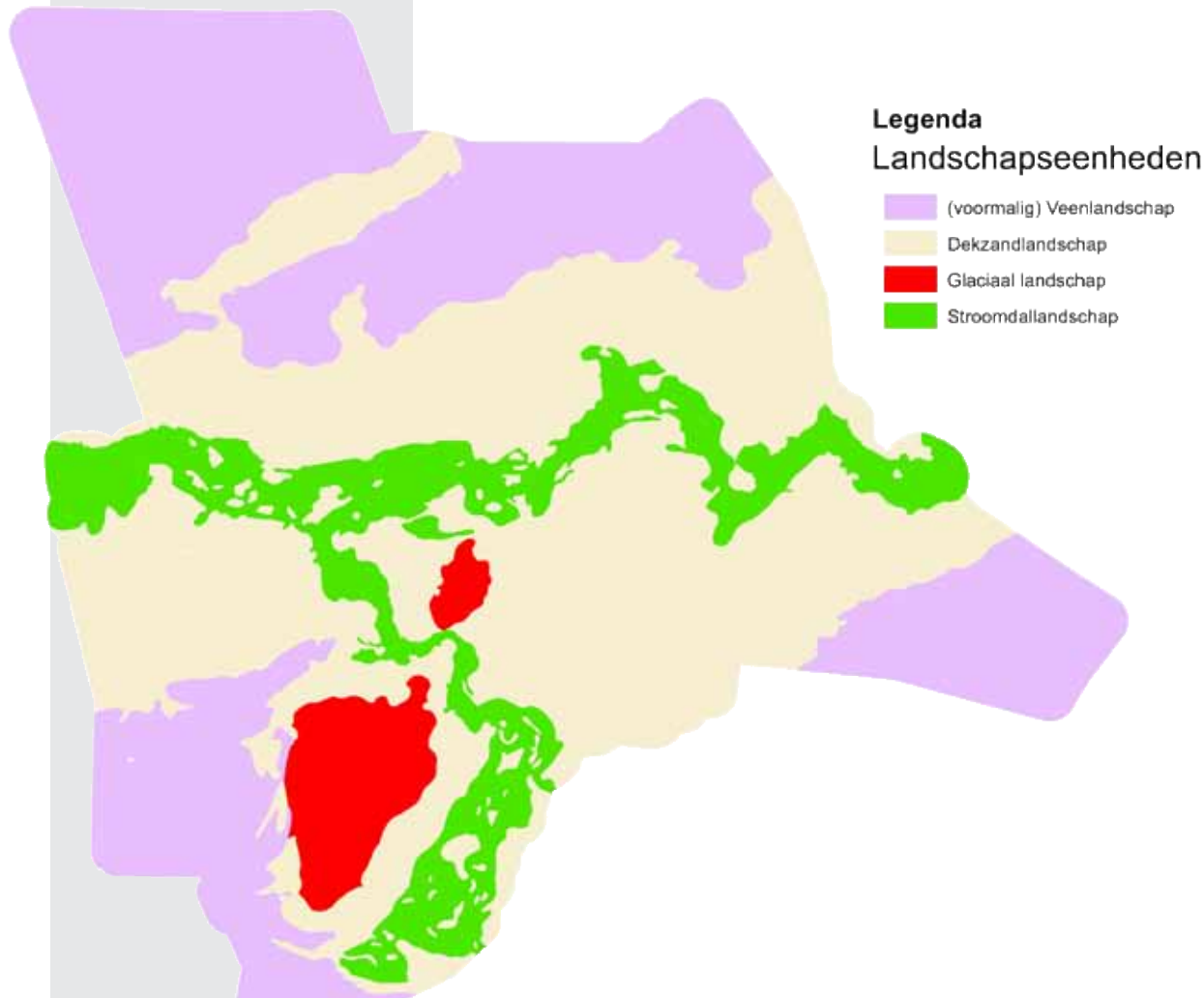

Figuur 2.5: De driedeling van het Vechtdal met de grenzen van de middeleeuwse marken, waarbij zich links de benedenloop bevindt (bron: OAT Kadaster 1832).

Het cultuurlandschap in de Middeleeuwen reflecteert deze omstandigheden. Aangezien het oppervlak van gronden die geschikt waren voor landbouw gering was, richtte de agrarische bedrijfsvoering zich vooral op veeteelt. Men kon zelfs groenlanden verpachten aan marken met een tekort. De akkerbouw heeft in dit deel van de Vecht niet veel betekend en was vermoedelijk vooral voor zelfvoorziening. De waterrijke omgeving bood overigens wel mogelijkheden om eendenkooien te exploiteren.⁶⁷

67 Neefjes et al. 2011, 155.

68 Wolfert et al. 1996, 38.

Landschappelijke opbouw van de middenloop van de Vecht

Na de verschillende landschappen langs de loop van de Vecht wordt in deze paragraaf de laterale landschapsopbouw van de middenloop bekeken. Zoals in de vorige paragraaf aangegeven, is het gebied van de middenloop van de Vecht te plaatsen tussen Hardenberg en Dalfsen. Voor dit onderzoek is de middenloop verder afgebakend en wordt het gebied bedoeld dat tegenwoordig binnen de grenzen van de gemeente Ommen valt. Het is een uniform deel van het Vechtdal waarin de Vecht stroomt door een vrij breed en relatief recht rivierdal. In de ondergrond komen gestuwde sedimenten voor en op veel plaatsen zijn nog terrasresten aanwezig.⁶⁸

Het landschap van de middenloop van de Vecht wordt voor een groot deel door de geologische ondergrond bepaald. Wanneer deze ondergrond als differentiatie criterium wordt gebruikt en wordt aangevuld met gegevens van de kadastrale kaart uit 1832 en de Topografische militaire kaart uit 1850 zijn er vier verschillende landschappen te onderscheiden (zie ook figuur 2.6):

- Het glaciaal landschap: gevormd tijdens het Saalien. Bestaat uit de stuwwallen en daluitspoelingswaaiers, samen met de dalvormige laagtes (zonder veen) ten zuiden van de rivier.
- Het dekzandlandschap: ontstaan tijdens de koudste perioden van het Weichselien. Bestaat hoofdzakelijk uit dekzandruggen en -vlaktes ten noorden en zuiden van de rivier.
- Het stroomdallandschap: ontstaan tijdens het Holoceen. Bestaat uit komgronden en uiterwaarden, samen met rivierduinen en oeverwallen.
- Het (voormalig) moeras- en veenlandschap: ontstaan tijdens het Holoceen. Bestaat voornamelijk uit door veen vervlakte dekzandvlaktes, resten veen en moerassen.

Figuur 2.6: Landschappelijke opbouw langs de middenloop van de Vecht op basis van geomorfologie (bron: geomorfologische kaart, aangepast in ArcGIS).

2.5.1 Het stuwwallandschap

De basis van het glaciële landschap is gevormd tijdens het Saalien, toen het Scandinavische landijs voor een groot deel Nederland bedekte en op deze plek de bodem wegdrukte om zo de stuwwallen te vormen. In de tijd na de vorming van de stuwwallen veranderde dit landschap aanzienlijk. Het smelten van het landijs en neerslag die tijdens het Weichselien niet door de bevroren grond kon worden opgenomen vormde hellingafspoelingen, dalen en daluitspoelingswaaiers. Daarnaast werd tijdens de laatste ijstijd veel dekzand afgezet waardoor hellingen minder steil werden en het reliëf vervlakte. Dit neemt niet weg dat in de negentiende eeuw de Archemerberg (ook wel bekend als de Lemelerberg) – met circa 80 meter NAP – een prominente verheffing in het landschap was die vanuit de weidse omgeving te zien was en ruim zicht bood op het omringende landschap. Naast de Archemerberg valt ook de Besthmenerberg onder het stuwwallandschap. Deze verheffing is veel kleiner dan de Archemerberg en tevens minder hoog. Ooit vormden deze twee heuvels een aaneengesloten stuwwal, maar de Regge heeft hier een beekdal uitgesleten waardoor ze nu los van elkaar in het landschap liggen. De bodem van het glaciële landschap bestaat voor bijna de helft uit grofzandige haarpodzolgronden met de aanwezigheid van grind binnen 40 centimeter. Deze bodems liggen voornamelijk op de hoge stuwwal en de grofheid en het grindgehalte variëren door de verschillen tussen de gestuwde afzettingen die hier dakpansgewijs gelaagd zijn. De fijnzandige haarpodzolgronden worden in dit landschap als gordeldekzandruggen aangetroffen en liggen aan de voet van de stuwwal. Op de oostflank van de stuwwal en op de Besthmenerberg komen hoge zwarte enkeerdgronden voor. Deze gronden zijn als bouwland in gebruik geweest en hebben een zanddek van 15 tot 40 centimeter door jarenlange plaggenbemesting.⁶⁹ Verder is er in het uiterste zuidwesten van de Archemerberg nog een gedeelte waar volgens de bodemkartering keileem binnen 120 centimeter voorkomt. Dit is de enige plek

in het onderzoeksgebied waar keileem binnen de 120 centimeter wordt aangetroffen.

Voor de ingrepen van de mens was het glaciële landschap door een relatief leemrijke ondergrond vrij rijk. De natuurlijke vegetatie heeft vermoedelijk uit een wat rijker bostype bestaan, na de intrede van beuk in Nederland waarschijnlijk een dicht Wintereiken-Beukenbos. Daarnaast heeft ook de linde een belangrijk deel uitgemaakt van deze oerbossen. Soorten als hulst, adelaarsvaren, dalkruid, wilde kamperfoelie en bochtige smele zijn soorten die dit bostype kenmerken. Na de ontbossing loogden de bodems uit waardoor de bodem armer en zuurder werd. Op deze bodem zal de begroeiing vooral uit berken en zomereiken hebben bestaan met wilde kamperfoelie, stekelvarens en gladde witbol als ondergroei.

69 Ebbers & Visschers, 1983.

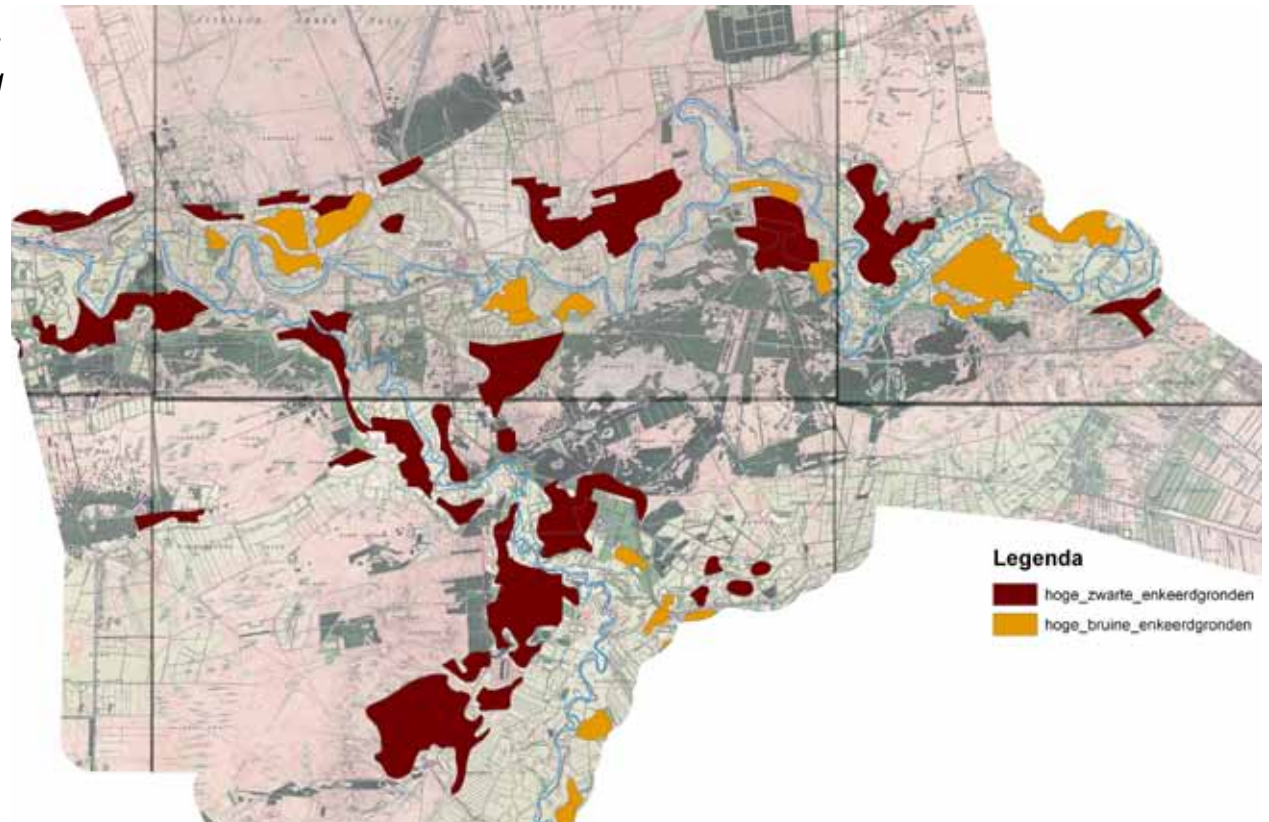
Figuur 2.7: Dat de Lemelerberg daadwerkelijk een berg genoemd mag worden blijkt wel uit het feit dat er zelf sskiwedstrijden werden gehouden, zoals deze foto uit 1960 laat zien (bron: www.hetgeheugenvannederland.nl).

De processen van uitloging en ontbossing zorgde ervoor dat uiteindelijk vooral open, droge heidevegetatie zich ontwikkelde.⁷⁰

In de 19^e eeuw is er van het oorspronkelijke boslandschap niets meer over. De ontbossing en effecten van begrazing hebben er toe geleid dat de bodem degenereerde en een open heidelandschap ontstond. De top van de Archemerberg en de Besthmenerberg waren voornamelijk begroeid met een (droge) heidevegetatie. Het eigendom van deze gronden lag bij de marken Archem en Lemele en deze gemeenschappelijke gronden werden gebruikt om schapen te laten grazen en heideplaggen te steken. Op de zuidflank van de Archemerberg en op de Besthemenerberg lagen enkele escomplexen en was de grond in gebruik als bouwland.

Typisch zijn de *-berg*, *-belt* namen als de *Lemelerberg* en *Klein Lagtenbelt*. Deze verwijzen naar het aanwezige reliëf. De *-berg* namen zijn op de hoge stuwwal van toepassing, waar de *-belt* namen de relatief kleine, meer geïsoleerde verheffingen in het landschap duiden. Op de bouwlandcomplexen *De Grote Es* en *De Kleine Es* zijn diverse veldnamen bekend. Voorbeelden zijn *Veld einde*, *de Olders*, *de Krelhegen*, *Ellebogen*, *de Roenenhege*, *'n Hoek*, *'t Blik*, *de Broodenhege*, *de Zwolse Akkers*, *'t Haverstukken*, *Bulemans Vlasakkers* en de

Kaalstukken. Vooral de *-hege(n)* namen vallen op. De betekenis is volgens Schönfeld afgeleid van “land, begroeid met een laag houtgewas”. Vermoedelijk gaat het om percelen omheind met een levende begroeiing.⁷¹ Ondanks het verzuren van de bodem en de vorming van een open heidelandschap geeft de nederzettingsnaam Lemele (*Lemelo 1381-1383*) aan dat er ten tijde van de naamgeving van dit dorp wel degelijk bos aanwezig geweest moet zijn. De uitgang *-le* komt van *loo* wat hier verwijst naar een licht en open bos. Verder verwijst Lemele naar *leem* dat hier blijkbaar kenmerkend was.⁷² Op de TMK 1850 is tevens te zien dat vlak onder Lemele een *tiggelerij* gevestigd is. Dit lijkt dan ook te bevestigen dat er een aanzienlijke hoeveelheid leem aanwezig was, aangezien deze – in 1840 opgerichte tegel- en pannenbakkerij – leem als belangrijkste grondstof had.⁷³

Figuur 2.8: De ligging van zwarte- en bruine enkeerdgronden ten opzichte van de Vecht en Regge rond 1900 (bron: chromotopografische kaart circa 1900 en bodemkaart).

70 Spek et al. 1996, 15-16; Werf 1991, 64-72; Takman, 2010.

71 Schönfeld 1980, 134; Eijken 1983.

72 Van Berkel & Samplonius 1995, 135.

73 Steen & Veldsink 1948, 97.

2.5.2 Het dekzandlandschap

Het dekzandlandschap is ontstaan tijdens het Weichselien. In deze ijstijd bleef het landijs buiten de huidige landsgrenzen, maar desondanks heerste een koud klimaat. Veel begroeiing was er niet waardoor de wind vrij spel had. Tijdens de koudste periodes werden de bovenste lagen zand onder invloed van de wind verstoven en verderop in het landschap afgezet. Deze dekzandafzettingen vervlachten het aanwezige macoreliëf, terwijl tegelijkertijd nieuw reliëf als landduinen werden gevormd. Langs de rivier werd door de spaarzame vegetatie zand ingevangen. Hier ontstonden zo dekzandruggen en rivierduinen.⁷⁴ Door invloed van menselijk handelen zijn in de Late Middeleeuwen en Vroege Nieuwe Tijd delen van het dekzand opnieuw gaan stuiven waaruit de talrijke stuifzandvlaktes in dit gebied zijn ontstaan. Bijna een derde van het dekzandlandschap bestaat uit fijnzandige veldpodzolgronden (Hn21). Deze bodems zijn als gevolg van degeneratie ontstaan, een proces dat in de prehistorie in gang is gezet door ontbossing van het landschap. De duinvaaggronden (Zd21) en vlakvaaggronden (Zn21) zijn stuifzandbodems die zijn gevormd tijdens de middeleeuwen. Vaak waren het haarpodzolgronden die gingen verwaaien waarna het stuivende zand werd opgevangen door vegetatie of water.⁷⁵ De hoge zwarte (zEZ21) en hoge bruine enkeerdgronden (bEZ21) maken deel uit van de essen. Door de plaggenbemesting is het zanddek ontstaan. Het kenmerkende verschil is de kleur van dit zanddek, wat vermoedelijk mede door de herkomst van de plaggen wordt beïnvloed. De bruine enkeerdgronden zouden zijn bemest met grasplaggen uit het rivierdal en de zwarte enkeerdgronden met heideplaggen.⁷⁶ Wanneer deze bodems op de kaart worden bekeken liggen de hoge bruine enkeerdgronden vaak dichterbij de Vecht of Regge vergeleken met de hoge zwarte enkeerdgronden (figuur 2.8).

Verder komen enkele beekeerdgronden (pZg23), gooreerdgronden (pZn21) en moerige eerdgronden (vWz) voor. Beekeerdgronden en gooreerdgronden worden gekenmerkt door een sterk wisselend waterregime en staan onder sterke invloed van kwel.⁷⁷ Ze komen veelal voor op de lagere delen van het dekzandlandschap, vaak enigszins geïsoleerd (zie bijvoorbeeld figuur 2.9 *Het Junner Vlier*).

Hoewel dit door de wind gevormde landschap relatief vlak is, bestaat er een grote variatie in het (micro-) reliëf. Het zijn vooral de dekzandruggen en landduinen die boven het anders vrij vlakke landschap uitsteken, hoewel de hoogteverschillen gering zijn. Een dekzandrug is doorgaans slechts enkele meters hoger dan het omringende landschap. Voor de bijbehorende laagtes geldt hetzelfde; ook deze zijn gering van diepte. Toch hebben deze relatief kleine verschillen een grote invloed op de natuurlijke vegetatie en het cultuurlandschap.

- 74 Neefjes et al. 2011, 35-36.
- 75 Booij 1989, p. 46.
- 76 Ebbers en R. Visschers 1983, 30; Bakker en J. Schelling 1966, 68.
- 77 Spek 2004, 216.

Figuur 2.9: Ligging van het Junner Vlier in circa 1850 (bron: Topografische Militaire Kaart (TMK) 1850).

78 Takman 2010. Kuijer et al. 1994, 16-17.

79 Zie bijvoorbeeld Kadaster 1832 of TMK 1850.

De natuurlijke vegetatie heeft vooral uit bos bestaan, waarbij de soortensamenstelling afhankelijk is geweest van de bodemgesteldheid. De kleine schaal van het landschap moet er aan bijgedragen hebben dat sprake was van een gevarieerd bosmozaïek. Op de droge gronden was de eik dominant. Op de overgang van droog naar vochtige gronden kwamen vooral iep, ratelpopulier, es en zachte berk voor. Daarnaast waarschijnlijk ook hulst, esdoorn, walnoot en taxus. De natte, moerassige laagtes van het dekzandlandschap waren vermoedelijk vooral begroeid met elzen.⁷⁸

Het negentiende-eeuwse cultuurlandschap op de dekzanden was het resultaat van een door de tijd ontwikkeld systeem waarbij vrijwel elk deel van het landschap een specifieke rol had. Op de hoge delen zien we voornamelijk nederzettingen, akkerbouw en heide. De hogere delen van het dekzandlandschap speelden een belangrijke rol in het agrarische bedrijfsmodel dat in het gebied werd gebruikt. Om de arme dekzandgronden geschikt te maken voor de teelt van gewassen gebruikte men de kuddes schapen die gehoed werden op de uitgestrekte heidevelden. Het areaal heide bepaalde voor een belangrijk deel hoeveel bouwland ontgonnen kon worden. Door de waarde van de heide was overexploitatie niet ongebruikelijk. Dit is in het negentiende-eeuwse cultuurlandschap terug te zien aan de stuifzandvlaktes, die vooral ten zuiden van de Vecht voorkwamen. Deze stuifzandvlaktes zorgden voor de nodige problemen. Al in het begin van de negentiende eeuw werd een deel van de verstuingen met dennen vastgelegd.⁷⁹

De laagste delen van het dekzandlandschap waren veelal natter. Naast natte heidevelden kwamen hier enkele hooilanden, weide- en broekgronden voor. Daarnaast is ten noorden van Ommen een dekzandopduiking in het voormalige veenlandschap te zien. Deze 'haar' deed dienst als ontginningsas van waaruit de omliggende moerassige heide en het veen op kleine schaal werd ontgonnen. Dit is goed terug te zien op de TMK 1850 (figuur 2.10: Boerderij *Haarmeijer* en *De Withaar*). Verder liepen wegen vaak over deze haren. De hogere ligging was gunstig wanneer het omliggende terrein nat of moeilijk begaanbaar was.

34 Figuur 2.10: Deze dekzandopduiking (haar) ten noorden van Ommen werd gebruikt als ontginningsbasis voor de opstreckende verkaveling van enkele boerderijen. Typerend zijn namen als *Haarmeijer* en *Withaar* (bron: TMK 1850 en Algemeen Hoogtebestand Nederland).

De vele –*veld* namen zijn typerend voor het dekzandlandschap. Het betreft vrijwel altijd een uitgestrekt heideveld behorend aan een marke (Ommerveld, Arrënveld). Het woord *veld* wijst etymologisch ook op een uitgestrekt en open landschap.⁸⁰ Tevens zijn er veel *es* en *kamp* namen. De *es*-namen benoemen de bouwlandcomplexen en de *kamp*-namen behoren aan de kleine en latere ontginningen, vaak met een door hout begroeide wal omgeven.⁸¹ De *es*-toponiemen liggen vaak dicht bij bebouwing, waar de *kamp*-percelen meer perifeer gelegen zijn.

Daarnaast komen in het dekzandlandschap ook opvallend veel *flier*- of *vlier*- namen voor. De betekenis kan worden gezocht in ‘een laag, moerassig terrein’.⁸² Ook wordt voor de vlieren in Overijssel ‘groenvlakte, met een dunne veenlaag bedekt’ als verklaring gegeven.⁸³ Deze verklaringen lijken raak voor de vlieren langs de middenloop van de Vecht. Vrijwel alle *flier/vlier* toponiemen komen voor op lager in het landschap gelegen plaatsen, vaak aan de achterzijde van de oeverwallen langs de Vecht. Zowel aan de noord- als zuidzijde. Tot 1970 waren deze gronden zeer nat met grondwatertrappen van I, II, III en V.⁸⁴

Verspreid door het dekzandlandschap komen –*haar* namen voor. *Haar* betekende volgens Schönfeld vermoedelijk ooit hooggelegen stuk heide, dan wel kleine verhevenheid.⁸⁵ In het onderzoeksgebied zijn het zandopduikingen met een leemarme, droge bodem, zoals Withaar en Rozeboomshaar. Naast de haar-namen komen veldnamen voor die eindigen op –*belt*. Vaak verwijzen deze namen naar kleinere, hoog oprijzende en geïsoleerde dekzandkoppen.⁸⁶ Een mooi voorbeeld is de Gernerbelten ten zuidoosten van Vilsteren. Andere namen die een relatie hebben met een zandige ondergrond zijn de namen van zandverstuivingen. Tussen Besthmen en Junne ligt bijvoorbeeld *De Sahara*, een grote stuifzandvlakte die sinds het begin van de negentiende eeuw langzaam dichtgroeide.

2.5.3 Het stroomdallandschap

De basis van het rivierlandschap in het Vechtdal is gevormd tijdens het Weichselien toen het oerstroombdal van de Vecht dichtslibde met uitspoelingsmateriaal en verstoven afzettingen. Een groot deel van deze riviervlakte verdwenen stromen en alleen aan de randen van deze vlakte bleven rivierlopen bestaan door afwatering van de hoger gelegen omringende gebieden. Zo ontstond noordelijk de Reest en in het zuiden de Vecht.

Naarmate de stroom van de Vecht zich meer ging concentreren werden steeds meer locale sedimenten afgezet en kreeg het Vechtdal vorm. Gedurende het Holoceen speelden sedimentatie en erosie een grote rol in de vorming van het Vechtdal.⁸⁷

Het holocene Vechtdal is bodemkundig dermate fijnmazig dat op de bodemkaart gebruik gemaakt is van samengestelde legenda-eenheden. De associatie *rodoornige Vechtdalgronden* wordt in het Vechtdal onderscheiden in twee typen, namelijk overwegend kleiige rodoornige Vechtdalgronden en overwegend zandige rodoornige Vechtdalgronden. De kleiige vechtdalgronden bestaan voornamelijk uit verschillende kalkloze poldervaaggronden (*fRnC*, *fRn42C*, *fRn67C*, *fRn15C*, *fRn45C*, *fRn95C*). De zandige Vechtdalgronden bestaan uit beekeerdgronden (*fkpZg21(g)*, *fkpZg23(g)*, *fkpZg30*), vlakvaaggronden (*Zn21(g)*, *fZn21(g)*, *fkZn21(g)*, *fkZn23(g)*, *fZn30*) en poldervaaggronden (*fRn62C(g)*).

80 Spek et al., 1996.

81 Schönfeld 1980, 132.

82 Koenderink 1980, 57.

83 Ter Laak & Groenewoudt 2005, 123.

84 Ebbers & Visschers 1983, 48.

85 Schönfeld 1980, 40.

86 Spek et al. 1996, 29.

87 Wolfert et al. 1996, 33.

Rodoornige gronden bevatten een grote hoeveelheid ijzer en vrijwel in het gehele Vechtdal is de bodem ijzerrijk.⁸⁸ De grote ijzerrijkdom in de vorm van ijzeroer komt in het Vechtdal in drie verschillende vormen voor:

- zode, of korrelerts: een korrelige losgepakte ijzeroxide afkomstig van overstromingswater en direct onder de zode gelegen.
- Ijzeroerbanken: harde, grote brokken ijzeroer, veelal aanwezig in vlakvaaggronden.
- sideriet, een door kwelwater aangevoerd materiaal, meestal op enige diepte neergeslagen, ook wel “witte klier” genoemd.⁸⁹

Het voorkomen van ijzer in de bodem hangt nauw samen met het voorkomen en de samenstelling van regionale kwel. Door langdurige toevoer van het diepe kwelwater werden grote hoeveelheden ijzer, magnesium en kalk aangevoerd. Onder invloed van zuurstof kunnen deze metalen neerslaan, bijvoorbeeld tijdens de zomerse maanden wanneer de bovenste laag van de bodem uitdroogt en het niveau in de Vecht laag is. De toestroom van deze metalen heeft een grote invloed op het landschap. Niet alleen kleurt het de bodem rood (rodoornige gronden), maar ook beïnvloedt het de potentiële vegetatie. Zo is er bijvoorbeeld op tal van plekken in Nederland een sterk verband waargenomen tussen het voorkomen van kwel en de verspreiding van plantensoorten als de dotterbloem en bittere veldkers.⁹⁰

Naast het voorkomen van kwel speelde ook reliëf een belangrijke rol in de standplaatsfactoren. De landschapsvormende processen die een stroomdallandschap karakteriseren, zorgden voor het afwisselend voorkomen van verlaten beddingen, kronkelwaarden, oeverwallen en rivierduinen. Daarnaast waren er nog riviervlaktes en rivierkommen. Al deze terreinvormen samen maken het reliëf van het rivierenlandschap in de negentiende eeuw erg gevarieerd.

Hierbij moet er wel rekening mee worden gehouden dat de hoogteverschillen gering waren. Als de riviervlakte als uitgangspunt wordt genomen waren de hoogteverschillen maximaal enkele meters.⁹¹

De natuurlijke vegetatie van het rivierlandschap werd mede bepaald door het reliëf en bestond uit een mozaïek van bossen, moerassen, graslanden. De bossen (zachthout- en hardhoutoibossen) kwamen naast grazige begroeiingen voor op de hoger gelegen delen en bestonden vermoedelijk vooral uit elzen, essen en wilgen. De komgronden waren begroeid met wilgenstruwelen, riet- en zeggenvveenmoerassen en natuurlijke graslanden. De langdurig droogvallende zandplaten, lage rivierduinen en ruggen waren vooral begroeid met stroomdalplanten als het Gewoon struisgras, terwijl op de zand- en slikplaten die regelmatig onder water stonden veelal pioniervegetatie groeide. Denk hierbij aan harig wilgenroosje en verschillende dwergbiezen.⁹²

In het negentiende-eeuwse rivierlandschap rond de Vecht werd op verschillende manieren gebruik gemaakt van het landschap. Veel van de percelen waren in gebruik als hooiland dan wel weiland. Daarnaast waren er een aantal rietlanden en werd op kleine schaal veen ontgonnen. De groenlanden waren van grote waarde voor de bevolking. De hooilanden speelde een grote rol in de voorziening van wintervoeding voor het vee en de weilanden werden beweid. Vooral runderen waren hier gewild. Schapen werden veel minder toegelaten tot de groenlanden in het stroomdal. Er was zelfs sprake van enige exclusiviteit in sommige marken, door een verbod op schapenbeweiding. Werden er toch schapen aangetroffen op het groenland, dan mochten die geslacht worden. De eigenaar kon ze dan na betaling van een boete weer ophalen.⁹³ De Vecht kon voor de grote rivierwerken van 1895-1906 deels vrij meanderen door het landschap, maar van een natuurlijke stroom was geen sprake. Gedurende de achttiende eeuw vonden diverse werkzaamheden plaats, vooral om het afkalven van kostbare grond tegen te gaan.⁹⁴

88 Booij 1989, 122-124.

89 Ibidem, 127.

90 Spek 2004, 214.

91 Wolfert et al. 1996, 44-45.

92 Takman 2010.

93 Dirx 1997, 55-58.

94 Neeffes et al. 2011, 161.

Het gebruik van het landschap is aan de hand van veldnamen nog te herleiden. In het rivierlandschap zijn *-mars*, *-maat* en *-moat* veldnamen die veelvuldig voorkomen (zie ook p.41). *Maat* en *moat* hangt samen met maaien, maar de betekenis moet worden gezocht in de oppervlakte die iemand op een dag maaien kan.⁹⁵ *Mars* is een veldnaam die in verband kan worden gebracht met moerassige grond.⁹⁶ Verder komt *-weerd* een aantal maal voor. Deze veldnaam komt regelmatig voor in het rivieren gebied als *-waard* en betekent hier vaak 'stukken land die buitendijks langs de grote rivieren zijn gelegen (*uiterwaard*)'.⁹⁷ Ook hier betreft het percelen die buitendijks liggen zoals *de Grote Weerd* ten noordoosten van Vilsteren. *Koeland* is een andere veldnaam die regelmatig terugkeert en naar alle waarschijnlijkheid werden op dergelijke percelen runderen geweid.

2.5.4 Het (voormalige) moeras- en veenlandschap

De geomorfologische basis van het (voormalige) veenlandschap bestaat vrijwel geheel uit vlaktes van ten dele verspoelde dekzanden. Hier is sprake van een pleistoceen dekzandlandschap waar in het holoceen veen overheen gegroeid is. Deze veengroei en het latere verdwijnen van het veen heeft in het landschap sporen nagelaten. Daarnaast komen ook gebieden voor waar het bepalende landschapsvormende proces de veenkoloniale ontginningen zijn geweest. Een proces dat na kleinschalige veenontginningen in de negentiende eeuw in volle gang werd gezet.⁹⁸ De bodem verradt een veenbedekking welke vele malen groter is geweest dan in de negentiende eeuw nog aanwezig is. De moerige eerdgronden (Wz) en moerige podzolgronden (Wp) zijn hier nog mogelijke aanwijzingen van. De bodems met een veenkoloniaal dek (*i...*) bevinden zich in het uiterste noordoosten en zuidoosten van het onderzoeksgebied. Op deze locaties moet voldoende veen aanwezig zijn geweest om tot een veenkoloniale ontginning over te gaan. Gedurende de negentiende eeuw vonden dergelijke ontginningen plaats in het onderzoeksgebied.⁹⁹

Het (voormalige) veenlandschap kende een natuurlijke vegetatie van verschillende veentypes in een dynamisch systeem. Door grond- en oppervlaktewater gevoede moerassen konden na verloop van tijd boven de grond- en oppervlaktewaterspiegel uitgroeien waardoor de invloed van neerslag steeds verder toenam. Vanuit deze situatie konden veenmossen tot steeds grotere oppervlaktes groeien waardoor langzaam hoogvenen konden ontstaan. Deze uitgestrekte vlaktes bestonden uit een dikke laag veenmosveen en waren aan de wat drogere randen begroeid met berkenbroekbossen, gageelstruwelen en natte heide. Op de overgang van laag naar hoogveen werden zeggenmoerassen afgewisseld met wilgenstruwelen.¹⁰⁰ Deze hoogveenvlaktes werden uiteindelijk ontgonnen, maar in 1681 heeft dit nog niet plaatsgevonden.

- 95 Schönfeld 1980, 104.
- 96 Ibidem, 48. Zie ook de paragraaf over natte veldnamen verderop in deze paragraaf.
- 97 Ibidem, 45.
- 98 Booij 1989, 39.
- 99 Neefjes et al. 2011, 258-260.
- 100 Takman 2010.

Figuur 2.11: Het Stroomdallandschap langs de middenloop zoals dat er tegenwoordig uitziet (foto: Th. Spek).

Figuur 2.12: Deze veldnamenkaart van Ommen uit 1983 geeft een indruk van het grote aantal veldnamen in deze streek (bron: Eijken 1983).

Johan van Alberdingh beschrijft in dat jaar de toestand van de venen nabij Ommen als volgt:“ [...] *leggende van de harde bij Kesemanshuijs ongeveer drie hondert en vijftich roeden, dat de Turf kuijlen van Ommen en Arien zijn[...] Tusschen de Hare voor Kesemanshuijs en den Ommerschans vint men de beboekweite landen van Ommen en Arien. Dese beboekweite Moeren wierden alle te samen afgetapt door 't Canael [...].* Uit deze beschrijving is op te maken dat vanaf de zeventiende eeuw het veenlandschap op kleine schaal in cultuur werd gebracht voor boekweitteelt en dat op kleine schaal turf werd gewonnen. Daarnaast was het veen nog een grote woestenij waar gebruik werd gemaakt van (opduikende) dekzandruggen (*Hare*) om door de uitgestrekte veenvlaktes te reizen. Van ontginningen op grote schaal was dus nog geen sprake.

Op de kadastrale kaart uit 1832 is een groot deel van het veenlandschap als heide en slechts een gering areaal als veen gekarteerd. Vermoedelijk was ten tijde van de kartering op deze plaatsen het aanwezige veen al ontgonnen. Daarnaast is het ook mogelijk dat op deze plekken nooit veel veen is geweest. Tevens is vast te stellen dat er tussen 1832 en 1900 maatregelen worden genomen om de overgebleven venen te ontginnen. De vele ontwateringssloten en nieuwe boerderijen op de chromotopografische kaart uit circa 1900 zijn hier een duidelijke aanwijzing voor. De bodems met een veenkoloniaal dek bevinden zich ook op deze plaatsen. Opvallend is nog het voorkomen van een eendenkooi. Hoewel er nabij Zwolle meer eendenkooien lagen, waren eendenkooien in deze streek relatief zeldzaam.

Er zijn verschillende veldnamen die verwijzen naar het veen dat hier ooit aanwezig was en in de negentiende eeuw nog ontgonnen werd. Typisch zijn de *Koloniekampen* die horen bij de veenkoloniale ontginning nabij Ommerschans evenals de verschillende *-dijk* en *-wijk* namen die hier voorkomen. Daarnaast komen nog andere veldnamen voor die wijzen op ontginning zoals

verschillende *-slag* namen en - vrij typisch - een aantal maal *de Polder*. Wat het natuurlijke landschap betreft heeft het (voormalige) veenlandschap enige overlap met het dekzandlandschap. Naast de *-veld* en *-haar* namen komen ook vrij veel *-flier/-vlier* namen in dit landschap voor.¹⁰¹

‘Natte veldnamen’

In de beschrijvingen van de verschillende landschappen zijn al verschillende veldnamen aan bod gekomen. Omdat hydrologie een grote rol speelt in de landschapsecologische relaties wordt in deze paragraaf nader gekeken naar enkele veldnamen die een relatie hebben met de waterhuishouding van het landschap en wat deze mogelijk kunnen vertellen. De veldnamen die aan bod komen zijn *-veen*, *-vlier/flier*, *-broek*, *-mars* en *-maot/maat*. Deze veldnamen zijn eveneens terug te vinden in de kartografische reconstructie (figuur 2.14, p.45).

Veen

De *-veen* namen die in de middenloop van de Vecht voorkomen liggen in het noorden en in het zuidoosten. Dichtbij de plekken waar rond 1832 nog veen aanwezig was. De bodem van deze percelen bestaat uit moerige eerdgronden en moerige podzolgronden waaruit een verband met voormalige oligotrofe venen (hoogveen) blijkt. Deze plaatsen moeten dus flink nat zijn geweest, maar door de afwatering zal het begin negentiende eeuw al een stuk droger zijn dan voorheen.

Flier/Vlier

Hydrologisch gezien zijn de vlieren langs de middenloop van de Vecht vrij bijzonder. De bodems – beekerdgronden en gooreerdgronden – duiden op een wisselend waterregime en een sterke invloed van kwel, maar gezien de ligging zou men hier niet direct aan denken. De geïsoleerde laagtes lijken op het eerste gezicht eerder een verzamelbekken van stagnerend hemelwater. De veenlaag waar naar verwezen wordt in

101 Eijken 1983.

de verklaring van de naam is in de negentiende eeuw vrijwel nergens meer aanwezig. Gezien de sterke invloed van kwel kan men met vrij grote zekerheid zeggen dat het nooit een oligotroof type veen is geweest. Vermoedelijk kwam van oorsprong op deze plekken een dunne laag zeggeveen voor. Ontwatering heeft ervoor gezorgd dat deze veenlaag verdween. Ondanks het ontwateren bleven het natte gebieden waar weiland, hooiland of heide aanwezig was.

Broek

Langs de middenloop van de Vecht is het aantal *-broek* namen gering. Tot dusverre zijn alleen het *Eerder broek* en het *Achter broek* bekend en deze zijn vrijwel naast elkaar gelegen. De oorspronkelijke betekenis volgens het Woordenboek der Nederlandse Taal is '*Moeras; laaggelegen, dras land, waterland, dat telkens door het wassen van nabijgelegen rivieren of beken onderloopt; begroeid met kreupelhout, biezen, lisch, riet enz. Thans, waar meer geregelde afwatering is: Laag, veelal langs rivieren of beken gelegen, met slooten doorsneden en al of niet ingedijkt groenland (hetzij weiland of hooiland), dat 's winters tot bevordering der vruchtbaarheid veelal onder water gezet wordt.*' Met deze betekenis is het enigszins opvallend dat slechts een tweetal *broek*-toponiemen voorkomt. Daar tegenover staat wel dat in het kadaster uit 1832 sprake is van vrij veel broekgronden (zie figuur 3.2, p.56). Deze 'broeklanden' hebben vaak een *-mars* naam.

Mars

Volgens Schönfeld is *mars* een vorm van *mors*(ch), dat in het bijzonder wordt gebruikt voor lage hooilanden.¹⁰² Ook kan het een benaming zijn voor laaggelegen land dat regelmatig onder water loopt.¹⁰³ Deze twee verklaringen liggen in elkaars verlengde en gezien de ligging van de *marsen* langs de middenloop van de Vecht lijken deze verklaringen hier prima op te gaan. Enige aanvulling kan zijn dat de marsen naast hooiland ook in gebruik waren als weide.¹⁰⁴

Hydrologisch gezien worden deze gronden voor een groot deel beïnvloed door de Vecht.

Maot/maat

Even als de *marsen* liggen vrijwel alle *maten* in de directe omgeving van de Vecht. Het verschil met dit toponiem zit hem vooral in het gebruik. De oorspronkelijke betekenis is 'Land dat bestemd is om gemaaid, niet beweide te worden, hooiland'.¹⁰⁵ Er bestaat dus enige overlap met *mars*, en ook de *maten* worden hydrologisch voor een belangrijk deel beïnvloed door de Vecht.

2.6 Ruimtelijke, ecologische en functionele samenhang van de negentiende-eeuwse landschapseenheden in het Vechtdal

Dynamisch landschap

Het natuurlijke landschap van het Vechtdal is opgebouwd uit een regionaal systeem, sub-regionale systemen en micro-regionale systemen met elk eigen gradiënten in waterhuishouding, reliëf en nutriëntenrijkdom. Deze systemen verschuiven zowel in ruimte als in tijd en worden beïnvloed door natuurlijke landschapsvormende processen. Daarbij is het regionale systeem het minst dynamisch en vormt het een basis voor de andere systemen. De kleine micro-regionale systemen zijn het meest dynamisch. Belangrijke differentiërende factoren zijn de grondwaterstromen in het Vechtdal en de Vecht zelf. De grondwaterstromen bepalen voor een groot deel de ecologische potenties. Niet alleen de hoeveelheden, maar ook de samenstelling van het water zijn hiervoor van belang. De stand van het water in de Vecht is bepalend voor de grondwaterstand en speelt zo vooral een rol op regionaal niveau.

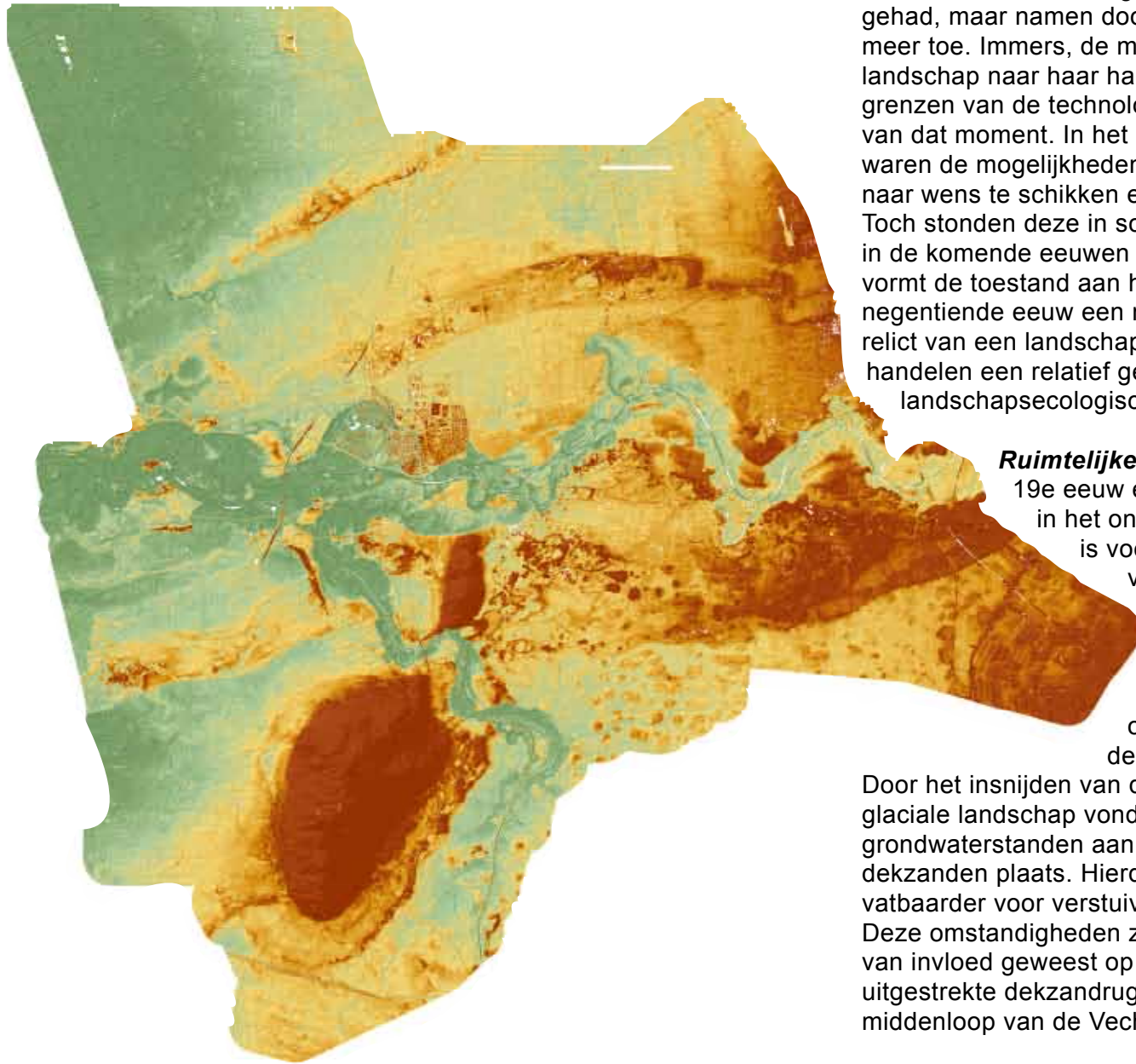
Toch is in het Vechtdal geen sprake van een volledig of grotendeels natuurlijk landschap. Al sinds de eerste bewoning is er sprake van verstoring van de natuurlijke dynamiek door menselijk handelen. De vroege menselijke

102 Schönfeld 1980, 48.

103 Laak en B. J. Groenewoudt 2005, 113.

104 Goutbeek 1987, 16.

105 Ter Laak & Groenewoudt 2005, 111.

activiteiten zullen een geringe invloed hebben gehad, maar namen door de jaren heen steeds meer toe. Immers, de mens probeerde het landschap naar haar hand te zetten binnen de grenzen van de technologische mogelijkheden van dat moment. In het begin van de 19e eeuw waren de mogelijkheden om het landschap naar wens te schikken enorm vooruitgegaan. Toch stonden deze in schril contrast met wat in de komende eeuwen volgen zou. Hiermee vormt de toestand aan het begin van de negentiende eeuw een nog vrij herkenbaar relict van een landschap waarin het menselijk handelen een relatief geringe invloed had op de landschapsecologische relaties.

Ruimtelijke en functionele relaties

19e eeuw een relatief kleine rol in het onderzoeksgebied. Het is vooral tijdens de vorming van het Vechtdal dat het glaciële landschap een rol heeft gespeeld. In deze periode had het een grote invloed op de vorming van het dekzandlandschap.

Door het insnijden van de Vecht in het glaciële landschap vond een verlaging van grondwaterstanden aan de rand van pleistocene dekzanden plaats. Hierdoor waren deze vatbaarder voor verstuiving in droge perioden. Deze omstandigheden zijn waarschijnlijk van invloed geweest op het ontstaan van de uitgestrekte dekzandruggen en landduinen in de middenloop van de Vecht.¹⁰⁶

106 Wolfert et al. 1996, 37. Zie ook fig. 6.

Figuur 2.13: Op deze reliëfkaart is mooi te zien hoe de middenloop van de Vecht is ingesleten in het omliggende landschap. Ook is goed te zien hoe zeer de *Lemelerberg* boven de rest van het landschap uitsteekt (bron: Algemeen Hoogtebestand Nederland, Rijkswaterstaat).

In het negentiende-eeuwse landschap was het glaciële landschap tevens een belangrijk inzichtigingsgebied waarvan het water na een lange periode in de Vecht en Regge als kwel aan de oppervlakte kwam.¹⁰⁷

Het (voormalige) moeras- en veenlandschap was sterk verbonden met het dekzandlandschap, vooral wat betreft bodemopbouw en gebruik. Gezien de genese van beide landschappen is dit niet verwonderlijk. Het moeras- en veenlandschap ontwikkelde zich voor een groot deel op en binnen het dekzandlandschap. In de negentiende eeuw zijn op plaatsen van voormalige veenbedekking de onderliggende pleistocene dekzanden weer aan de oppervlakte gekomen, hoewel deze wel verschillen wat betreft reliëf en rijkdom. Het grootste verschil zat hem in de grondwatersystemen die in eerste instantie ook het ontwikkelen van veen mogelijk maakten.

Het stroomdallandschap is wat ontstaansgeschiedenis betreft het jongste landschap. De landschappen die in de geschiedenis voor het huidige stroomdal zijn ontstaan zijn dan ook bepalend voor de wijze waarop het stroomdallandschap zich ontwikkelde. Veranderingen in dit landschap als gevolg van natuurlijke of antropogene invloeden speelden wel een grote rol in de dynamiek van de sub-regionale landschapsecologische systemen, aangezien kleine veranderingen in de loop van de Vecht – als gevolg van bijvoorbeeld meanderen – direct invloed hadden op de grondwatersystemen. Dit kan heel subtiel zijn – met nauwelijks waarneembare verschillen – maar ook grotere gevolgen hebben.

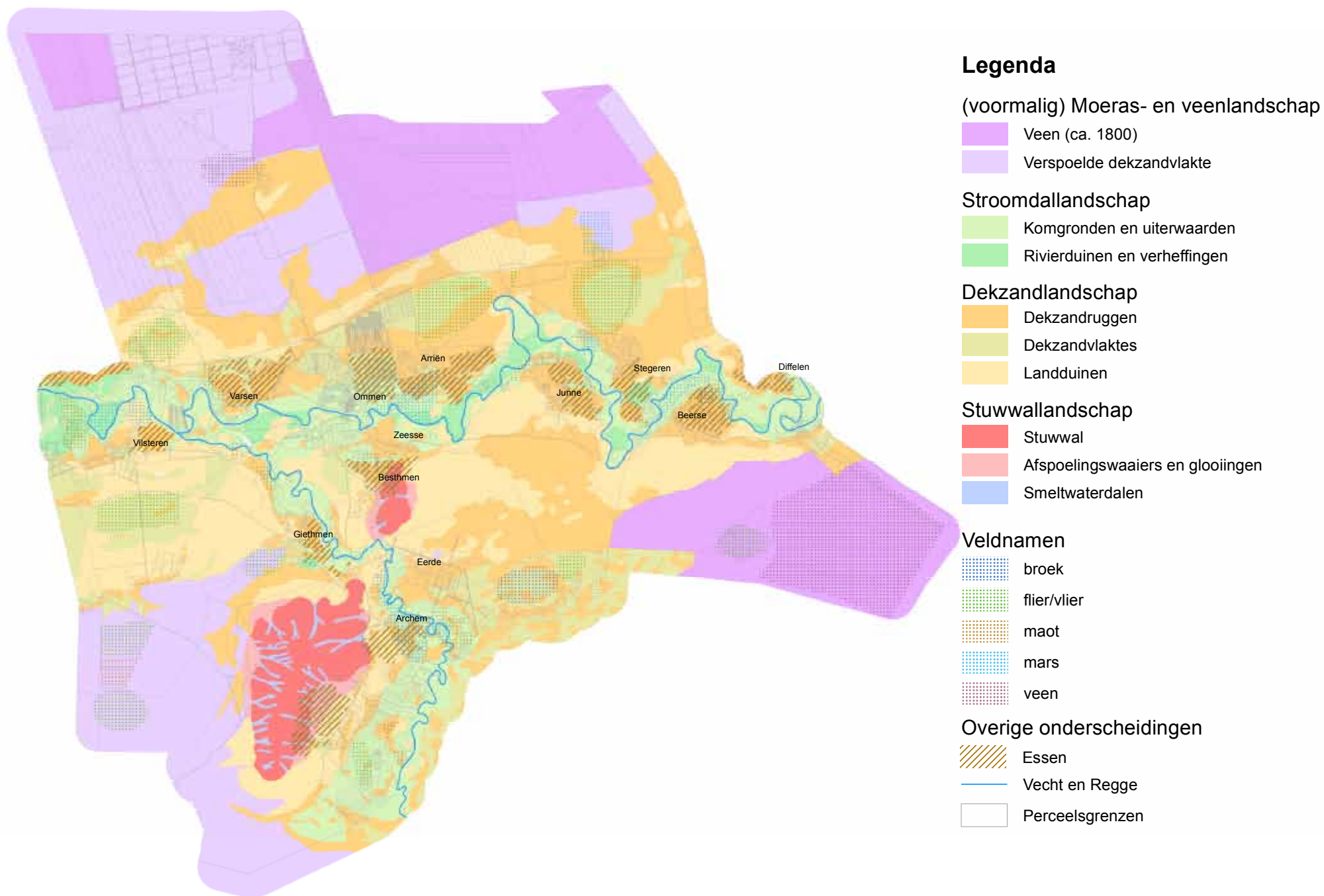
De mogelijkheden van de mens om het landschap naar de hand te zetten had tot gevolg dat vooral het functionele gebruik veel minder afhankelijk was van de natuurlijke processen. Hierdoor veranderden de landschapsecologische systemen en hiermee samenhangende processen. Naast de antropogene invloeden zijn zowel de ruimtelijke, functionele als de ecologische samenhang voor een groot deel afhankelijk

van de bodem, het reliëf, de toevoer en de kwaliteit van water. De gebruikte bronnen en analyse daarvan heeft geleid tot een kartografische reconstructie met een bijbehorende legenda. Samen geven ze de ruimtelijke en functionele samenhang weer.

2.7 Kartografische reconstructie

Het landschap van de middenloop van de Vecht in de 19^e eeuw is naast de bovenstaande analyse ook kartografisch gereconstrueerd. Bij het maken van deze kaart is gebruik gemaakt van de geomorfologische kaart en bodemkaart om de verschillende landschappen verder te differentiëren. Daarnaast is gekeken naar de Topografische Militaire Kaart uit 1850 en de kadastrale kaart uit 1832 voor aanvullingen. De toponiemen die sterk verbonden zijn met de hydrologische situatie zijn extra benadrukt. Verder is de analyse van het landschap verwerkt in een legenda/tabel die de kaart verder toelicht. De legenda kan los van de kaart worden gezien als een samenvatting van de analyse van de landschapseenheden.

107 Grondwatersysteem modellering van het Vecht-Regge gebied : eindrapportage, 1996.

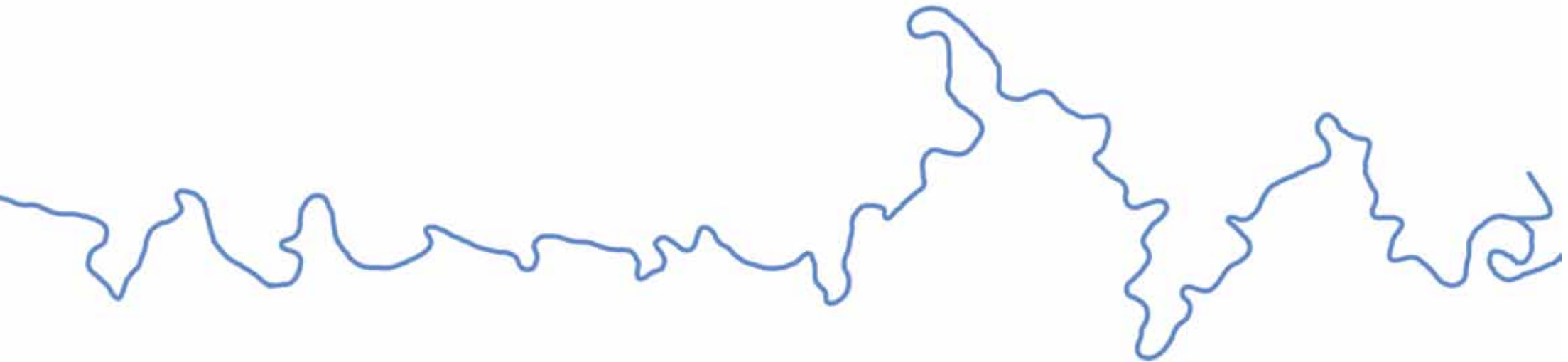
Figuur 2.14: Kartografische reconstructie van de gemeente Ommen in de negentiende eeuw, met bijzondere aandacht voor de gebieden met veldnamen die op natte omstandigheden wijzen.

Landschap	Terrein/vorm	Bodem	Hydrologie	Natuurlijke vegetatie	Cultuurlandschap	Toponiemen
<i>Glaciaal landschap</i>						
	Stuwwal	Haarpodzol (Hd30)	Inzijging	Wintereiken-beukenbos	Droge heide velden, essen, bos	<i>-berg, -es</i>
	Afspoelingswaaiers en glooiingen	Haarpodzol (Hd21), hoge zwarte enkeerdgrond (zEZ21)	Inzijging	Berken-zomereikenbos	Heide, essen	<i>-belt</i>
	Smeltwaterdal	Haarpodzol (Hd30)	Inzijging	Berken-zomereikenbos	Droge heide velden	
<i>Dekzandlandschap</i>						
	Dekzandruggen	Vlakvaaggronden (Zn21), veldpodzol (Hn21)	Inzijging	Wintereiken-beukenbos, berken-zomereikenbos	Nederzettingen, essen, kampongtingingen	<i>-es, -enk, -kamp, -haar, belt</i>
	Dekzandvlaktes	Veldpodzol (Hn21), gooreedgrond (pZn21), beekerdgrond (pZg21)	Inzijging, lokale kwel	Berken-zomereikenbos	Heidevelden, kampongtingingen	<i>-veld, -kamp, -flier/vlier</i>
	Landduinen	duinvaaggronden (Zd21), vlakvaaggronden (Zn21)	Inzijging	Berken-zomereikenbos	Heide, zandverstuivingen	<i>-belt, De Sahara</i>
<i>Stroomdallandschap</i>						
	Komgronden en uiterwaarden	Roodoornige zandige Vechtdalgronden (AFz)	Lokale en regionale kwel, periodieke overstroming	Hard- en zachthoutoibossen, wilgenstruwelen, riet- en zeggeveenmoerassen	Hooilanden, weilanden, rietlanden, veenontginning	<i>-mars, -maat, moat, -weerd, -laand, -weide</i>
	Rivierduinen en verheffingen	Duinvaaggrond (Zd21)	Inzijging	Elzen, essen, wilgen	Heide, grasland, bouwland	<i>-belt, -barg, -</i>

Landschap	Terrein/vrom	Bodem	Hydrologie	Natuurlijke vegetatie	Cultuurlandschap	Toponiemen
<i>(Voormalig)</i> <i>Moeras- en veenlandschap</i>						
	(vervlakte) Dekzandvlaktes	Veldpodzol (Hn21), beekeerdgrond (pZg21), gooreerdgrond (pZn21)	Inzijging en stagnatie	Berkenbossen, gagelstruwelen, natte heide, zeggenmoerassen, wilgenstruwelem en veenmossen	Natte heide, kamponginning, veenontginning, weiland, veenkolonie	<i>-dijk, -veld,</i> <i>-haar, -flier,</i> <i>-vlier</i>
	Veen	Veengronden	Stagnatie	Veenmossen	Veenontginning	<i>-veen, -wijk</i>
<i>Veldnamen</i>						
	Vlieren	Beekeerdgrond (pZg21), Gooreerdgrond (pZn21), Moerige eerdgrond (vWz)	Kwel	Berken-zomereikenbos	Weilanden, natte heide, broekgrond	<i>-flier, -vlier</i>
	Broeken	Beekeerdgrond (pZg21)	Kwel	Berkenbroekbos, Moeras Hakhout		<i>-broek</i>
	Maot	Beekeerdgrond (pZg21), Roodoornige zandige en kleiige vechtdalgronden (aFz, aFz), veenige beekdalgronden (aBv)	Kwel, periodieke overstroming	Hard- en zachtouthooibossen, wilgenstruwelen, riet- zeggeveenmoerassen	Hooilanden, en weilanden, rietlanden	<i>-maot</i>
	Mars	Roodoornige zandige Vechtdalgronden (aFz), Hoge zwarte enkeerdgronden (zEZ21)	Kwel, periodieke overstroming	Hard- en zachtouthooibossen, wilgenstruwelen, riet- zeggeveenmoerassen	Hooilanden, en weilanden, rietlanden	<i>-mars</i>
	Veen	Moerige eerdgronden (vWz), moerige podzolgronden (iWp)	Kwel	Veenmossen	Veenontginning	<i>-veen</i>

Hoofdstuk 3

Landschappelijke variatie en grondgebruik van de groenlanden langs de middenloop van de Vecht tussen circa 1800 en 1950

3 Landschappelijke variatie en grondgebruik van de groenlanden langs de middenloop van de Vecht tussen circa 1800 en 1950

3.1 Inleiding

In de landschapsecologie en het historische cultuurlandschap van het Overijsselse Vechtdal spelen de groenlanden al vele eeuwen lang een belangrijke rol. In dit hoofdstuk besteden we daarom uitgebreide aandacht aan dit onderwerp, waarbij de focus ligt op de ruimtelijke variatie en het grondgebruik van de groenlanden tussen circa 1800 en circa 1950. Welke soorten groenland kende men vroeger in dit gebied en wat was precies het verschil tussen deze verschillende typen? Hoe werd het groenland gebruikt en beheerd en welke veranderingen traden hierin op tijdens de periode 1800 tot 1950? En wat waren de sturende sociaal-economische processen bij deze veranderingen? Hoe waren de verhoudingen tussen het collectief en particulier grondeigendom? Waarom werden sommige percelen wel verdeeld en andere niet? En wat gebeurde er na de normalisatie van de Vecht met het grondeigendom? Het zijn allemaal vragen die in dit hoofdstuk aan bod zullen komen en geprobeerd worden te beantwoorden. Een belangrijke rol speelde daarbij een bronnenstudie van het markeboek van Vilsteren, dat tal van interessante gegevens bleek te bevatten.

Methode en bronnen

Een van de meest waardevolle bronnen bij onderzoek naar het historische landschap aan het begin van de negentiende eeuw is het *historische kadaster van 1832*. Dit was het product van tussen 1790 en 1835 uitgevoerde inspanningen en gebaseerd op een nieuwe systematisering voor het vast leggen van grondbelastingen doormiddel van kaarten en tabellen.

Rond 1832 was het kadaster compleet en bevatte het uitgebreide informatie over het grondgebruik, eigendom en opbrengsten. Tegenwoordig is men druk bezig deze kaarten en tabellen te digitaliseren. Door gebruik te maken van een Geografisch Informatie Systeem (GIS) kan er een link gelegd worden met andere geografische bronnen. De basis van dit onderzoek ligt dan ook in een bewerking van de kadastrale gegevens.

Daarnaast wordt gebruik gemaakt van diverse primaire en secundaire bronnen. Op microregionale schaal zijn de markeboeken een zeer bruikbare bron die veel vertelt over het historische landschap en de gebruikers. De tussen 1853 en 1966 jaarlijks verschenen verslagen over de *Staat van de landbouw in Nederland* zijn vooral op provinciaal niveau van waarde, maar soms zijn ook gegevens per gemeente opgeschreven. Samen met historisch kaartmateriaal en bijvoorbeeld reisverslagen kunnen ze veel informatie over het landschap van een bepaalde periode geven.

Bronnenstudie markeboek Vilsteren

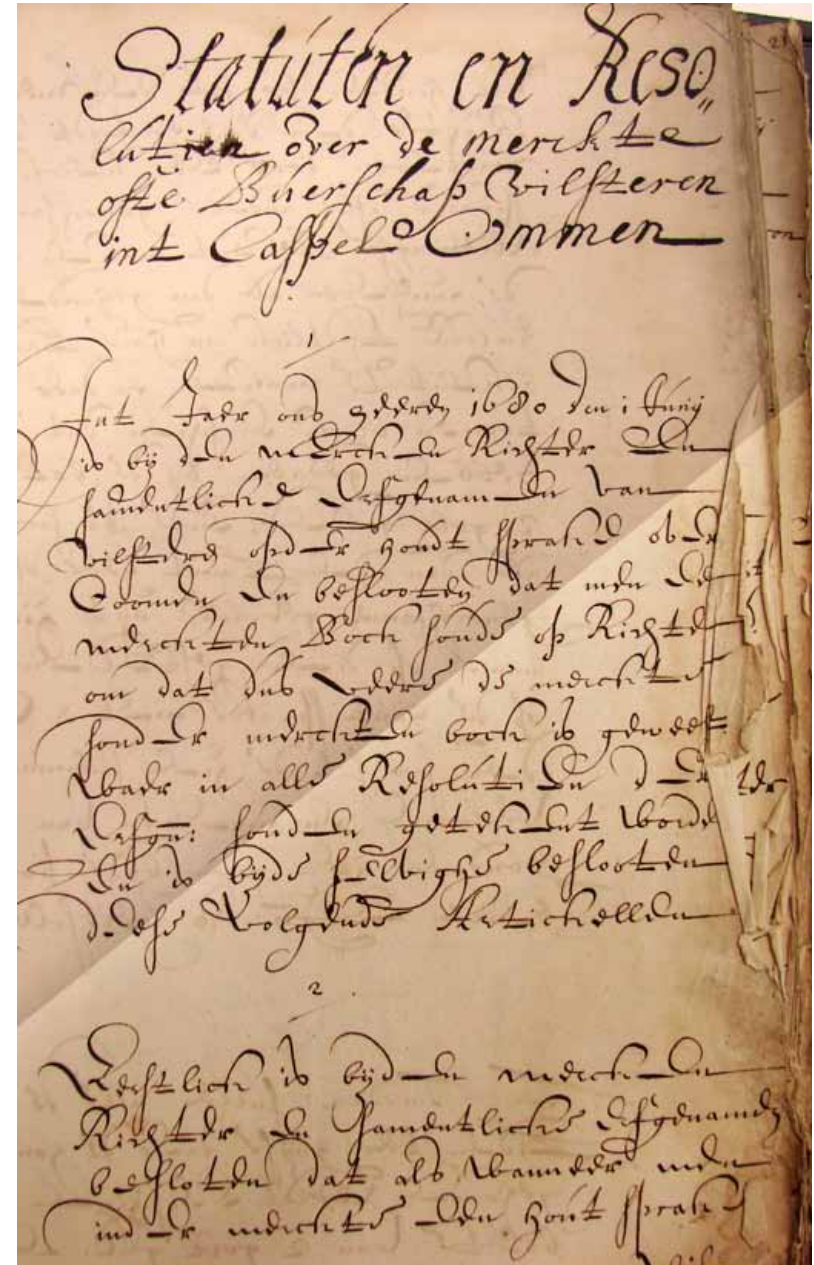
Voor dit onderzoek is om verschillende redenen gekozen voor een studie van het markeboek van Vilsteren. Vooraf bestond het vermoeden dat de markeboeken waardevolle informatie zouden bevatten over het gebruik van de groenlanden, bijvoorbeeld over de hoeveel vee die werd geweid en over het gebruik van het hooiland. Gezien de beperkte tijd was het onmogelijk om alle marken langs de middenloop van de Vecht te onderzoeken

108 Naast het markeboek bevatte het huisarchief een uitgebreide verzameling kaarten en correspondenties die betrekken hebben op de lisatiewerkzaamheden van de Vecht. Hier wordt in een later hoofdstuk verder op ingegaan.

109 Het grasland uit het kadaster lijkt een restcategorie te zijn voor percelen met een met een begroeiing van voornamelijk gras. Het is niet duidelijk waarop het kadaster zich baseerde, wanneer iets als grasland werd gekarteerd. Uit de kaart blijkt dat het veelal kleine percelen waren. Het gebruik is dus onzeker, maar vermoedelijk gaat het om percelen waar wel gras op groeide, maar waarvan niet duidelijk was waar het door de eigenaar werd gebruikt. Deze categorie zal gezien het geringe areaal in dit onderzoek niet mee worden genomen.

in dit verband. Na de literatuurstudie bleek langs de middenloop van de Vecht een aantal merken te zijn waarvan het markeboek is getranscribeerd en uitgegeven. De informatie die in deze merkenboeken stond voldeed echter niet aan de verwachting: er bleek weinig informatie in te staan over het dagelijks gebruik en beheer van de groenlanden. Om toch te proberen nieuwe informatie te vinden bleef een aantal te onderzoeken merken over, namelijk Arriën, Beerze, Junne, Ommen, Vilsteren en Zeese. De markeboeken van Beerze, Junne en Zeese zijn waarschijnlijk verloren gegaan en daarom ook niet in het archief aanwezig. Van de overgebleven merken was het markeboek van Vilsteren het enige dat niet in de archieven van de merken in de provincie Overijssel was opgenomen, maar in het huisarchief Vilsteren. Dit huisarchief bleek naast dit markeboek meer stukken te bevatten die voor dit onderzoek bruikbaar waren, waardoor gekozen is voor Vilsteren.¹⁰⁸

Deze bronnenstudie heeft een aantal gegevens opgeleverd die tot nu toe onbekend waren. De genoemde aantallen 'hoornvee' per boer in 1789 geven voor het eerst absolute aantallen runderen in een marke langs de middenloop van de Vecht. Over het gebruik van hooiland is helaas vrijwel geen nieuwe informatie gevonden. Toch laat deze bronnenstudie zien dat het wel degelijk de moeite waard kan zijn om de andere markeboeken nog eens te onderzoeken. Het is nu namelijk nog niet mogelijk om de aantallen runderen in Vilsteren te vergelijken met andere merken. In bijlage 2 is een overzicht opgenomen van de beschikbaarheid van markeboeken van merken langs de Vecht. Daarnaast is een deel van het markeboek van Vilsteren getranscribeerd en als bijlage opgenomen (bijlage 3).

Figuur 3.1: De eerste pagina uit het markeboek van Vilsteren. Hierin worden de 'statuten en resolutien' beschreven. Zie ook bijlage 3 voor een transcriptie van het eerste deel van het markeboek van Vilsteren (Bron: "Merckenboek van Vilsteren", Historisch Centrum Overijssel (HCO), inv. nr. 226.852).

3.2 Samenstelling van het groenland langs de middenloop van de Overijsselse Vecht in 1832

Het begrip groenlanden is al een aantal keren genoemd, maar een definitie is tot dusver uit gebleven. Met groenlanden worden vrijwel altijd percelen bedoeld met hoofdzakelijk grasachtige vegetatie die werden gebruikt voor het weiden van vee en het hooien van gras als wintervoer voor het vee. Deze percelen lagen voornamelijk in een stroomdal van een beek, rivier of op anderszins vochtige grond. Het grondgebruik was voornamelijk gericht op hooi- en weilanden, maar ook het oogsten van hakhout en kleinschalige turfwinning kwamen binnen de groenlanden voor. Het grondgebruik verschilde per perceel en zelfs binnen dezelfde percelen kon het gebruik verschillen. Het lokale reliëf, de bodem en de waterhuishouding bepaalden voor een groot deel wat de mogelijkheden waren op een bepaalde plek. In dit onderzoek wordt vooral gekeken naar de hooilanden, weilanden, graslanden en broekgronden in het stroomdal van de Vecht.¹⁰⁹ Dit zijn de categorieën groenland welke werden gebruikt in het kadaster van 1832. Door dezelfde categorieën als het kadaster aan te houden kan er met de data uit het kadaster worden gerekend en vergelijkingen met andere gebieden worden gedaan.¹¹⁰ Verderop in dit hoofdstuk wordt verder ingegaan op deze verschillende categorieën. De bouwlanden en heide zijn niet meegenomen bij de berekeningen.

Dat de groenlanden een belangrijke rol speelden in de lokale economie mag ondertussen duidelijk zijn. Over het negentiende-eeuwse en vroeg twintigste-eeuwse gebruik en beheer van deze groenlanden is voor het Overijsselse Vechtgebied echter vrijwel niets bekend. Dit in tegenstelling tot de situatie in Drenthe, waar de geschriften van Harm Tiesing veel nuttige informatie op dit terrein opleveren.¹¹¹ Hoewel de geschriften van Tiesing vooral betrekking hebben op oostelijk Drenthe, geven ze echter in meer algemene zin nuttige inzichten

in het beheer van de groenlanden in de periode rond 1900. Hoewel hierbij uiteraard de nodige voorzichtigheid dient te worden betracht, lijkt veel van de door Tiesing gegeven informatie ook te kunnen worden toegepast op de groenlanden van de Vecht. Het werk van Tiesing zal hierna dan ook regelmatig worden aangehaald.

Hooiland

Om een indruk te krijgen van de verschillen tussen de vier genoemde categorieën in het groenland volgt een korte beschrijving. Onder hooiland vallen de percelen die werden gebruikt voor het winnen van hooi. De hooilanden zijn in het verleden nog wel eens geïnterpreteerd als kwalitatief minder, aangezien ze niet geschikt waren als weiland.¹¹² Tegenwoordig denkt men daar genuanceerder over. De hooilanden bepaalden de hoeveelheid wintervoer en daarmee dus ook de hoeveelheid vee en vormden zo feitelijk de spil van het vroegere boerenbedrijf.¹¹³ Juist in deze periode waren dieren hard nodig om het veld te bewerken en inkomsten uit veehouderijproducten op de markt te verkrijgen.¹¹⁴ Vrijwel altijd waren de belastingtarieven voor het hooiland hoger dan die voor weiland. Hieruit blijkt het grote belang dat werd gehecht aan hooiland. Dit was niet alleen in de Vechtstreek zo, maar bijvoorbeeld ook in Drenthe. In Engeland werd het areaal hooiland bepalend geacht voor de waarde van een erf.¹¹⁵ Daarnaast was het gebruikelijk om naast de hooiwinning de percelen te beweiden door middel van voor- en nabeweiding, maar dit was alleen mogelijk wanneer de draagkracht van het hooiland daar geschikt voor was.

De kwaliteit van het hooiland werd bepaald door verschillende factoren. Lag een perceel op een plek die 's winters overstromde, dan was het vaak hoge kwaliteit hooiland door de aanvoer van rijk slib. Ook toevoer

110 De informatie komt uit de OAT(Oorspronkelijke Aanwijzende Tafels) van het kadaster 1832. Een punt van aandacht zijn de percelen die zijn aangeduid met een dubbel grondgebruik. Zo komt bijvoorbeeld bouw- en hooiland voor, maar ook wei- of bouwland. Bij deze percelen is steeds het eerste grondgebruik als uitgangspunt genomen.

111 Zie bijvoorbeeld Tiesing, uitgegeven door Edelman 1943.

112 Bakker 1989, 59.

113 Elerie 1998; Spek 2004, hoofdstuk 10.

114 Dirx 1997, 58.

115 Bieleman 1987, 194.

- 116 Baaijens et al. 2011. Zie voor een meer historische informatie: Staring 1851.
- 117 Mondelinge mededeling A. Goutbeek (Dalfsen, februari 2012).
- 118 Mondelinge mededeling A. Goutbeek.
- 119 Tiesing, uitgegeven door Edelman 1943, 50.
- 120 Ibidem, 53.
- 121 Overijsselsche stad-, dijk- en markeregten, 1872, deel IV, 11.
- 122 Dirx 1997, 73-77.
- 123 Mondelinge mededeling A. Goutbeek.
- 124 Ibidem, 56.
- 125 Tiesing, uitgegeven door Edelman 1943, 56-57.
- 126 Zie voor meer over zandverstuivingen in de middenloop van de Vecht onder andere Bruins 981.

van nutriëntrijk kwelwater had een positief effect op de kwaliteit van het hooiland. De percelen waar deze toevoer aanwezig was hadden vaak een hogere opbrengst. De zo aangevoerde nutriënten fungeerden namelijk als een natuurlijke bemesting die de opbrengsten omhoog stuwde. In een onlangs verschenen boek over vloeiveiden wordt uitgebreid ingegaan op dit verschijnsel, in het bijzonder de antropogene systemen.¹¹⁶ Het hooi langs de middenloop van de Vecht bestond voornamelijk uit gras en andere planten die op de zure grond groeiden. Wanneer uitsluitend dit hooi als voer werd gegeven, kon dit vooral bij jongvee leiden tot mineraal gebrek. Het vee had dan last van *tiwsigheid* of was “teeuws”. Voor de komst van zoute likstenen werd dit opgelost door hooi in te kopen uit de benedenloop van de Vecht, nabij Hasselt en Zwartsluis. De hooilanden daar werden soms overspoeld met zout water uit de Zuiderzee, waardoor het gras rijker aan mineralen was. Dit hooi werd dan gemengd met het lokale hooi en aan het jongvee gegeven.¹¹⁷ Langs de middenloop van de Vecht was het gebruikelijk dat men één tot maximaal twee keer kon hooien, meestal rond juni/juli. Daarbij was er onderscheid in ‘jong’ hooi en ‘rijp’ hooi. Het jonge hooi bevat een hogere voederkwaliteit waardoor het voornamelijk aan koeien werd gegeven. Dit rijpere hooi werd vooral gebruikt om paarden te voeden.¹¹⁸ Het hooi bevat veel minder suikers waardoor de paarden minder snel vervetten.

In de negentiende eeuw probeerde men een steeds hogere opbrengst van hooilanden te halen door verschillende verbeteringen. Uit de geschriften van Tiesing blijkt dat in Drenthe sommige hooilanden werden bemest met gier of stalmest.¹¹⁹ Na de komst van kunstmest veranderde dit. Een voorbeeld is het gebruik van *Chilisalpeter*. Een uit guano gewonnen natriumnitraat dat de opbrengst van het hooiland aanzienlijk verhoogde.¹²⁰ Kenmerkend voor hooilanden zijn ook de toponiemen. Typisch in de middenloop van de Vecht zijn de vele *moat* namen, waar het maaien in terug komt. In andere delen van Nederland zijn namen als *made* of *maat* gebruikelijk.

Weiland

Weilanden in het groenland waren percelen die gebruikt werden om vee te weiden. In de middenloop van de Vecht betrof dit vrijwel uitsluitend runderen. Deze dieren stellen hogere eisen aan hun voedsel waardoor de heidevelden als voedselbron onvoldoende waren voor begrazing met runderen. Runderen graasden wel op heidevelden, maar altijd in combinatie met groenland. De scheiding tussen runderen en schapen was in sommige marken zo ver doorgevoerd dat het weiden van schapen op het groenland zelfs verboden was en beboet kon worden.¹²¹ Het weiden van de runderen gebeurde onder toezicht van een koeherder die de koeien naar de gemeenschappelijke weide bracht en daar toezicht hield. 's Avonds werden de koeien weer naar de eigenaars gebracht door de koeherder. Over het exacte aantal koeien dat elke boer mocht weiden is minder bekend. Waarschijnlijk bepaalde de grootte van de waar het aantal beesten.¹²² Toch zijn het er waarschijnlijk nooit veel geweest, gezien de beperkte ruimte langs de middenloop van de Vecht. Vermoedelijk zeven tot tien beesten per boer, met een enkele uitschieter tot vijftien koeien.¹²³

Anders dan de hooilanden, bleven de weilanden langer gemeenschappelijk bezit. Het waren vaak grote percelen met verschillende begroeiingen. Hoogtes en laagtes wisselden elkaar af, waardoor het landschap erg gevarieerd was: dopheidevegetatie en wilde grassen werden afgewisseld met wilgen- en gagelstruwelen.¹²⁴ Binnen een perceel varieerde de kwaliteit dus enorm. Om de kwaliteit te verbeteren werden sloten gegraven om slecht gedraineerde delen te ontwateren. Met het zand dat vrijkwam probeerde men het perceel enigszins te egaliseren. Het bezanden was daarnaast bevorderlijk voor de kwaliteit van het gras, vermoedelijk vanwege de bufferende werking van het zand.¹²⁵ De vele zandverstuivingen in de regio hebben zo mogelijk dus ook bijgedragen aan het bufferen van de groenlanden, al stond dit in schril contrast met de vele negatieve gevolgen.¹²⁶ De weilanden zijn te herkennen aan de veldnamen. Veel

werden genoemd naar de dieren die er graasden. Typisch is een naam als *Koeland*, die in de middenloop van de Vecht regelmatig terug komt. Verder komen namen als *Kalverweide*, *'t Schoapen land*, *de Hengsten moat* en *Schoapen weide* voor.¹²⁷

Broekgrond

Naast de hooi- en weilanden bestond het groenland aan het begin van de negentiende eeuw uit broekgrond. Deze gronden waren vaak moerassiger dan de weilanden en er kwam meer struweel voor. Uit het markeboek van Dalmsholte weten we bijvoorbeeld dat er elzen groeiden.¹²⁸ Er wordt een vermelding gemaakt van een boete op het halen van elzenhout uit het *broeck*. Daarnaast groeiden er vermoedelijk essen en wilgen. Ondanks dat de broeken waarschijnlijk een mindere kwaliteit weiland waren, moeten deze gronden belangrijke weidegrond zijn geweest. Uit diverse markecedulen blijkt dat er in ieder geval met varkens geweid werd, mits deze *gekramd* waren.¹²⁹ Een gekramd varken had een ring of pen door de neus waardoor het de grond niet kon omwoelen waardoor schade werd voorkomen.

Typische veldnamen voor deze gronden zijn uiteraard de *broek*-namen. Daarnaast is *Mars* een toponiem dat veelvuldig voorkomt op percelen die als broekgrond zijn aangeduid. Voorbeelden zijn *Marsgronden*, *De Marsen* en *De Mars*. Het element *mars* is etymologisch aan het Germaanse *mariska* verwant dat oorspronkelijk “behorend tot/afkomstig van het water” betekent. Dit kan als ‘regelmatig overstroomd land’ geïnterpreteerd worden. Deze veldnamen duiden dus op percelen waar een sterke invloed van water was.¹³⁰ De broekgronden werden soms ook beweide met runderen en tevens vond hooioogst plaats. Het hooi was van een mindere kwaliteit. Hierin schuilt ook vermoedelijk het verschil tussen de marsen en broeken. Broeken waren vermoedelijk net wat meer begroeid met struweel, waarbij de marsen toch voornamelijk grazig waren. Toch waren dit niet de beste weilanden. Zo weten we van Junne dat de koeien alleen

op zondag naar de mars gingen, vermoedelijk omdat deze dichterbij het dorp lagen en ze zo eerder terug waren. Op andere dagen werden de koeien geweid op het Junner Koeland.¹³¹

Voor wie een indruk wenst van het aanzicht van het stroomdal in de negentiende eeuw, kan zich wenden tot de geschriften van Frederik van Eeden sr. Zijn *botanische wandelingen* geven een mooi beeld van het landschap en de botanische gesteldheid van de landschappen rond de Vecht. De vegetatie die Van Eeden zag tijdens zijn wandelingen werd voor een groot deel in stand gehouden door het gebruik van het landschap. Vooral het hierboven beschreven gebruik van de groenlanden creëerde een habitat waar – naar tegenwoordige maatstaven – zeldzame vegetatie voorkwam. Soorten als grote tijm, geel walstro en grasklokje zijn hier voorbeelden van.¹³² Echter, aan het begin van de negentiende eeuw waren de gebruikers van het groenland vooral bezig met het maximaliseren van het rendement. Typerend is dat Tiesing juist de ongewenste planten benoemt in zijn omschrijving van het groenland. Deze ongewenste planten waren van invloed op de kwaliteit van het hooi. Hierdoor werd bijvoorbeeld de hoeveelheid melkafgifte beperkt of aten dieren er niet van. De planten die slecht hooi gaven waren vooral zuring, ratelaar en paardestaart. Ook russen waren een probleem, maar groeiden vooral op heel nat land.¹³³

127 Eijken 1983.

128 Overijsselsche stad-, dijk- en markeregten, 1872, deel III, 7.

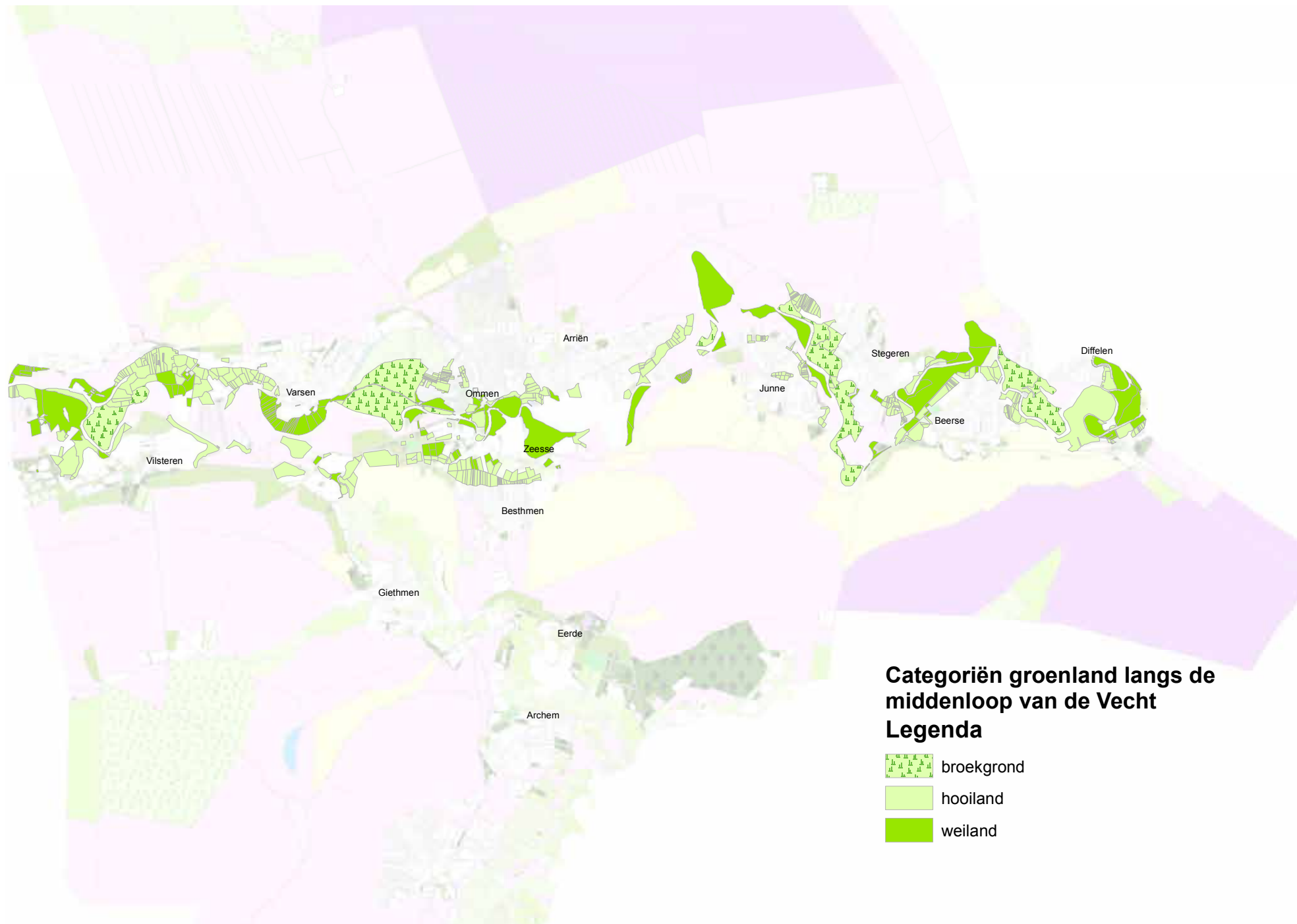
129 Overijsselsche stad-, dijk- en markeregten, 1872.

130 Spek et al. 1996, 40-41.

131 Mondelinge mededeling A. Goutbeek; Goutbeek 1987, 15.

132 Ruiters 2005.

133 Tiesing, uitgegeven door Edelman 1943, 65-66.

Figuur 3.2: De samenstelling van het groenland langs de middenloop van de Overijsselse Vecht in 1832 (Bron: OAT Kadaster 1832).

3.3 Groenlanden ten tijde van de markeverdelingen (1830-1870)

Korte voorgeschiedenis van het Stroomdallandschap

Gedurende de middeleeuwen ontstond langs de middenloop van de Vecht een stroomdallandschap met een mozaïek van weilanden, hooilanden, broekgrond, heide en wat bouwland. Daarnaast kwamen waarschijnlijk ook percelen bos en stuifzand voor, zij het in veel mindere mate. Het ontstaan van de marken en het agrarische systeem dat met deze vorm van gemeenschappelijk grondgebruik samenhangt heeft een grote rol gespeeld in de vorming van het stroomdallandschap. De weides, hooilanden en broekgronden waren deels gemeenschappelijk bezit, deels particulier bezit van boeren. De weide- en broekgronden vielen toen voor het overgrote deel onder het gemeenschappelijk markebezit. De hooilandjes daarentegen waren vaak wel particulier verdeeld. In Drenthe vond deze groenlandscheiding voor een belangrijk deel plaats in de eerste helft van de zeventiende eeuw, toen een sterke toename van keuters valt te constateren. Deze bevolkingstoename valt samen met een intensivering in de landbouw waarin de oorzaak van deze verdelingen wordt gezocht.¹³⁴ Het is onduidelijk of in Overijssel de toename van keuters ook van invloed is geweest op de verdeling van de hooilanden. Als dit als uitgangspunt genomen wordt dan zijn de verdelingen te plaatsen in de zeventiende en achttiende eeuw, de periode waarin in Overijssel het aantal keuters toeneemt.¹³⁵

De groenlanden waren een belangrijke schakel in het vroegere agrarisch systeem. Samen met de heide bepaalden ze voor een groot deel de hoeveelheid beschikbare mest. In het landschap met arme zandgronden was het areaal bouwland sterk gebonden aan de hoeveelheid mest en dus ook aan de groenlanden. Het was niet mogelijk om zomaar nieuw bouwland aan te maken. Door de landschappelijke structuur van de middenloop van de Vecht is het stroomdal vrij nauw en

is er weinig groenland. De boeren in het gebied moesten met deze beperking werken en oplossingen bedenken om het landschap zo effectief mogelijk te gebruiken.

3.3.1 Het sociaal-economische kader

Het begin van de negentiende eeuw was een roerige tijd voor Nederland. De periode van 1818 tot 1840, een tijd die wel de post-napoleontische depressie wordt genoemd, kenmerkte zich door een omvangrijke verpaupering. Een combinatie van snelle bevolkingsgroei, stagnerende werkgelegenheid en stedelijke ontwikkeling samen met een daling van graanprijzen betekende een hoge werkeloosheid en armoede. Landbouw werd steeds belangrijker gevonden en zelfs als primaire bron van de volkswelvaart gezien.¹³⁶ Hoewel het met de graanprijzen slecht gesteld was, steeg in deze tijd de prijs van boter en andere zuivelproducten. Dit was een eerste teken van de opkomende veranderingen in de Nederlandse landbouw.¹³⁷ Mede door deze ontwikkeling kwam er steeds meer druk te liggen op de woeste gronden. Deze waren voor de marken van cruciaal belang voor het agrarisch systeem, maar voor anderen vooral potentiële nieuwe landbouwgrond. De eerste pogingen om de markegenootschappen te verdelen en zodoende de woeste grond voor nieuwe ontginningen te gebruiken werden gedaan in 1809 en 1810.¹³⁸ Deze eerste pogingen waren in de Vechtstreek niet succesvol, aangezien geen enkele marke daadwerkelijk overging tot verdeling. Het duurde tot 1837 alvorens een nieuwe poging werd ondernomen, toen men met hernieuwde interesse terugkeek op de wetten uit 1809 en 1810. Op 24 juni 1837 verscheen een nieuw koninklijk besluit op dit terrein. Het verschil was dat er ditmaal veel meer druk van de overheid achter zat. Daarnaast speelden vooral de provinciale gouverneurs een belangrijke rol.

134 Bieleman 1987, 35.

135 Slicher van Bath 1957, 635-637.

136 Demoed 1987, 23.

137 Bieleman 2008, 148-149.

138 Door respectievelijk de 'wet houdende bepalingen ter bevordering van het ontginnen van woeste gronden' en Koninklijk besluit houdende eenige bepalingen omtrent de uitvoering der Wet van den 16den van Grasmaand 1809 No.7' welke vooral waren gericht op het verkrijgen van gronden van gemeenschappelijke gronden.

Hierna ging het snel. Bijna de helft van alle marken in Overijssel werd tussen 1840 en 1849 verdeeld.¹³⁹

3.3.2 Het gebruik van de groenlanden

Zoals eerder aangegeven waren de groenlanden een belangrijke schakel in het agrarisch systeem. Dit gold zeker voor de hooilanden, aangezien de hoeveelheid hooi waar iemand over kon beschikken bepalend was voor het aantal dieren dat hier gedurende de winter mee gevoerd kon worden.¹⁴⁰ Totaal lag er in 1832 blijkens onze GIS-analyse van kadastraal materiaal uit die tijd circa 989 hectare aan groenlanden langs de middenloop van de Vecht.¹⁴¹ Vergeleken met de andere delen van de Vecht was dit niet veel. Zo lag er in de bovenloop 2372 hectare groenland en in de benedenloop zelfs 2889 hectare. De reden voor deze geringe hoeveelheid ligt in de landschappelijke opbouw van het Vechtdal langs de middenloop. Door de typerende insnijding van de Vecht in de aanwezige dekzandruggen ontstond een vrij nauw stroomdal met weinig plaats voor groenlanden. In de boven- en benedenloop is deze situatie anders en is er juist sprake van een vrij breed stroomdal. Verreweg de meeste grond was in gebruik als hooi- of weiland, gevolgd door de broekgronden (zie tabel 1).

Grondgebruik	Hectare	%
<i>broekgrond</i>	228	24
<i>hooiland</i>	404	42
<i>weiland</i>	330	34

Tabel 1: Samenstelling van het groenland langs de middenloop van de Vecht in de marken Arriën, Beerze, Besthmen, Giethmen, Junne, Ommen, Stegeren, Varsen, Zeese in 1832 (bron: OAT Kadaster 1832, gemeente Ommen).

Problemen met het groenland

Dat het groenland een belangrijke rol speelde in het agrarische bedrijf van voor de invoering van kunstmest mag ondertussen duidelijk zijn. Een van de problemen die zich voordeden aan het begin van de negentiende eeuw was het afkalven van grond door een sterke meandering van de Vecht. Door de het ontginnen van naburige veenen werd het debiet van de Vecht steeds groter wat als gevolg had, dat het meanderen veel sneller ging dan voorheen. De sponswerking van het veen was verloren gegaan.¹⁴² Om dit tegen te gaan probeerde men de invloed van het water te beteugelen. Zo werden bijvoorbeeld in 1754 afspraken gemaakt onder de ingezetenen van de marke Reeze om kribben in de Vecht te maken om de ‘afspelingen’ tegen te gaan.¹⁴³ Ook in Vilsteren had men te kampen met het verlies van goede grond. “Ofte men de vechte omtrent het coewat niet wat behoorden te verleggen om te beletten dat het beste lant over de vechte niet coomt wegh te loopen door welke den nes en nienhuijsweijde soude meede cunnen bevrijt worden en ofte men sulcks niet behoorden in ogenscheen te nemen”. In de kantlijn gaat men verder: “Is in ogenschien genomen en sal een hooft op de minstee kosten tot conservater van de welle worden geleijt en soodoendelijk bestickt welke ande merkenrichter wort gelaten als meede het doen door graven”.¹⁴⁴

Ook probeerde men het water voor te zijn door pluggen te steken in het groenland voordat de kostbare grond werd weggespoeld. Het wegspoelen van deze kostbare grond kwam in de middenloop nog harder aan, gezien de geringe hoeveelheid groenland die hier aanwezig was. Men had verschillende oplossingen voor dit probleem. Een aantal marken in de middenloop van de Vecht had gebruiksrechten in Dalmsholte. Dit was een niet zelfstandige marke welke tot de verdeling rond 1860 onbewoond was en geheel werd bestuurd door de omliggende marken.¹⁴⁵ In Dalmsholte was ook groenland aanwezig, wat het gebrek aan groenland enigszins compenseerde. Maar niet alle marken

139 Demoed 1987, 65.

140 Bieleman 1987, 194.

141 De groenlanden langs de Regge zijn buiten beschouwing gelaten.

142 Wolfert et al. 1996.

143 Markeboek Reeze. Zie: http://www.historiekamer.nl/geschiedenis/marke/rheeze/1653_1765_markerheeze.htm<november 2011>

144 “Merckenboeck van Vilsteren”, register van resoluties van markevergaderingen, 1680-1852, Historisch Centrum Overijssel (HCO), inv. nr. 226.852.

145 Dit waren: Hessum, Lente, Rechteren, Millingen, Vilsteren, Giethmen, Archem en Lemele.

waren gewaard in Dalmsholte. Andere merken, zoals Archem, Lemele en Bestmen pachtten groenland in de Haarst in de benedenloop van de Vecht. Daar was voldoende groenland aanwezig.¹⁴⁶ Daarnaast was er in de middenloop van de Vecht nog een andere mogelijkheid, namelijk het ontginnen van de diverse aanwezige 'vlieren'.

Vlieren langs de Vecht

Typisch voor de middenloop van de Vecht is het voorkomen van zogenaamde vlieren. Dit toponiem vindt men in het Vechtdal vrijwel uitsluitend langs de middenloop en het betreft (voormalige) natte laagtes, achter de dekzandruggen langs de rivier. De benaming vlier (flier, vledder, vlee) wordt in het noordoostelijk taalgebied gezien als een benaming voor moerassige grond met een veenlaag erop, of een laag moerassig terrein.¹⁴⁷ In Drenthe komt het toponiem vlier ook voor. Daar was het meestal groenland met een dunne laag veen op de overgang tussen mesotroof en oligotroof veen.¹⁴⁸ Voor de vlieren langs de middenloop van de Vecht lijkt deze verklaring niet helemaal op te gaan. Door de landschappelijke ligging lijkt het onwaarschijnlijk dat deze vlieren ooit op de overgang van zeggeveen of broekveen naar veenmosveen hebben gelegen. De basisbetekenis van 'gebied met een dunne veenlaag' lijkt identiek, maar de landschapsecologische ligging van de vlieren in Drenthe en langs de Vecht verschilt duidelijk.

Wanneer de landschappelijke ligging van vlieren langs de middenloop van de Vecht wordt bekeken, valt een aantal dingen op. Vrijwel alle vlieren liggen in een gebied lager dan de omgeving en zijn enigszins geïsoleerd. Daarnaast zijn het vaak natte terreinen met een hoge grondwaterstand (grondwatertrap II-III is niet ongewoon) en de bodems bestaan voornamelijk uit beekeerdgronden en gooreerdgronden die wijzen op een wisselend waterregime en een sterke invloed van kwel (beekeerdgrond, gooreerdgrond).¹⁴⁹ Hoe de vlieren er oorspronkelijk uitzagen is moeilijk te zeggen, maar er zijn enkele aanwijzingen. In de markeboeken worden de

vlieren regelmatig genoemd, veelal in de markecedulen. Deze opsomming van gebruiksregels vormt het beeld van een relatief belangrijke positie die de vlieren innamen. De vroegste vermeldingen betreffen vaak het verbod op het houden van schapen in het vlier. Ook ganzen en varkens waren vaak niet toegestaan, maar meestal alleen niet na een gestelde datum. Ook werden er vaak boetes gelegd op het ongeoorloofd steken van plaggen. Daarnaast lijkt er bij vrijwel alle merken een wens om de aanwezige vlieren te ontwateren door het graven van sloten.¹⁵⁰ Veel vermeldingen worden al in het begin van de zeventiende eeuw gedaan. De beschrijvingen van de vlieren uit de markeboeken lijken gezien de landschappelijke ligging niet verwonderlijk. Ook de verklaringen van het toponiem lijken hierdoor gesteund. Het is niet duidelijk of deze vlieren ooit met veen waren bedekt, zoals in Drenthe het geval was. Dit zal vooral gelegen hebben aan de kwaliteit van het kwelwater. Wanneer dit basenrijk is, heeft dit een negatieve invloed op veenvorming. Vermoedelijk kwamen er daarom oorspronkelijk zeggenmoerassen voor en zal de veenontwikkeling bescheiden zijn geweest.¹⁵¹

Alle vlieren in de middenloop van de Vecht zijn uiteindelijk ontgonnen, al verliep de ontginning niet overal gelijk. In Ommen werd in 1765 het verzoek tot ontginning gedaan door de ingezetenen van de stad. Het nabij gelegen veen werd ontgonnen en men vroeg zich af of het vlier dan niet gelijk meegenomen kon worden. Door het te verdelen onder de burgers konden deze worden geholpen met het betalen van het hoofdgeld, dat blijkbaar voor de nodige problemen zorgde. Het vlier zou in 1766 worden verdeeld.¹⁵² Volgens Steen werden deze percelen in latere jaren noodgedwongen verkocht, vaak aan de winkelier van wie men gedurende de winter voedingsmiddelen had gekocht maar niet kon betalen. De koopsom werd gebruikt om de schuld af te lossen.¹⁵³ In de verderop weergegeven detailstudie van een vlierontginning in Vilsteren wordt hiervan een ander voorbeeld gegeven (p. 67).

- 146 Slicher van Bath 1957, 409.
- 147 Schönfeld 1980, 49; Koenderink 1980, 57.
- 148 Zie bijvoorbeeld Spek 2004, 207-209 en Wieringa 1968, 112.
- 149 Kuijer & Rosing 1994, 106.
- 150 Overijsselsche stad-, dijk- en markeregten, 1872.
- 151 Neeffes et al. 2011, 252.
- 152 Steen 1982, 17.
- 153 Ibidem, 19.

3.3.3 Eigendomsverhoudingen in het groenland

- 154 Tiesing, uitgegeven door Edelman 1943, 55-56.
- 155 Bij de jaartallen van Stegeren en Ommen zijn tussen haakjes de jaartallen uit het werk van Demoed genoemd, deze data zijn een schatting op basis van onvolledige gegevens (Demoed 1987, 151-152). Tijdens het onderzoek naar het jaar van verkoop van de gemeenschappelijke percelen na 1832 kwam een aantal percelen naar voren waarbij werd genoemd dat het perceel van eigenaar wisselde als gevolg van een markedeling. De jaartallen die daar bij staan vernoemd zijn dus vermoedelijk de jaartallen van de markeverdeling. Zie de kadastrale legger van ambt Ommen (Digilegger, Groninger Archieven).
- 156 Dirkx 1997, 57.
- 157 Neefjes et al. 2011, 254.

Zoals eerder genoemd was veel van het groenland aan het begin van de negentiende eeuw al verdeeld en behoorde het niet meer tot de gemeenschappelijke grond van de marken. Het waren vooral de weilanden die nog lang in gemeenschappelijk eigendom bleven. De kwaliteit van deze weides zal hier mee te maken hebben gehad. Zo vertelt Tiesing dat de percelen vaak groot waren, maar slechts een gering oppervlak geschikt was voor begrazing. Het was zelfs zo dat de grootte van een weiland niet werd uitgedrukt in een oppervlaktemaat, maar in koeweiden. Een koeweide was de oppervlakte waarop een rund in de zomermaanden de kost vond.¹⁵⁴

Wanneer de chronologie van de markeverdelingen naast de staat van het eigendom uit het kadaster 1832 wordt gelegd, dan valt op dat de meeste grond al verdeeld was voor de opheffing van de marken. De markeverdelingen in de middenloop van de Vecht verliepen zoals onderstaand weergegeven is.¹⁵⁵

Junne	1846	
Varsen	1847	
Gietmen	1849	
Stegeren	1850* (1847-1852)	
Bestmen	1853	
Arriën	1853	
Ommen	1854* (1863)	
Archem	1865	
Zeese, Vilsteren, Dalmsholte, Beerze		Onbekend

De verdubbeling van het areaal weidegrond in grondschattingregisters tussen de tweede helft van de 18^e eeuw en het begin van de negentiende eeuw wordt wel gezien als een aanwijzing voor de verdelingen van de nog in gemeenschappelijk gebruik zijnde weilanden.¹⁵⁶ Wanneer de weilanden precies zijn verdeeld valt dus niet op te maken uit het kadaster of de jaartallen van de markeverdelingen.

Van de 981 hectare groenland was in 1832 393 hectare (40%) gemeenschappelijk bezit en 588 hectare (60%) particulier. Wanneer het eigendom naar grondgebruik wordt uitgesplitst zien we het volgende:

Gemeenschappelijk	Ha	%
<i>Broekgrond</i>	196,37	50,05
<i>Hooiland</i>	59,51	15,17
<i>weiland</i>	136,48	34,78
Particulier	Ha	%
<i>Broekgrond</i>	31,75	5,57
<i>Hooiland</i>	344,87	60,53
<i>Weiland</i>	193,12	33,90

Tabel 2: Samenstelling van het gemeenschappelijke en particuliere groenland langs de middenloop van de Vecht in 1832 (bron: OAT Kadaster 1832).

Hieruit blijkt dat van de 40% gemeenschappelijke groenlanden, de helft bestond uit broekgrond, gevolgd door weilanden. Slechts een klein deel van de percelen die als hooiland dienden, was nog in gemeenschappelijk bezit. Waarom juist de broekgronden en weilanden nog lang gemeenschappelijk bezit bleven is niet helemaal duidelijk. Een verklaring is wel dat deze percelen hoger in het landschap lagen, waardoor er geen afwateringssloten nodig waren. Het ontbreken van sloten en andere perceelscheidingen zou betekenen dat er geen reden tot verdeling was.¹⁵⁷ Op de huidige hoogtekaart is er geen verschil in hoogteligging met andere delen van het groenland, maar het is niet met zekerheid te zeggen of deze niet vergraven zijn geweest.

Of de kwaliteit van de grond een rol heeft gespeeld bij de verdelingen van de grond is mogelijk te achterhalen door te kijken naar de opgegeven tarieven in de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel (OAT) van het kadaster 1832. Deze tarieven zijn gebaseerd op een schatting van de te verwachten opbrengst. Hiervoor werden de opbrengsten

uit de regio over een periode van vijftien jaar bekeken, de vier uitersten werden weggestreepd en daarna het gemiddelde berekend. Dit gold voor zowel het bouwland als het grasland.¹⁵⁸ Een hoger tarief betekende dus een hogere opbrengst en dus een betere kwaliteit van de grond. Wanneer de gemiddelde tarieven worden vergeleken van de gemeenschappelijke- en particuliere groenlanden dan valt op dat het particuliere groenland met 7,62 gulden per ha hoger werd aangeslagen dan het gemeenschappelijke groenland dat gemiddeld 5,89 gulden per hectare diende op te brengen. Als daarna de tarieven worden gesorteerd naar grondgebruik ontstaat de volgende tabel:

	Gemeenschappelijk	Particulier
<i>Broekgrond</i>	3,72	4,70
<i>Hooiland</i>	8,74	11,09
<i>Weiland</i>	7,80	6,48

Tabel 3: Tarieven (uitgedrukt in guldens per ha) van de verschillende soorten groenlanden in gemeenschappelijk en particulier eigendom langs de middenloop van de Vecht in 1832 (bron: OAT kadaster 1832).

Het verschil in het gemiddelde tarief werd dus voornamelijk gemaakt door de kwaliteit van het hooiland. De overige gronden ontlepen elkaar niet veel. Dit verschil kan komen door een natuurlijk kwaliteitsverschil tussen de hooilanden, waarbij de beste als eerste zijn verdeeld. Ook is het niet moeilijk voor te stellen dat de particuliere hooilanden al sinds de verdelingen in de zeventiende eeuw zijn verbeterd en daarom kwalitatief superieur waren aan de hooilanden van de gemeenschap. Het is waarschijnlijk dat meerdere factoren een rol hebben gespeeld in het niet verdelen van bepaalde grond. Waarschijnlijk was er tot aan de markeverdelingen geen reden om de nog in gemeenschap gebruikte grond te verdelen.

Het verschil tussen de tarieven van gemeenschappelijk en particulier beheerde gronden is langs de middenloop van de Vecht dus niet zo groot als men zou verwachten op basis van het gedachtengoed van Demoed en Van Zanden.¹⁵⁹ Immers, het idee dat de groenlanden een significant hogere opbrengst zouden hebben ten gevolge van de individuele investeringen lijkt niet op te gaan voor de groenlanden die voor de markeverdelingen al particulier eigendom waren. Alleen het gemiddelde tarief van het hooiland langs de middenloop van de Vecht is duidelijk hoger. De vraag rijst dan of de groenlanden na de markeverdelingen toch sterk verbeterd werden. Ik ben van mening dat de rol van de markeverdelingen op de verbeteringen van het groenland -in iedergeval- langs de middenloop van de Vecht wordt overschat, vooral ook omdat voor de markeverdelingen het merendeel (60%) van het groenland al particulier eigendom was. Wanneer we kijken naar de ontwikkelingen die de landbouw ten tijde van de markeverdelingen doormaakte, zien we dat deze in het geheel niet onvoordelig waren. Tussen 1835 en 1855 waren de oogstopbrengsten sterk gestegen. Deze positieve ontwikkeling zal in belangrijke mate hebben bijgedragen aan de mogelijkheden van de individuele boer om te investeren in zijn land.

Kwaliteit van het groenland

Al eerder werd de hoeveelheid groenland in de middenloop vergeleken met de boven- en benedenloop. Interessant is ook om eens te zien of er ook verschil in kwaliteit was langs de Vecht. Als de gemiddelde tarieven van het groenland worden berekend komt een hectare groenland in de bovenloop op 9,43 gulden, in de middenloop op 7,83 gulden en in de benedenloop op 12,01 gulden per hectare. De groenlanden in de benedenloop werden dus aanzienlijk hoger aangeslagen dan die van de midden- en de bovenloop.

158 Verhelst 1982, 85.

159 Zie paragraaf 1.5, p. 14.

Categorie	Beneden- loop	Midden- loop	Boven- loop
<i>broekgrond</i>	geen	4,19	3,97
<i>hooiland</i>	13,55	10,74	12,62
<i>weiland</i>	10,71	7,10	8,51

Tabel 4: Gemiddelde tarieven (in guldens per hectare) per deelgebied van de Vecht in 1832 (bron: OAT kadaster 1832).

Wanneer de tarieven worden gesorteerd naar grondgebruik (tabel 4) valt op dat de tarieven van alle grond in de benedenloop hoger zijn dan die van de midden- en bovenloop. Dit verschil in tarieven is indicatief voor een verschil in opbrengst en dus ook voedselrijkdom. Deze gradiënt in voedselrijkdom is niet uniek voor de Vecht. Ook uit de waardeschattingen van groenlanden langs de Reest uit de 17^e eeuw blijkt een zelfde verloop van toenemende voedselrijkdom richting de benedenloop.¹⁶⁰ Waarschijnlijk zijn meerdere factoren van belang, maar een belangrijke rol lijkt te zijn weggelegd voor de natuurlijke aanvoer van nutriënten die accumuleren in de benedenloop, de mogelijkheid tot inundatie en de invloed van kwel.¹⁶¹ Wat betreft de bovenloop lijkt vooral de mogelijkheid tot inundatie een rol te spelen in het relatief hoge tarief. De overgang van de bovenloop naar de middenloop wordt onder andere gekenmerkt door het sterk vernauwen van het stroomdal. Hierdoor ontstaat een soort flessenhals. Zo is het mogelijk dat het veel bredere stroomdal in de bovenloop bij hoog water eerder inundeerde waardoor nutriëntrijk slib de bodem verrijkte. Dit zou een verklaring voor het tariefverschil kunnen zijn.

Naast het schatten van tarieven van percelen werd in het kadaster 1832 ook nog gewerkt met een indeling in klassen. Met behulp van klassen kon men percelen van ongeveer gelijkwaardige opbrengst categoriseren. Dit leverde tijdwinst omdat men niet meer goed per goed hoefde te taxeren.¹⁶²

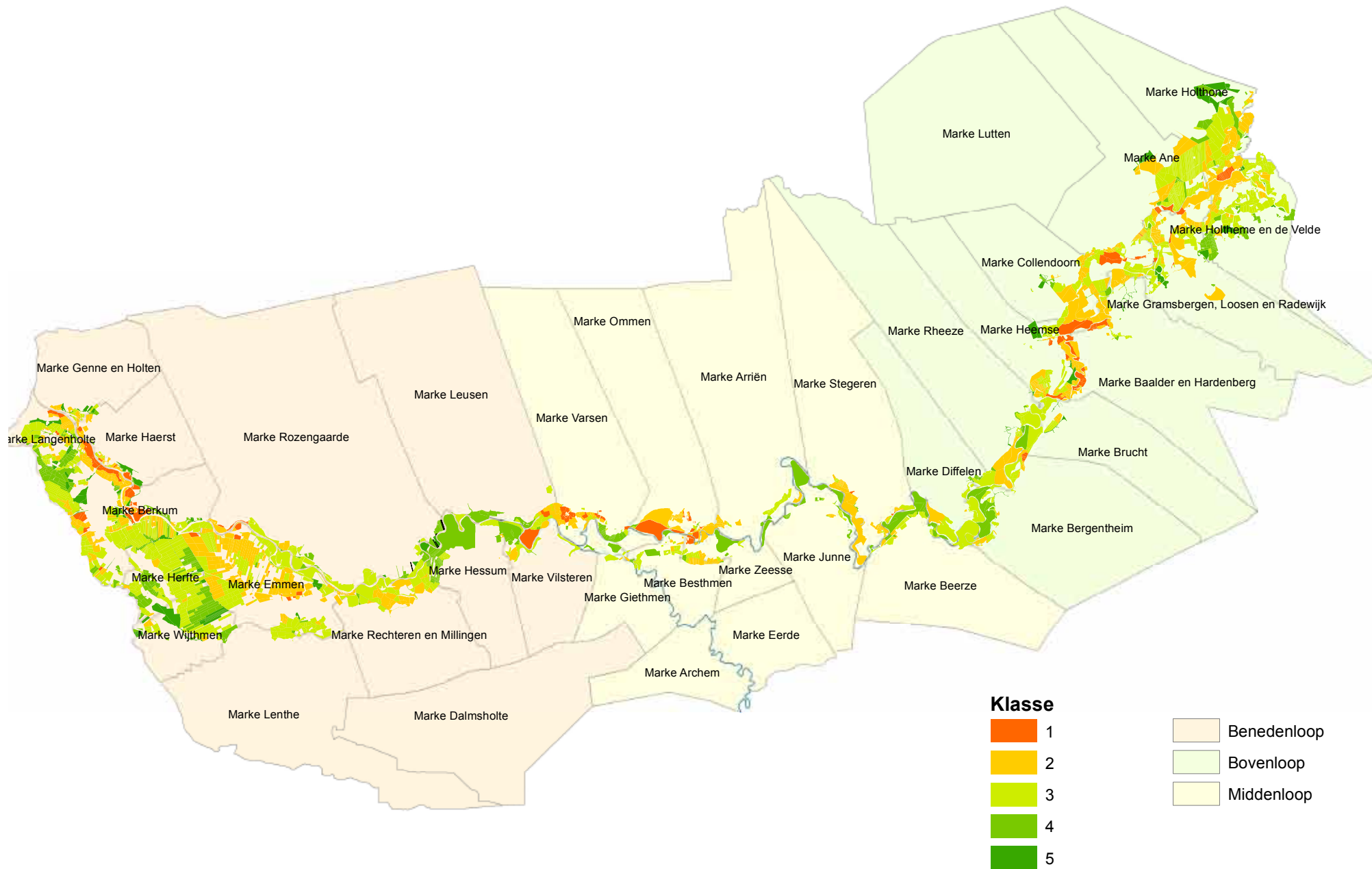
Het bouwland en groenland werden in vijf klassen opgedeeld waarbij klasse 1 de hoogste opbrengst had en klasse 5 de laagste. Door de klasseindeling te visualiseren in een Geografisch Informatie Systeem (GIS) is het mogelijk uitspraken te doen over de ruimtelijke verdeling van de kwaliteit van het groenland. In figuur 3.3 zijn de groenlanden langs de Vecht ingekleurd op basis van klasse. Wat opvalt, is dat – in grote lijnen – het groenland met een hogere opbrengst dicht bij de rivier ligt. Vooral in de benedenloop is een duidelijke gradiënt te zien van hoge opbrengst direct langs de rivier naar een lagere opbrengst verder van de rivier af. Het is ook opvallend dat er een clustering lijkt van gelijkwaardige gronden. Het is niet duidelijk waar deze clustering vandaan komt. Op sommige plaatsten liggen de clusters van percelen met een hoge opbrengst dichtbij een dorpskern, wat kan betekenen dat percelen in de directe omgeving van bewoning beter onderhouden werden. Toch is dit niet overal het geval en zijn er ook gebieden met mindere grond nabij dorpen.

Als de bodemkaart onder de klassenkaart wordt gelegd is vooral opvallend dat bij de klasse 1 en 2 groenlanden Rodoornige kleiige Vechtdalgronden voorkomen en bij de andere klassen niet. Daarnaast is er in klasse 1 een twee maal zo groot percentage van deze bodems als in klasse 2. Rodoornigheid wijst op invloed van diepe kwel (aanvoer van nutriënten uit grondwater) en kleiigheid wijst op invloed van overstromingswater (aanvoer van nutriënten uit oppervlaktewater). Dit zou een reden kunnen zijn waarom deze gronden in een hogere klasse werden ingedeeld, immers de toevoer van nutriënten lijkt uitstekend. Verder zijn de bodems onder de verschillende klassen vrijwel gelijk. Het merendeel bestaat uit Rodoornige zandige Vechtdalgronden, Vlakvaaggronden; lemig fijn zand en Vlakvaaggronden; leemarm en zwak lemig fijn zand.

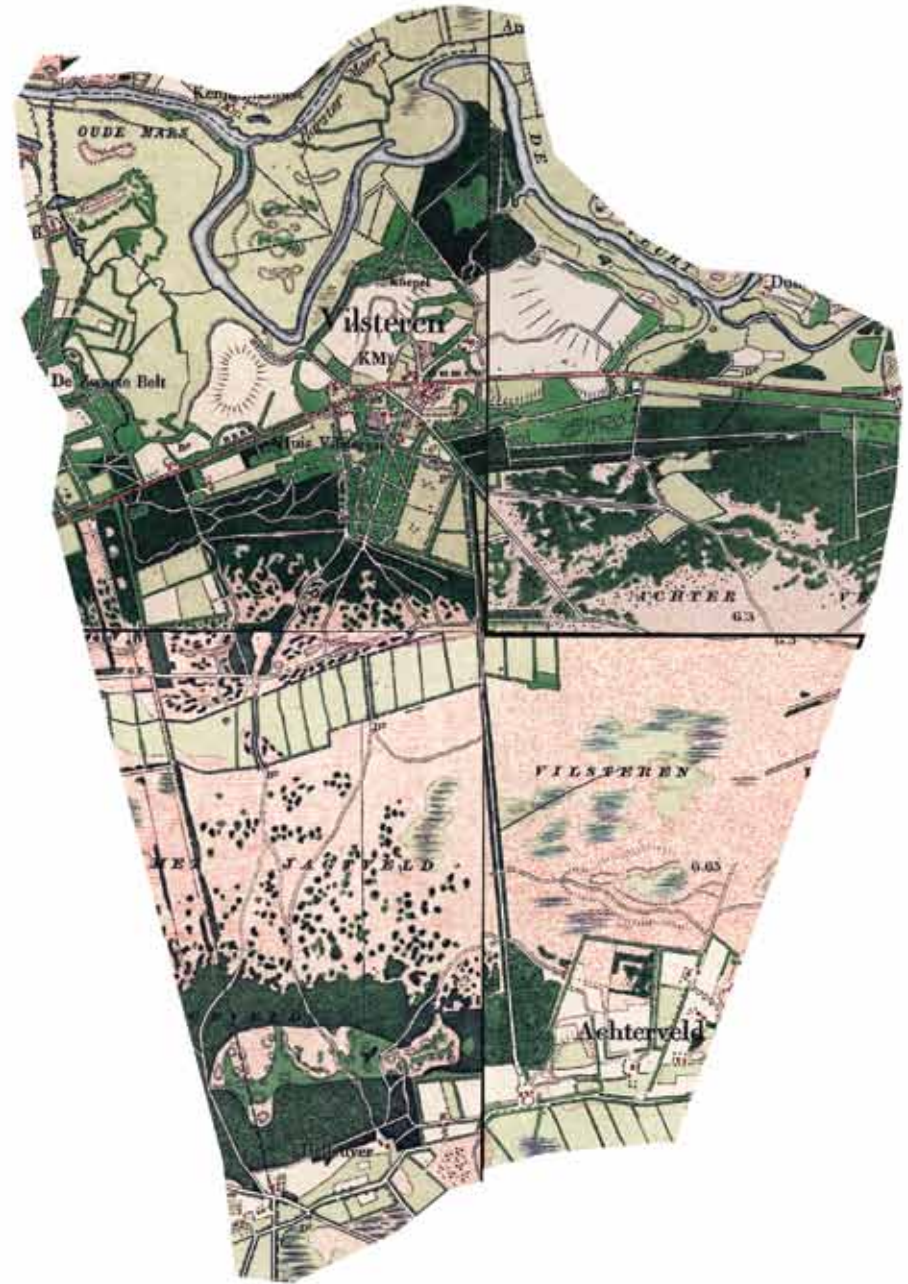
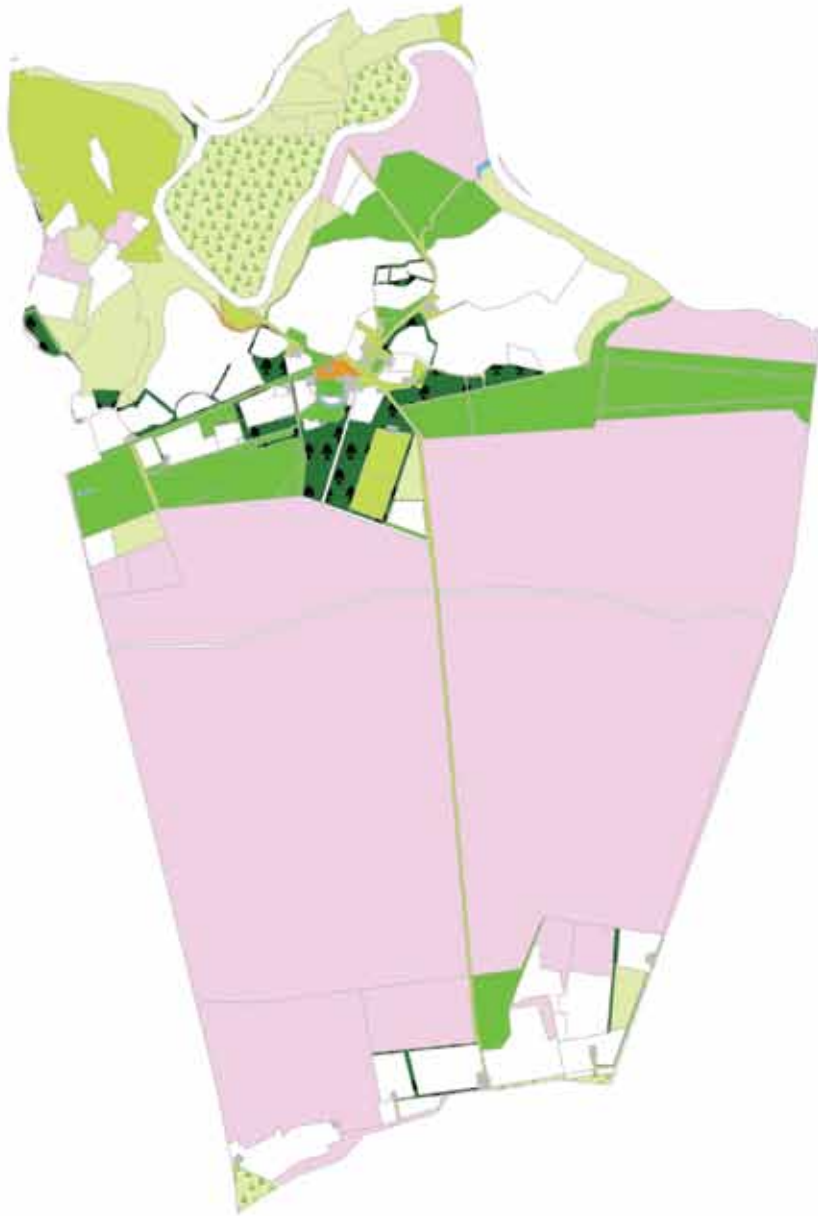
160 Elerie 1998, 200.

161 Ibidem, 200-202.

162 Verhelst 1982, 83-84.

Figuur 3.3: Verdeling van klassen in het groenland langs de Vecht in 1832. Als achtergrond is de verdeling in boven-, midden-, en benedenloop langs de Vecht weergegeven, evenals de grenzen van de marken (bron: OAT kadaستر 1832).

3.3.4 Het beheer van de groenlanden

In de omschrijving van de samenstelling van het groenland (p. 53-55) is het beheer al kort beschreven. Het was vooral gericht op continuïteit en het behalen van een maximale opbrengst binnen de randvoorwaarden die de natuur stelde. Overexploitatie was een wezenlijke bedreiging en kon grote problemen met zich meebrengen. Denk alleen al aan de vele verordeningen ter preventie van stuifzanden.¹⁶³ In deze paragraaf wordt geprobeerd meer duidelijkheid te verkrijgen in het dagelijks gebruik van de groenlanden. Het aantal runderen in de streek is nadrukkelijk onderzocht, vanwege de sterke relatie met het groenland.

Hoornvee in Vilsteren

Over het aantal runderen dat geweid mocht worden is veel minder bekend dan over het aantal schapen.¹⁶⁴ Voor de marken langs de middenloop van de Vecht is ook het aantal verordeningen waarin runderen worden genoemd kleiner dan het aantal waarin schapen worden genoemd. Het is niet duidelijk waarom er een dergelijk verschil is. Het kan zijn dat het beheer van runderen veel minder problemen veroorzaakte dan het beheer van schapen, maar zeker is dit niet. In het markeboek van Vilsteren wordt een aantal maal gesproken over de hoeveelheden runderen. Uit een vermelding uit 1739 blijkt dat men 2 beesten per morgen land mocht weiden op de mars *over de veghte*.¹⁶⁵ *“Alsoo voor eenige jaeren door een geswooren landmeter allen landen op de mars over de veghte sijn opgemeeten, en een jaerlijk sijn land is toe gedeeld om haer vee s’aghtermiddaghs daer op te weiden te weeten op ider morigen landt twee beesten”*. Blijkbaar hield niet iedereen zich aan deze aantallen en was een oplossing nodig. *“Of men tot voorkoomenge van deen niet behoorden aen ider meier? Een briefje te geeven, hoe veel beesten een ider volgens sijn land daer aghtermiddag op drijven of weiden mag, en soo het gebeurde dat eene meerdere beesten als daer toe land heeft op quam te drijven, of men die door geswoorens niet*

behoorden te laeten schutten en daer voor de boete te doen betalen”. Later, in 1789, worden in een interessante overeenkomst exacte aantallen hoornvee genoemd. Er wordt overeengekomen dat een deel van het groenland (*‘de marstove’* ?) opengesteld wordt voor beweiding met runderen. Het aantal runderen dat in Vilsteren per erf geweid mocht worden was als volgt:

Gerner	10 Beesten
Borgerink	11
Nieuwenhuis	7
Siegers	7
Groothof van ouds 5 beesten, ook om redenen in 't vervolg	6
Gerrard op den Hoff	5
Nieuwmijer	1.5
Buitink	5
Grave	5.5
Mollink te Gietmen	1

Deze aantallen staan los van de waartallen, aangezien vrijwel alle erven één waardeel hadden. Waarop de aantallen gebaseerd zijn wordt niet duidelijk. Blijkbaar zijn deze aantallen wel al langer in gebruik, aangezien Groothof van ouds vijf beesten mocht weiden en nu zes. Bij overtredingen mocht men beesten schutten. *“En zoo iemand zich mogh verstouten schapen of paarden (welk beide aldaar en t geheel niet mogen geweid worden) op de marsch brengen of eenig hoornvee voor bovengezigde tijd na toe te drijven, of ook meerder in getal, als bij een ieder beregtigde genoteerd staat op mi? Gemelde land te drijven en daar te laaten weiden, (doch zal eent effect vert? met t volgende jaar 1790) worden de geswoorens bij dezen gelast die beesten aanstende te schutten en op te brengen”*. In totaal mochten deze erven in 1789 dus 59 runderen weiden op de genoemde mars.

- 163 De markenboeken van marken langs de middenloop van de Vecht gaan veel bepalingen over het bestrijden of voorkomen van zandverstuivingen. Zie Overijsselsche stad-, dijk- en markeregten, 1872.
- 164 Voor aantallen schapen zie: Dirx 1997, 121.
- 165 Een Sallandse morgen is omgerekend 1,2323 hectare. Zie ook Slicher van Bath 1957, 399.

aangetijde aangew...	50	Buuten
Goone	11	
Bongerich	7	
Stuunhuus	7	
Singer	7	
Goothof van oude 5 buuten, oppom	6	
viden in t vervolg	5	
Gernd op den Hof	5	
Armenmejer	5	
Buuten	5	
maardal den gebelen day 2 de maard		
mogen weering waasligent ten		
gemeene profyle 2 jaerland, so over		
de vecht ligt, hier aan den maardel		
dat maelden overgeven, van aan en		
andere te verhuuren.		
Grave	5 1/2	
Stellink u gertom	1	
	<hr/>	
	59	

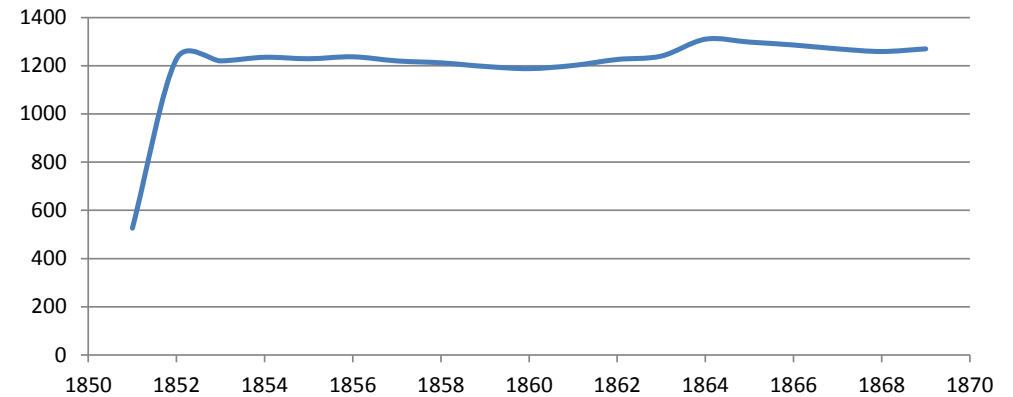
Figuur 3.5: Deel van een pagina uit het merkeboek van Vilsteren waarop aantallen runderen per erf genoemd worden (bron: "Merckenboeck van Vilsteren", Historisch Centrum Overijssel (HCO), inv. nr. 226.852.).

166 Gemeenteverslagen Ambt Ommen, 1842-1922, (HCO), inv. nr. 0025.9677 t/m 0025.9683. De gemeenteverslagen van 1851 tot 1922 geven zeer gedetailleerde informatie over de toestand van de gemeente. Daarna werd de gemeente werd aangepast en veranderde ook de opzet.

Wanneer op de Topografisch Militaire Kaart uit 1850 de 'mars over de vecht' in Vilsteren wordt opgezocht en opgemeten blijkt deze ongeveer 35 hectare groot te zijn. Dit zijn omgerekend 28,4 Sallandse morgen. Uitgaande van de maximale veedichtheid van twee runderen per morgen, komt dit neer op een maximaal aantal van 57 runderen in Vilsteren. Dit komt vrijwel exact overeen met het hierboven genoemde werkelijke aantal van 59 runderen in Vilsteren. Dit betekent dat in die tijd een graasdruk van circa 1,7 koeien per hectare mogelijk was.

Wat er veranderde tussen 1739 en 1789 is niet op te maken uit de teksten. Het maximale aantal runderen bleef gelijk, maar het heeft er de schijn van dat in 1789 de onderlinge verhoudingen verschoven.

Aantal runderen in Ambt Ommen

Grafiek 1: Aantal runderen in Ambt Ommen tussen 1851 en 1869 (bron: gemeenteverslagen Ambt Ommen).

Aantallen runderen in Ambt Ommen

Zoals gezegd zijn er niet veel gedetailleerde gegevens bekend over het aantal runderen en de begrazingsdichtheid. De gemeenteverslagen die sinds de gemeentewet van 1851 verplicht waren, zijn het meest gedetailleerd en geven wel een mooi overzicht. Zo is voor ambt Ommen tussen 1851 en 1922 de ontwikkeling in het aantal runderen goed te volgen.¹⁶⁶

In grafiek 1 is de ontwikkeling van het aantal runderen in het Ambt Ommen tussen 1851 en 1869 te zien. Wat in deze grafiek opvalt, is de grote piek na 1851. Het aantal stijgt van ongeveer 525 naar meer dan 1200 in één jaar. Daarna schommelt het aantal runderen tussen de 1200 en 1300, maar is verder vrij stabiel. Het is dan ook de vraag of de toename in het eerste jaar een getrouwe weergave van de werkelijkheid is, of dat dit een administratieve fout is. Het is mogelijk dat de verdelingen van het groenland hier een rol in hebben gespeeld. Na 1850 waren vrijwel alle marken verdeeld en wellicht dat de piek in het aantal runderen hiermee verband houdt. De regels van het maximaal aantal runderen per boer waren namelijk niet meer geldig en men kon vrij beslissen

over het aantal dat men op het eigen land liet. Toch lijkt het me niet waarschijnlijk dat dit de enige oorzaak is van een dergelijke toename. Verder valt op de er tussen 1852 en 1869 eigenlijk weinig veranderde. Vooral gezien de eerdere uitspraken over de verbeteringen in het groenland is dit opvallend. Door de verbeteringen van het groenland zou het mogelijk moeten zijn om meer runderen te houden, maar uit de cijfers blijkt dit niet. Wellicht dat de kwaliteit van de groenlanden kwalitatief betere voeding leverde, maar niet per definitie voor meer runderen. Of de verbeteringen van het groenland zijn overschat. Ik heb hier geen verklaring voor.

Detailstudie van een vlierontginning in Vilsteren

Aan de hand van het markeboek van Vilsteren is deels te volgen hoe de ontginning tot stand kwam.¹⁶⁷ De eerste vermelding van het vlier was tijdens een holtspreek in 1693. *“Over het afgraven van’t vlier sal men nader in oogenschien nemen, en door voorgenoemde gecomiteerden worden ondersocht ofte behoorlick het water sal cunnen affleijden worden; en daer van op naester vergaderinghe raport doen”*. Er werd overeengekomen dat onderzocht zou worden of de afwatering van het vlier haalbaar was. Blijkbaar was dit een belangrijk punt voordat er daadwerkelijk met het afgraven begonnen kon worden. Helaas werd in de volgende holtspreek (vergadering) geen melding gedaan van de uitkomsten van het onderzoek. In 1707 werd de kwestie rond het vlier weer benoemd tijdens de holtspreek van dat jaar. *“Ofte die Heeren Erfgenamen niet goet souden vinden dat men een goet deel vann’t Vlier onder den gewaarden erfgenamen kwam te deelen naar waartalle en dan uijtgegraven worde alsooseer bequaem hoij en weijdelant soude zijn dat nu door ongewaarden en vreemden gebrucht wordt tot nadeel van de boerschap en soo sulx wert goet gevonden hoe die deilinge sal gedaan worden.”* In de kantlijn staat nog *“De boeren eens over te hooren is uijtgesteld tot nader holtsproke die int jaar 1709 sal gehouden worden.”*

Naast het plan om het vlier te ontginnen werden er in 1707 veel meldingen gedaan van aangravingen. Er werd blijkbaar veel nieuw bouwland ontgonnen. Dit verklaart wellicht ook waarom juist nu de plannen voor de ontginning van het vlier aangehaald werden, aangezien dit bouwland bemest en bewerkt moest worden. Verder blijkt uit de passage dat het vlier wel in gebruik was, maar niet door de gewaarde boeren. Waarschijnlijk waren de omstandigheden van het vlier dusdanig slecht dat geen van de gewaarde boeren er heil in zag om het vlier te gebruiken. Het zal een uiterst marginale grond geweest zijn. Toch blijkt dat men wel de potentie van het vlier zag als goed hooi- en weiland. Helaas is ook tijdens de holtspreek van 1709 geen melding gemaakt van hoe de boeren er over dachten. Daarna is het een poos stil rond de plannen rond het vlier. In 1739 werd nog overeengekomen dat de vlierdijk nodig onderhouden moest worden en men besloot dat dit voortaan jaarlijks diende te gebeuren. Het duurde tot 1825 voor de ontginningsplannen weer worden genoemd: *“1825. 29 September het vlier in veertien parcelen geloot en getrokken”*

Percelen 13 en 14 werden niet verloot, maar in gemeenschap gegeven aan Kampman en Mierteveld. Dit waren vermoedelijk ongewaarde boeren. In 1826 werden deze percelen alsnog verdeeld. Kampman kreeg het stuk aan de oude vlierdijk (3 morgen 333 roeden) en Mierteveld het laatste perceel (3 morgen, 113 roeden). Later zouden Graven en Garner nog ruilen van perceel, maar verder stond alles wel vast. Op historisch kaartmateriaal is deze verdeling goed te zien. Opvallend is wel dat in het kadaster 1832 de locatie van het vlier nog geheel als heide is gekarteerd en er geen percelen te onderscheiden zijn. De opmetingen van het kadaster zijn dus waarschijnlijk van voor 1825. De kartering als heide geeft wel aanwijzingen over de staat van het vlier voor de ontginning. Op de Topographische Militaire Kaart (TMK) uit 1850 (zie figuur 3.6) zijn de percelen wel ingetekend en is het grondgebruik aangepast. Wanneer rechts begonnen

167 “Merckenboeck van Vilsteren”, register van resoluties van markevergaderingen, 1680-1852, (HCO), inv. nr. 226.852.

wordt met het nummeren van de percelen, is de uitkomst van de loting uit 1825 te volgen. Tussen 1900 en 1930 veranderde er op de kaart weinig en zelfs tegenwoordig zijn de percelen die in 1825 verdeeld zijn nog te zien in het landschap. Dit is vooral goed te zien vanuit de lucht (figuur 3.7). Na bijna tweehonderd jaar is de grond nog steeds als weide in gebruik.

Nr	Naar	morgen roeden	
1	Graven	2	6
2	Aalen op den hof	2	15
3	Mollinck	1	66
4	?	2	233
5	Buitink	2	
6	Garner	2	22
7	Wolters	2	38
8	Groothof	2	38
9	Borcherinck	2	62
10	Nieuw Meijer	2	30
11	Nieuwenhuis	2	
12	Siegers	2	122

Tabel 5: Verdeling van het vlier te Vilsteren per 1825 zoals in het markeboek is opgenomen.

Figuur 3.6: Op deze kaart uit 1850 is de vlierontginning goed te zien. De verloting van de percelen liep van rechts naar links, waarbij het eerste perceel naar Graven ging en het laatste uiteindelijk naar Mierteveld. ttdie op natte omstandigheden wijzen (bron: TMK 1850).

Figuur 3.7: Op deze actuele luchtfoto zijn de percelen in het vlier van Vilsteren zoals die eind 18e eeuw zijn ontgonnen nog steeds herkenbaar (bron: Google Earth).

3.4 Groenland ten tijde van de kanalisering van de Vecht (1870-1910)

3.4.1 Het sociaal-economische kader

Na de markeverdelingen waren de roerige tijden voor de boeren in de Vechtstreek verre van voorbij. De 'grote landbouwcrisis' die tussen 1879 en 1895 de Nederlandse akkerbouw in haar greep had werkte als een vliegwiel dat de aankomende veranderingen in de landbouw vaart gaf.¹⁶⁸ Vanaf 1895 ging het snel. Net als in andere delen van Europa, was in Nederland sprake van een enorme toename van de bevolking. De groeiende bevolking in Nederland, maar zeker ook in de buurlanden betekende een verbetering van de landbouwprijzen en een toename van de handel met het buitenland.¹⁶⁹ Voor de boeren in de Vechtstreek waren deze nieuwe exportmogelijkheden een kans om mee te liften op de economische groei in de landen rond Nederland. Steeds vaker verschoof de productierichting naar boter en het mesten van varkens. De rogge, boekweit en aardappelen die men eerder naar de markt bracht werden nu gebruikt in het eigen bedrijf om als veevoer te dienen.¹⁷⁰ Langs de middenloop van de Vecht werd de zuivelproductie, aangejaagd door de vorming van coöperaties, een steeds belangrijkere bron van inkomsten. Het groenland werd door deze ontwikkelingen van een steeds grotere waarde. Mede daarom waren de problemen in de waterhuishouding en de overstromingen die hier het gevolg van waren zo desastreus. De normalisatie van de Vecht kon niet snel genoeg afgerond zijn.

De ontwikkelingen in het groenland na 1870 zijn voor een belangrijk deel verbonden met de opkomst van het gebruik van kunstmest. Na 1845 kwam in Nederland de import van guano (chilisalpeter) op gang. De steeds hogere kosten die de mestproductie met zich meebracht deed verschillende handelaren in het gat springen waardoor een geheel nieuwe markt ontstond.¹⁷¹

De aangekochte kunstmest ging in de beginjaren vooral naar de groenlanden. Volgens Tiesing was er in die periode een gebrek aan stro en moest men zijn toevlucht nemen tot het strooien van heideplaggen, terwijl de plaggenmest niet geschikt was voor groenlandbemesting.¹⁷² Daarnaast bleek de zuivelproductie een betrouwbare bron van inkomsten en gingen boeren zich steeds meer richten op deze producten.¹⁷³

Figuur 3.8: Een vroege vorm van kunstmest bestond uit chilisalpeter: een meststof gewonnen uit guano van zeevogels uit Chili. Poster uit ca. 1920-1940 (bron: www.hetgeheugenvannederland.nl).

168 Bieleman 2008, 279-280.

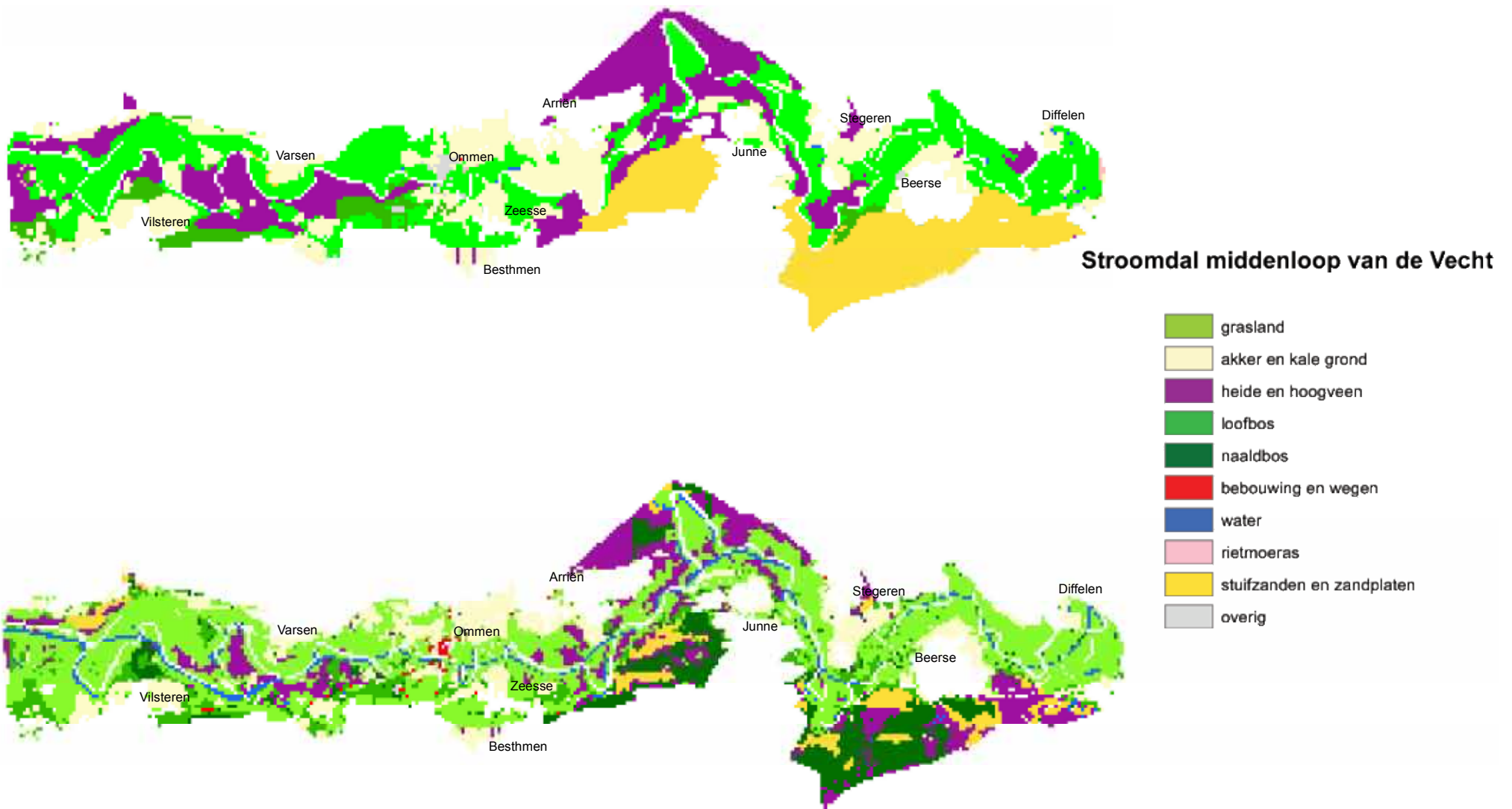
169 Ibidem, 271-273

170 Ibidem, 398.

171 Zanden 1985, 253.

172 Tiesing, uitgegeven door Edelman 1943, 33.

173 Bieleman 2008, 411.

Figuur 3.9: Deze twee uitsneden geven het stroomdal langs de middenloop van de Vecht weer. Boven de situatie rond 1832 en beneden circa 1900. Beide kaarten zijn opgebouwd uit cellen met een zelfde legenda wat een vergelijking mogelijk maakt (bron: OAT Kadaster 1832 en het Historisch Grondgebruik Nederland).

3.4.2 Het gebruik van de groenlanden

Voor de transformatie naar een op de zuivelmarkt gerichte bedrijfsvoering was goed grasland van groot belang, gezien de toename van het aantal stuks melkvee.

Tegen het einde van de negentiende eeuw werden de natste broekgronden ontwaterd door het graven van sloten en weteringen. Het gebrek aan mest speelde immers sinds de opkomst van kunstmest steeds minder een rol. Toch werd net als bij de hooilanden het zand uit de sloten gebruikt voor verbetering en egalisatie van het nieuwe weiland en was het slib dat periodiek uit de sloten werd gebaggerd een welkome extra mest. De exacte oppervlakte groenland die werd ontgonnen is lastig te achterhalen. Met behulp van het 'Historisch Grondgebruik Nederland' kan wel een schatting worden gegeven. Dit landelijke GIS-bestand is opgebouwd uit geclassificeerde Bonnebladen van rond 1900. Door dit bestand te vergelijken met het kadaster van 1832 is het mogelijk uitspraken te doen over de toename van het areaal groenland. Het is met deze data niet mogelijk om verschillende categorieën te onderscheiden binnen het groenland.¹⁷⁴ Uit het HGN blijkt dat er in 1900 ongeveer 1232 hectare groenland was. Dit was vergeleken met de 989 hectare in 1832 een toename van 243 hectare, bijna 25%! Wanneer het kadaster van 1832 in een zelfde bestandsformaat wordt omgezet, wordt het mogelijk om de veranderingen in het grondgebruik tussen 1832 en 1900 in kaart te brengen. Hierbij moet wel rekening gehouden worden dat het HGN gebruik maakt van een raster met 50x50 meter cellen waardoor bij de conversie van het kadaster 1832 veel informatie verloren gaat. De resultaten moeten dan ook als een ruwe schatting worden gezien. Uit de berekeningen blijkt dat verreweg het meeste groenland is ontgonnen uit heide (49%) gevolgd door bouwland/kale grond (35%). Verder is een deel uit bos ontgonnen (8%) en de rest van het groenland zijn enkele procenten uit de verschillende categorieën. Figuur 3.9 geeft een indruk van de vergelijking tussen 1832 en 1900.

Door de toename van het areaal goed groenland begon de pacht voor groenlanden te dalen, vooral van groenland dat alleen geschikt was om te hooien. Tussen 1892 en 1900 daalde in Ommen de gemiddelde pacht van het groenland dat alleen geschikt was om te hooien met bijna vijftig procent, terwijl het groenland dat geschikt was om te weiden slechts met ruim tien procent daalde (zie ook tabel 6). Ook daalde de prijs van het hooi. In 1892 was de gemiddelde opbrengst hooi per hectare 2400 gulden en in 1900 nog 1500 gulden. Dit was een daling van ruim 37 procent.¹⁷⁵

	Jaartal	Om te weiden	Om te hooien en te weiden	Om te hooien
<i>Ambt Ommen</i>	1892	45	50	60
<i>Stad Ommen</i>		45	50	60
<i>Ambt Ommen</i>	1900	40	36	34
<i>Stad Ommen</i>		40	36	34

Tabel 6: gemiddelde pacht in gulden per hectare groenland, gescheiden naar gebruiksmogelijkheden (bron: Verslag van den landbouw in Nederland over ... 1853-1968 (jaar 1895 en 1900)).

Toch was de eerste jaren het gebruik van kunstmest nog relatief kleinschalig. Pas na de introductie van ammoniaksynthese in 1913 kwam het gebruik van kunstmest goed in zwang. Vanaf dat moment was het mogelijk om aan de enorme vraag naar stikstof te voldoen.¹⁷⁶ Door de omslag naar productie van zuivelproducten en het gebruik van kunstmest werd het groenland in het stroomdal steeds efficiënter gebruikt. Tegelijkertijd werd men ook meer afhankelijk van de groenlanden voor een succesvolle bedrijfsvoering. Na het opheffen van de marken en de afname van de scheepvaart op de Vecht was de toestand van de waterhuishouding enorm verslechterd.

174 Voor meer informatie over het HGN zie: Knol et al. 2004 en Kramer & Dorland 2011.

175 Verslag van den landbouw in Nederland over ... 1853-1968 (jaar 1895 en 1900).

176 Bieleman 2008, 284.

Het gecoördineerde onderhoud en regelingen omtrent waterlozingen waren weggefallen en het was niet altijd duidelijk wie er verantwoordelijk was voor het waterbeheer.

Kanaliseren van de Vecht

Naast de genoemde aanpassingen van het groenland, speelde nog een andere ontwikkeling die van grote invloed is geweest op de ontwikkeling van groenland en het gebruik hiervan. Door de veenontginningen in de Vechtstreek verdween de bufferende werking van het veen, dat eerder als een soort van spons had gewerkt. Door vele nieuwe sloten die het groenland ontwaterden werd het regenwater daarnaast steeds sneller naar de Vecht getransporteerd, met een steeds grotere piekafvoer als gevolg. Zoals gezegd was na het opheffen van de marken en de afname van de scheepvaart op de Vecht de toestand van de waterhuishouding enorm verslechterd. Al in 1857 klaagde de burgemeester van Ommen over de enorme problemen rond de afwatering van de Vecht. In 1869 werd door Thomas Sieltjes de stand van zaken opgemaakt. Deze waterstaatkundig ingenieur deed dit in opdracht van de provincie. Uit zijn onderzoek bleek dat vooral in de middenloop de Vecht in een periode van vijftig jaar ernstig ondieper was geworden.¹⁷⁷ Het grootste probleem waren de rampzalige overstromingen. Eerder zorgden de overstromingen voor een welkome toevoer van nutriënten in de vorm van slib. Dit gebeurde alleen gedurende de winter, wanneer het weinig hinderde. Door de slechte afwatering gebeurde dit aan het einde van de negentiende eeuw ook 's zomers wanneer er gehooïd moest worden. In het jaar 1891 werd er 97.000 gulden schade geleden door verlies aan hooi en andere opbrengsten. Daarnaast brachten de overstromingen in de zomer zuur water uit het veen, dat alles behalve bevorderlijk voor het groenland was.¹⁷⁸

De kanalisatie van de Vecht was een poging om de toenemende schade van overstromingen tegen te gaan. Van de werkzaamheden rond de kanalisatie van de

Vecht zijn in de archieven nog enige stukken bewaard gebleven. Naast enkele tekeningen en correspondenties van de situatie nabij Ane, is van de Vechtverbeteringen rond Vilsteren vrij veel bewaard, waaronder een bestek uit 1899.¹⁷⁹ In het bestek staat een uitvoerige beschrijving van de werkzaamheden die gedaan zouden worden. Daaruit blijkt dat men rekening hield met de gevolgen voor de gebruikers van de groenlanden langs de rivier. Zo staat bij de beschrijving van de uit te voeren werken onder nummer 4 genoemd "*Het maken van afrasteringen en van drinkplaatsen voor het vee langs de oevers der verbeterde rivier.*" In de gedetailleerde beschrijving van de werkzaamheden is bepaald dat waar vee wordt geweid een afrastering zal worden geplaatst en dat de totale lengte van de afrastering 3200 meter zal bedragen. Over de drinkplaatsen zegt men het volgende: *Op nader door de Directie aan te wijzen plaatsen moeten 5 á 6 drinkplaatsen voor vee worden gegraven. [...].* In 1899 waren deze voorzieningen dus voldoende van belang voor de gebruikers dat de overheid deze meenam in het bestek.

3.4.3 Eigendomsverhoudingen in het groenland

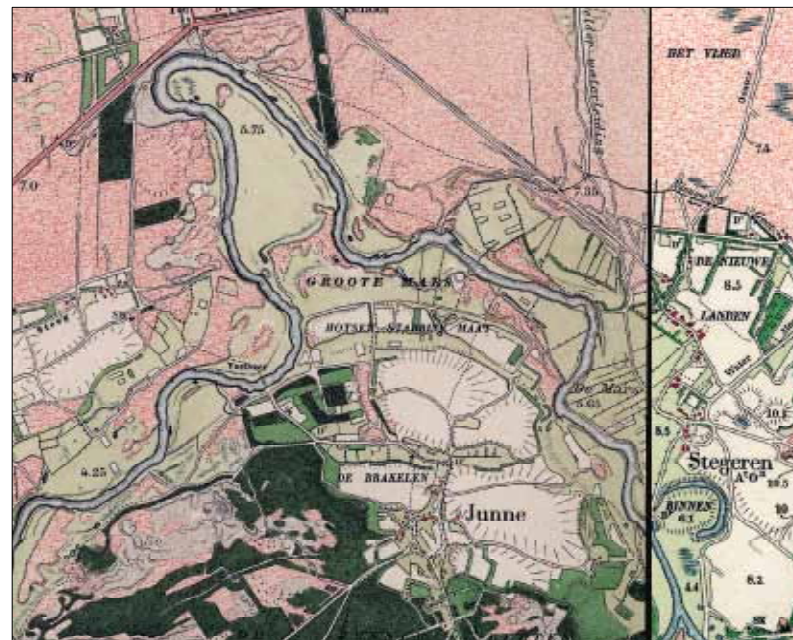
Het opheffen van de marken betekende het einde van de collectief beheerde gronden. De gronden werden verdeeld en nu particulier eigendom. Tegen het einde van de negentiende eeuw werden de plannen voor kanalisatie van de Vecht steeds concreter, maar wat waren de gevolgen van de normalisatiewerkzaamheden aan de Vecht voor de grondeigenaren? Want door het afsnijden van oude meanders kwamen sommige eigendommen die eerst aan de noordzijde van de Vecht lagen ineens aan de zuidzijde te liggen, en andersom. Werden deze gronden uitgeruild? Of was er sprake van een compensatie? In het archief zijn – op de stukken van Vilsteren na – geen documenten gevonden die de gevolgen van deze ingreep voor de eigenaren van de betrokken percelen inzichtelijk maken. Om toch het vraagstuk rond de

177 Neefjes et al. 2011, 197.

178 Ibidem, 198.

eigendomssituatie te kunnen beantwoorden zijn de kadastrale leggers doorzocht. Ter illustratie van de ontwikkelingen in de afgesneden meanders wordt *De Mars* of *De Prathoek* nabij Stegeren nader bekeken (zie ook figuur 3.10). Uit de kadastrale gegevens is gebleken dat deze meander voor de werkzaamheden werd verdeeld in twaalf percelen (figuur 3.11). De broekgrond werd door het graven van sloten verbeterd en tegen het einde van de negentiende eeuw werd de staat van de percelen als grasland aangegeven. De meeste percelen wisselden een enkele keer van eigenaar, welke steeds in Stegeren woonachtig waren. Pas ver in de twintigste eeuw werd een aantal percelen verkocht aan inwoners buiten Stegeren, zoals Beerze. Dit was lang nadat de normalisatie van de Vecht was afgerond. Tegen die tijd verdween ook de doorwaadbare plaats in de Vecht die toegang tot de percelen gaf. De ontwikkelingen in de mars van Stegeren zoals hier boven beschreven lijkt voor alle afgesneden meanders op te gaan. De gronden

werden meestal opgedeeld in kleinere percelen die een aantal maal van eigenaar wisselden. De grond bleef tot na de verbeteringen aan de Vecht in eigendom van inwoners van het dorp waar de grond voor de afsnijding bij hoorde. Pas later in de twintigste eeuw werden sommige percelen verkocht aan eigenaren buiten het dorp. Vanaf dit moment gaat enige vergelijking tussen de percelen niet meer op. Uit de gegevens van het kadaster blijkt in ieder geval dat er geen grondtransacties tijdens de verbetering van de Vecht plaats hebben gevonden. Dit in tegenstelling tot Vilsteren, waar grond geruimd werd en er ruimte was voor inspraak in de plannen. Het is op basis van deze gegevens niet met zekerheid te zeggen, maar waarschijnlijk werden de eigenaren die door de werkzaamheden werden benadeeld hiervoor (financieel?) gecompenseerd. Toch is het opvallend dat de percelen tijdens en lang na de werkzaamheden nog een tijd van dezelfde eigenaar blijven.

Figuur 3.10: Situatie voor en na de normalisatie van de Vecht nabij Stegeren. Links geeft de situatie rond 1850 weer en recht circa 1900 (bron: Topografische Militaire Kaart 1850 en Chromotopografische kaart circa 1900).

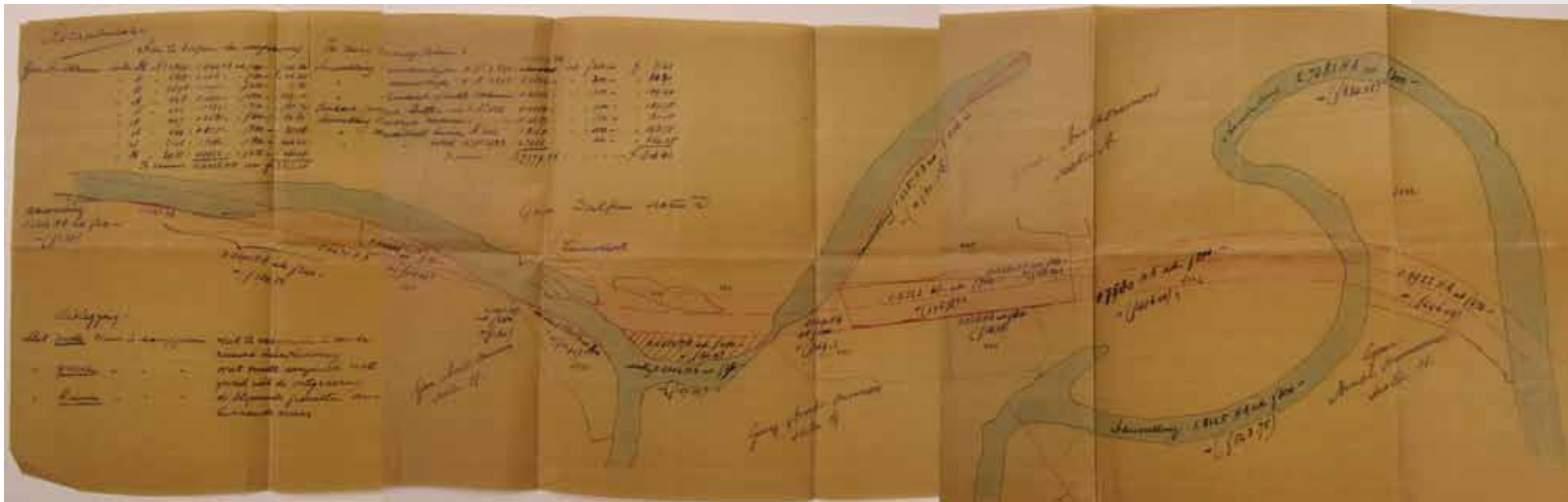
Hoewel de percelen door middel van doorwaadbare plaatsen bereikbaar waren, moet het een hoop ongemak met zich mee gebracht hebben. De percelen waren blijkbaar toch te waardevol.

3.4.4 Het beheer van de groenlanden

Detailstudie van grondtransacties in Vilsteren

De kanalisatie van de Vecht had als gevolg dat veel percelen werden doorsneden. De overheid moest deze grond dus zien te verwerven voor er met de werkzaamheden begonnen kon worden. In het huisarchief van Vilsteren is een collectie met correspondenties en kaartmateriaal bewaard gebleven waaruit blijkt dat het een ingewikkelde onderneming was. Uit de correspondentie tussen de heer W.C.J.J. Cremers (eigenaar) en D.J. Steyn Parve (ingenieur Waterstaat) is op te maken dat er meer belangen speelden dan alleen grond. Voor de heer

Cremers betekende de nieuwe Vechtloop dat de Vecht verder van het dorp kwam te liggen en zijn losplaats die nu aan de rivier lag zou moeten worden verplaatst naar een veel minder nuttige locatie. Ook speelde de kwestie van Holtermeer – een oude Vechtmeander –, welke van belang was voor de visserij. De heer Cremers had op die grond zijn bezwaar geuit tegen het opvullen van dit 'meer'. Nadat een aantal misverstanden uit de wereld zijn geholpen komt men uiteindelijk tot overeenstemming over de te ruilen grond, welke delen van de oude Vecht zullen worden gedicht en welke vergoedingen worden uitgekeerd. Dit ging vrij ver. Zelfs de gedeerde inkomsten door het opslaan van zand op het gras werden vergoed. Daarnaast werd overeengekomen dat een groot deel van de meander die dichtbij het dorp lag in verbinding moest blijven met de nieuwe rivier. Hierdoor bleef de losplaats functioneel. Het Holtermeer werd wel aangevuld met grond.

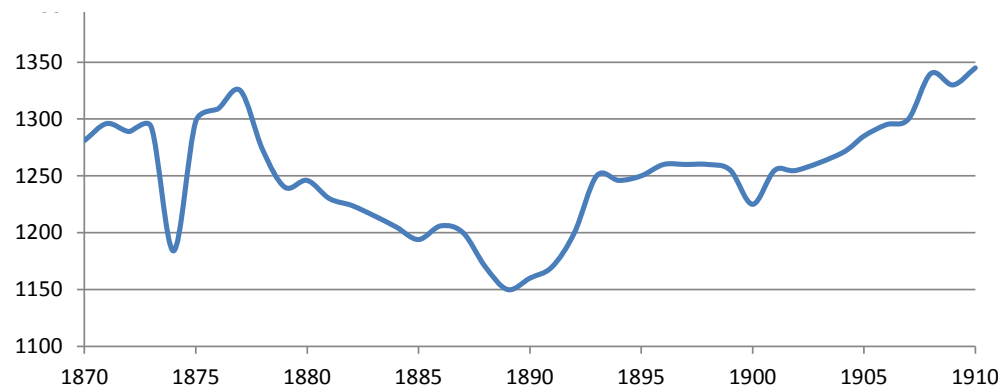

Figuur 3.12: KKaart van de geplande werkzaamheden bij Vilsteren. De kaart stamt uit het midden van de 19e-eeuw (bron: Stukken betreffende de onteigening en ruiling van gronden ten behoeve van de kanalisatie van de rivieren de Vecht en de Regge, 1847 en 1893-1899, Historisch Centrum Overijssel (HCO), inv. nr. 226.1040.).

Dit alles werd nauwkeurig opgesteld in een contract en na het opmaken van de balans was het Rijk nog fl.1812 aan de heer Cremers verschuldigd. Op kaart is te zien hoe de nieuwe Vechtloop zou worden en welke grond aangekocht zou moeten worden (figuur 3.12). Naast de verbeteringen aan de Vecht was men ook bezig met de verbeteringen aan de Regge. Daar speelde dezelfde problematiek en waren wederom de nodige briefwisselingen en kaarten nodig voordat overeenstemming bereikt kon worden. Het is spijtig dat de informatie weinig vertelt over de toestand in andere delen van de Vecht. Het is niet onwaarschijnlijk dat de hierboven beschreven werkwijze sterk werd bepaald door de invloed van de heer Cremers, die als raadsheer in het Provinciaal Gerechtshof van Overijssel en als grootgrondbezitter vermoedelijk meer inspraak had dan de kleine boeren in de regio.¹⁸⁰

Gebruik van de afgesneden meanders

De afgesneden meanders bleven nog lange tijd in eigendom van de oorspronkelijke eigenaar. Ook het gebruik veranderde niet, veel van de afgesneden meanders bleven weiland. Wel betekende de nieuwe rivierloop een onhandige hindernis. Zo is bekend dat het vee van Junne door de koeherder door een doorwaadbare plaats naar de overkant geleid moest worden. Bij hoog water zwommen ze naar de overkant en de koeherder ging dan per bootje.¹⁸¹

Grafiek 2: Aantal runderen in Ambt Ommen tussen 1870 en 1910 (bron: Gemeenteverslagen Ambt Ommen).

Aantallen runderen in Ambt Ommen

Wederom is uit de gemeenteverslagen het aantal runderen gehaald en in een grafiek tegen de jaartallen uitgezet (grafiek 2). Wat direct opvalt vergeleken met de periode 1851-1869, is de grotere fluctuatie in het aantal runderen. Tussen 1877 en 1889 neemt het aantal runderen vrij fors af: van 1325 naar 1150, een afname van 15%. Deze daling lijkt voor een groot deel te verklaren door de eerder genoemde 'grote landbouwcrisis' die tussen 1878 en 1885 de Nederlandse landbouw trof. Daarna neemt het aantal runderen geleidelijk toe tot het aantal van voor de crisis en gaat hier zelfs aan voorbij. De verschuiving naar de productie van zuivelproducten zal hier een belangrijke rol in hebben gespeeld.

3.5 De coöperatieve beweging en het schaalvoordeel (1910-1950)

Uit de vorige paragrafen is duidelijk geworden dat het opheffen van de marken grote gevolgen had voor het landschap. Ook de organisatie van de agrarische bedrijfsvoering leed hieronder. Boeren hadden geen lokaal orgaan meer waar hun wensen werden behartigd. Hier kwam verandering in aan het einde van de negentiende eeuw. De markt trok aan en men kwam tot het besef dat het noodzakelijk was sommige zaken gezamenlijk

aan te pakken om verder te komen. Vele coöperaties werden opgericht waarbij vrijwel alle sectoren van de landbouw werden gedekt. In de Vechtstreek was vooral de coöperatieve zuivelverwerking een grote stap in de richting van een marktgeoriënteerde bedrijfsvoering. De oprichting van boerenleenbanken en coöperatieve aan- en verkoopverenigingen waren daarnaast innovaties die de landbouw in de Vechtstreek veranderden en een inleiding vormden voor de landbouw zoals deze later zou worden.

179 Op genomen in Stukken betreffende de onteigening en ruiling van gronden ten behoeve van de kanalisatie van de rivieren de Vecht en de Regge, 1847 en 1893-1899, Historisch Centrum Overijssel (HCO), inv. nr. 226.1040.

180 Gevers & Mensema 1994, xxiv.

181 Goutbeek 1987, 16.

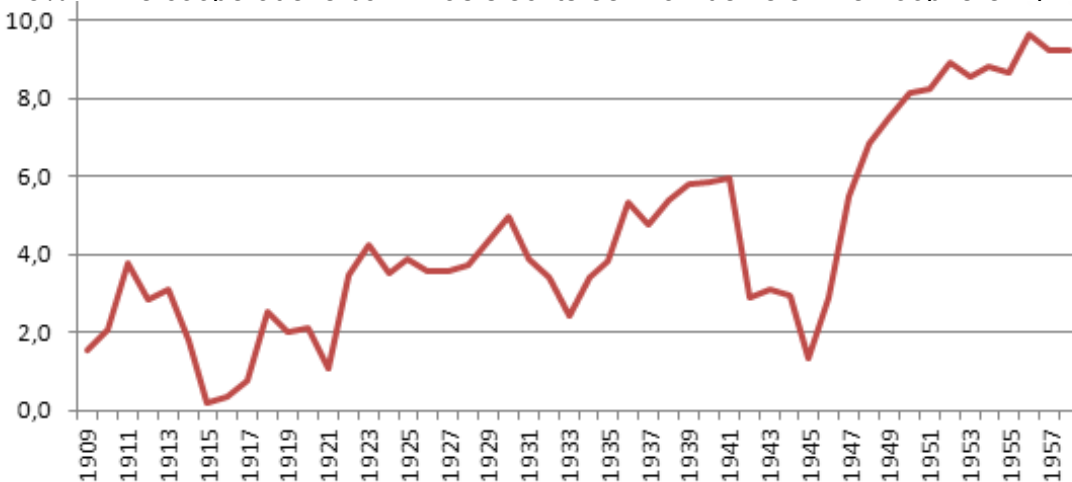
3.5.1 Het sociaal-economische kader

De voorzichtige opkomst van kunstmest aan het einde van de negentiende eeuw werd gevolgd door een explosieve groei aan het begin van de twintigste eeuw. Dit blijkt onder andere uit gegevens van de Coöperatieve Landbouwers Aan- en Verkoopvereniging Ommen en Omstreken. In grafiek 3 zijn de hoeveelheden aangekochte kunstmest per lid tegen de jaartallen uitgezet. De grafiek laat een sterke toename van kunstmest zien die zich eigenlijk doorzet tot in de jaren vijftig van de 20ste eeuw en alleen werd onderbroken door de Eerste Wereldoorlog, de crisis van de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog.¹⁸² Dat de ingebruikname van kunstmest zo snel een succes werd heeft, naast uiteraard de gunstige resultaten, te maken met de opkomst van boerenleenbanken. Boeren waren nu in de gelegenheid om kortlopende kredieten aan te vragen, waarmee investeringen in het bedrijf gedaan konden worden.¹⁸³ In Ommen werd de Eerste Coöperatieve Boerenleenbank opgericht in 1906. Met 140 leden was deze eerste poging niet bijzonder succesvol. In 1914 werd de coöperatieve boerenleenbank Raiffeisenbank "Ommen" opgericht en had 1051 leden.¹⁸⁴ Op de circa 6000 inwoners in ambt Ommen was dat bijna 18%.¹⁸⁵ De coöperatieve bank was slechts een van de vele

coöperatieve initiatieven die de aansluiting met de markt vergemakkelijkte. Een van de belangrijkste initiatieven waren de coöperatieve aan- en verkoopverenigingen. Na de opkomst van de kunstmestfabrieken kon men veel meer kunstmest gaan produceren en was het mogelijk grote kortingen te geven op bulkhoeveelheden kunstmest. Voor een boer alleen was het aankopen van deze grote hoeveelheden niet haalbaar, maar door de coöperatieve aankoop kon men van deze gunstige prijzen profiteren. Ook de kleine boeren konden zo gebruik maken van kunstmest, waar dat voorheen veel moeilijker was.¹⁸⁶

Dit voordeel vormde een belangrijke pijler onder het bestaan van deze verenigingen en was een belangrijke reden van dat deze succesvol waren. De al eerder genoemde Coöperatieve Landbouwers Aan- en Verkoopvereniging Ommen en Omstreken is hier een mooi voorbeeld van. Toen de vereniging werd opgericht in 1909 begon men met 57 leden en tien jaar later waren dit er 398, bijna zeven keer zo veel. Ook in de rest van Overijssel waren deze verenigingen succesvol. In 1920 was 59% van de landgebruikers met meer dan 1 hectare grond lid van een coöperatieve aankoopvereniging.¹⁸⁷ Naast de ontwikkelingen rond de coöperatieve aan- en verkoopverenigingen en de boerenleenbanken was er

een andere belangrijke ontwikkeling, namelijk het oprichten van de coöperatieve melkfabrieken. Door de melk fabrieksmatig te verwerken realiseerde men een schaalvoordeel waar ook kleine boeren van konden profiteren. De kosten van het verwerken werden namelijk steeds lager en de kwaliteit beter, hetgeen een hoger rendement opleverde.¹⁸⁸

Grafiek 3: Gebruik van kunstmest in Ommen en omstreken tussen 1909 en 1957 (bron 50 jaar coöperatieve landbouwers aan- en verkoopvereniging Ommen en omstreken, 1959).

182 50 jaar coöperatieve landbouwers aan- en verkoopvereniging Ommen en omstreken, 1959, 49.

183 Bieleman 2008, 285.

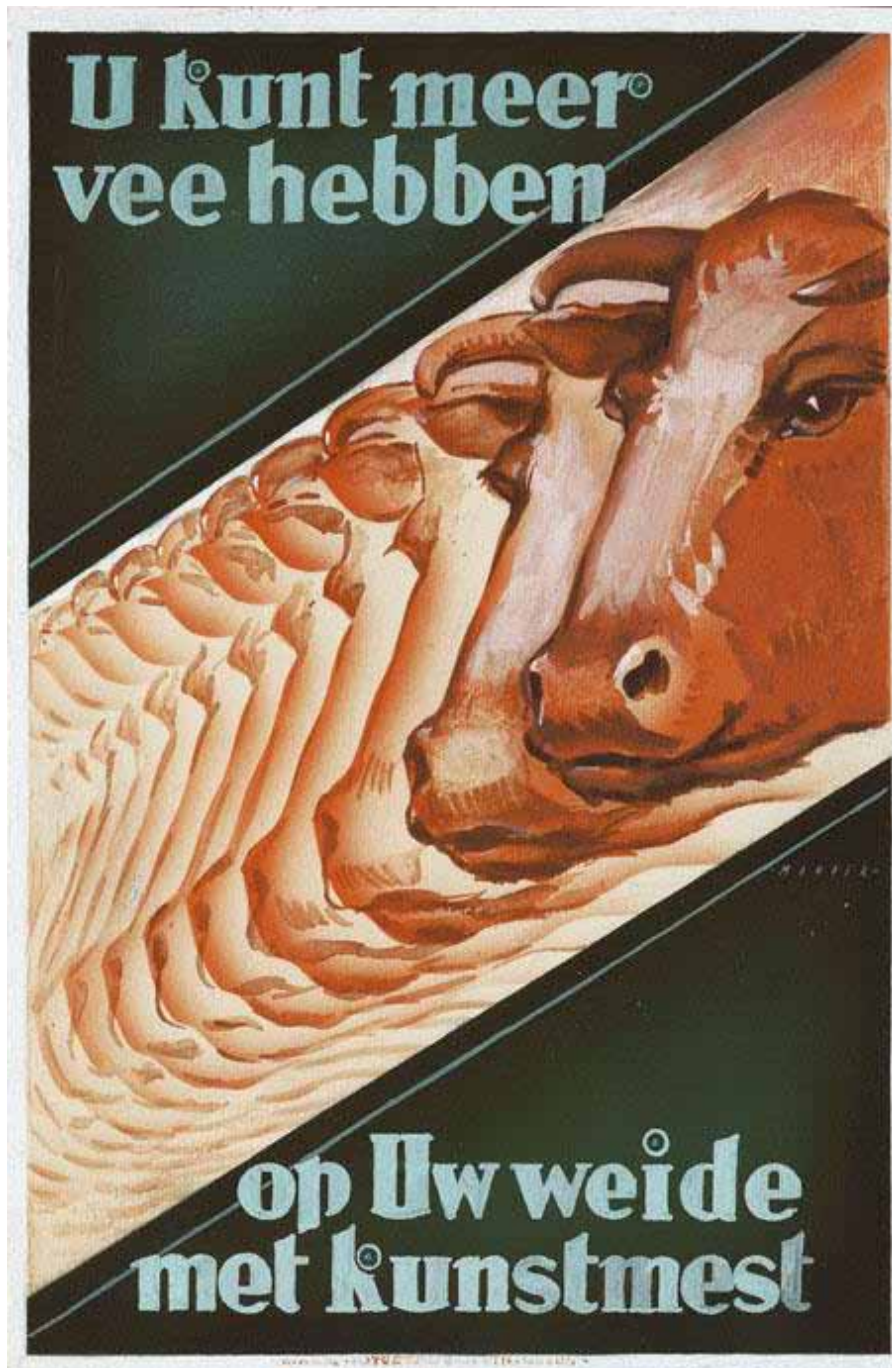
184 50 jaar coöperatieve landbouwers aan- en verkoopvereniging Ommen en omstreken, 1959, 56.

185 Gebaseerd op een schatting van het aantal inwoners op basis van de volkstelling 1899 en 1930.

186 Van Zanden 1985, 261.

187 Ibidem, 277.

188 Ibidem, 263-273.

Figuur 3.13: Een poster voor de promotie van kunstmest uit 1928 (bron: www.hetgeheugenvannederland.nl).

3.5.2 Het gebruik van de groenlanden

De bovenstaande ontwikkelingen hadden niet alleen een grote invloed op de bedrijfsvoering, maar ook vergaande gevolgen voor het landschap. Door de verschuiving van verkoop van granen naar dierlijke producten ging de betekenis van het bouwland steeds verder achteruit, terwijl het grasland een steeds grotere rol ging spelen.¹⁸⁹ Door het graan niet meer te verkopen, maar te voeren aan het vee, was het tevens mogelijk een grotere veestapel te voeden zonder een evenredige uitbreiding van het groenland. Dit werd versterkt na de opkomst van het importeren van krachtvoer.¹⁹⁰ Dit betekende niet dat er geen nieuw groenland werd ontgonnen. De ontginningen die na 1870 waren begonnen werden doorgezet en door de overvloedige hoeveelheden kunstmest was het juist mogelijk om meer dan ooit graslanden te bemesten en verbeteren.¹⁹¹ Voor de groenlanden in het stroomdal betekende dit vooral dat men de al aanwezige percelen ging verbeteren. Veel van deze grond was in de kadastrale legger wel als grasland opgenomen, maar bracht in de praktijk weinig op. In het *Overzicht van het landbouwbedrijf in Nederland* weet men de situatie treffend te verwoorden: “[...]van vele oude z.g. koeweiden’ welke groenden, vaak ongelijk van ligging, op de hogere plaatsen soms meer met heidekruid dan met gras begroeid waren, terwijl de talloze verouderde mols- en mierenhoopen (“empenbelten”) den grond het aanschijn gaven van een berglandschap in miniatuur. In de laagten vertoonden zich die gronden vaak als drassige wildernissen, niet slechts met mos- en moerasplanten, doch vaak ook met gagel- en ander hoogopschietend struikgewas ruig begroeid.”¹⁹²

189 Overzicht van het landbouwbedrijf in Nederland, 1912, 260.

190 Ibidem , 260. Bieleman 2008, 285.

191 Zanden 1985, 287.

192 Overzicht van het landbouwbedrijf in Nederland, 1912, 261.

Het ontginnen van deze gronden leverde statistisch vrijwel geen veranderingen in de omvang van het areaal groenland, maar deze verbeteringen leverden een belangrijke bijdrage aan de mogelijkheid om een grotere veestapel te voeden. Het aanzien van het landschap veranderde door de ontginningen aanzienlijk. Het landschap werd door de vele ontginningen en verbeteringen steeds eenvormiger. Dit werd versterkt door het rooien van de houtwallen waar men in dezelfde tijd mee was begonnen.

De exploitatie hiervan was niet meer lonend en de vrijgekomen ruimte kon worden benut als grasland.¹⁹³ De categorisering van het groenland in hooiland, weiland, grasland en broekgrond speelde eigenlijk geen rol meer. Vrijwel al het groenland werd als weide gebruikt en het hooien gebeurde steeds minder. Tegelijk met het eenvormig worden van het landschap werd ook de begroeiing van de groenlanden steeds meer van eenzelfde samenstelling. Dit is onder andere te wijten aan een minder gevarieerd gebruik van het landschap.

Door het historisch grondgebruik tussen 1900 en 1960 te vergelijken kan wederom een schatting worden gemaakt van de ontwikkeling in het areaal groenland in het stroomdal.¹⁹⁴ Net als bij de vergelijking tussen 1832 en 1900 wordt de schatting gebaseerd op het vergelijken van twee gedigitaliseerde kaarten.¹⁹⁵ Hieruit blijkt dat er tussen 1900 en 1960 ongeveer 54 hectare groenland is bijgekomen. Dit nieuwe groenland is vooral ontgonnen uit bouwland, heide en bos. Gezien het voorgaande is dit niet verwonderlijk. Veel was immers al kadastraal ingevoerd als groenland, maar werd tijdens deze periode verbeterd.

Absoluut nam het areaal groenland dus niet veel toe, maar dat vertelt niet het hele verhaal. In 1960 is vrijwel al de heide ontgonnen tot grasland. Ook hier heeft de invoering van kunstmest grote gevolgen gehad. Zonder deze hulpstoffen was het immers onmogelijk deze arme grond te ontginnen. Het was zelfs zo dat deze graslanden,

ook wel binnen-weiland genoemd, door de gunstige positie steeds populairder werden en in veel gevallen zelfs meer waard waren dan een drassig hooiland of oudhoevig bouwland.¹⁹⁶

3.5.3 Eigendomsverhoudingen in het groenland

Aan het begin van de twintigste eeuw zijn er geen collectieve gronden meer zoals die uit de tijd van de marken bekend waren. De landgoederen langs de middenloop van de Vecht hebben wel enige overeenkomsten, maar vooral door de omvang van het eigendom. De landgoederen zijn wel verantwoordelijk geweest voor de continuering van enkele gebruiken die uit de tijd van de markeorganisaties stammen. Hoewel er tussen de landgoederen wezenlijke verschillen waren, gingen veranderingen buiten de grenzen van een landgoed beduidend sneller. Zo werd in Junne tot ongeveer de Tweede Wereldoorlog gebruik gemaakt van het gemeenschappelijke koeland. Direct na de kanalisatie van de Vecht staken de kuddes via een doorwaadbare plaats de Vecht over. In 1927/'28 werd dit opgelost met de komst van een houten koebrug. Deze werd in de winter afgebroken en opgeslagen. Waarschijnlijk om schade aan de brug door ijs te voorkomen. De koeherder kreeg voor zijn werkzaamheden tweehonderdvijftig tot driehonderd gulden. Voor dat geld moest hij tevens op het koeland de ongewenste begroeiing – zoals biezen – maaien.¹⁹⁷

3.5.4 Het beheer van de groenlanden

Hoewel de marke Junne in 1846 al verdeeld was, werd het koeland aan het begin van de twintigste eeuw nog gemeenschappelijk beweid. Het feit dat de grond en vrijwel alle boerderijen bij het landgoed Junne hoorden was hier waarschijnlijk de reden voor. De hoeveelheid koeien die een boer mocht weiden werd bepaald door de grootte van zijn plaats. Het aantal verschilde van 2

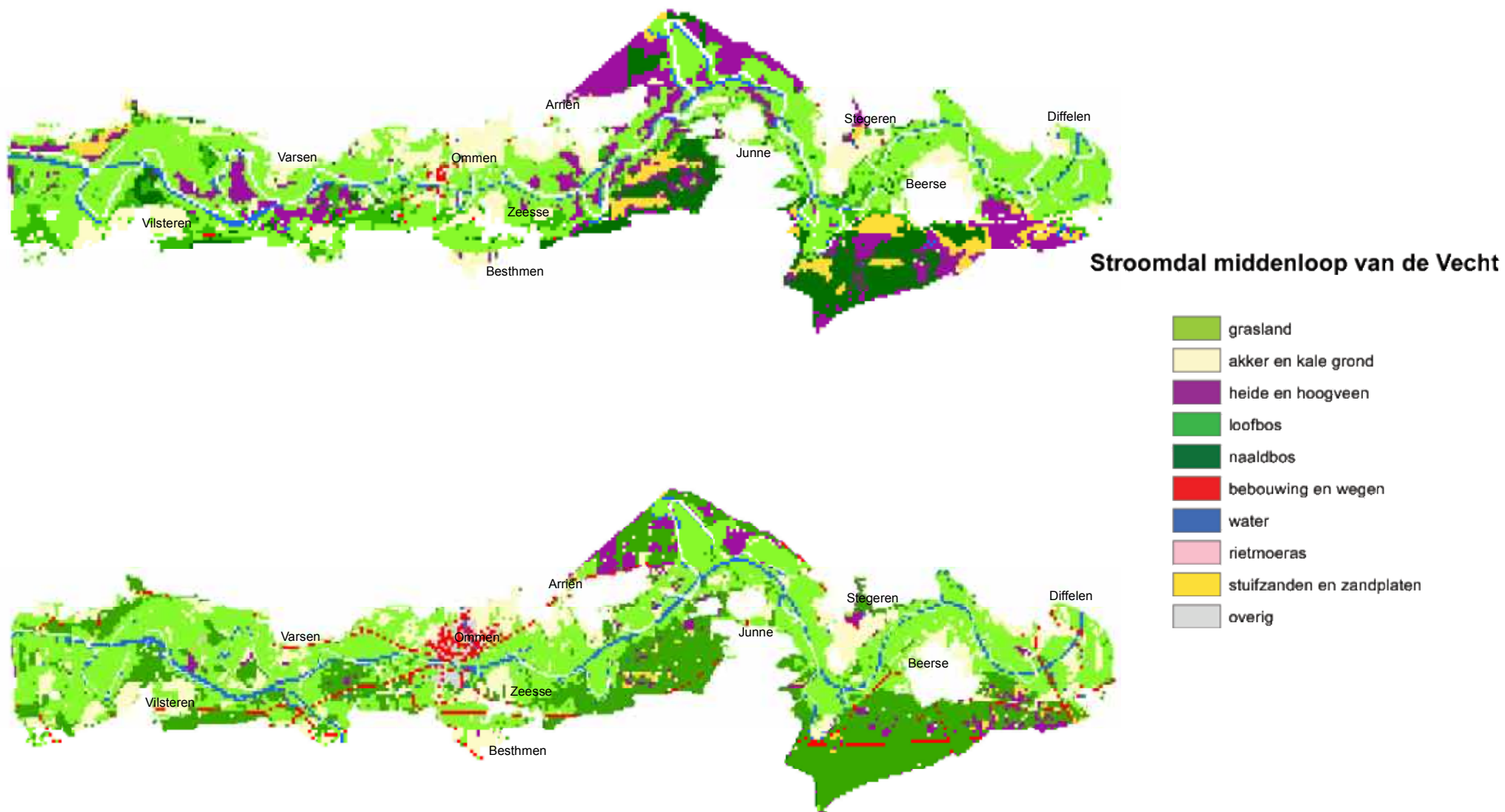
193 Ibidem , 261.

194 Er is voor 1960 gekozen aangezien er geen HGN kaarten tussen 1900 en 1960 bestaan.

195 De kaart uit 1960 is van een resolutie van 25x25 naar 50x50 meter grids bewerkt om de vergelijking mogelijk te maken. De nauwkeurigheid is door deze bewerking wel afgenomen. De resultaten geven daarom alleen een indicatie.

196 Ibidem , 269.

197 Mondelinge mededeling Ab Goutbeek. Zie ook Goutbeek 1987,15-16.

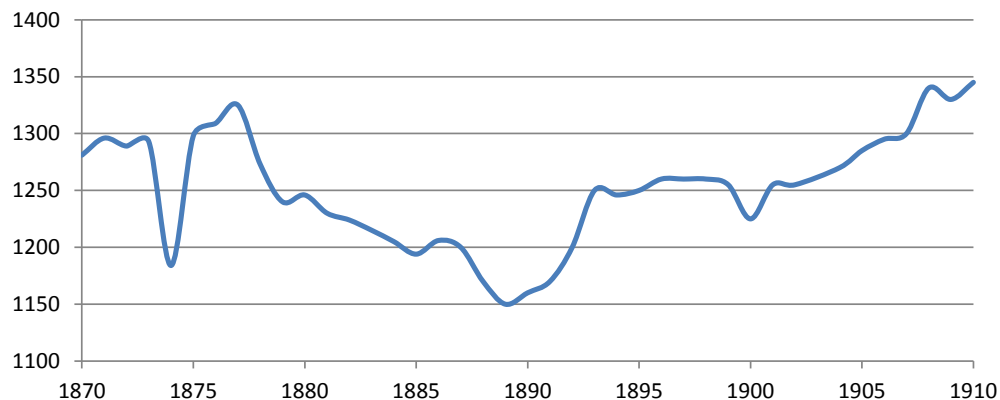
Figuur 3.14: Deze twee uitsneden geven de situatie in het stroomdal rond circa 1900 (boven) en 1960 (beneden) weer. Wat opvalt, is dat het areaal groenland niet bijzonder toeneemt (bron: Historisch Grondgebruik Nederland 1900 en 1960).

tot 10 per boer. Het totaal aantal koeien dat op het koeland werd geweid lag rond de honderd.¹⁹⁸ De oppervlakte van het koeland was circa 49 hectare, waarmee de graasdruk op circa 2 koeien per hectare lag. Vergeleken met de begrazingsdichtheid van het koeland van Vilsteren in 1789 (1,7 koeien per hectare) was dit niet heel veel hoger (zie ook p. 66). Na de eerder genoemde verbeteringen in het groenland, zou men een groter verschil verwachten. Waarom dit niet zo is blijft gissen. Misschien dat het gemeenschappelijk beweiden de individuele investeringen in de weg heeft gestaan. Toch, voor de eigenaar van het landgoed Junne – waarvan het bestaansrecht voornamelijk op economische motieven gestoeld was – zal de kwaliteit van het koeland zeker een rol hebben gespeeld. Uiteindelijk werd in 1948 de koebrug bij Junne gesloopt.¹⁹⁹ Nadien werd het beweiden alleen nog gedaan met een standkudde en werden ook paarden geweid.²⁰⁰

Aantallen runderen in Ambt Ommen

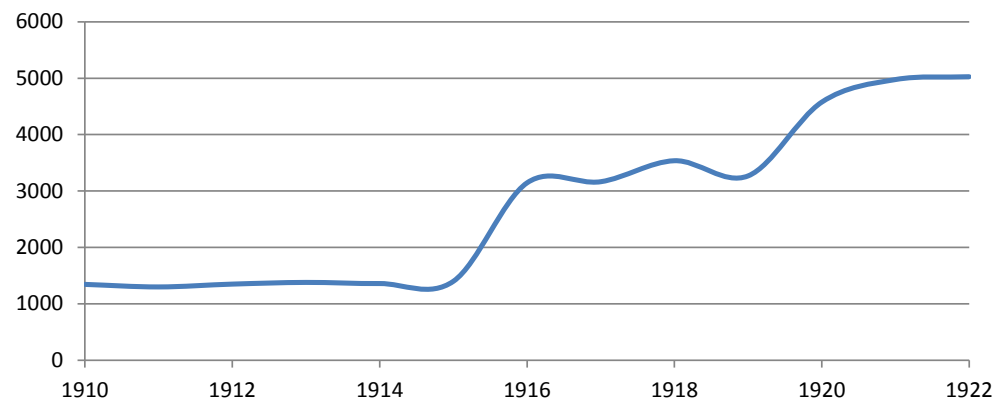
In grafiek 4 is de ontwikkeling van het aantal runderen tussen 1910 en 1922 te zien. De trend in het aantal runderen sluit duidelijk aan bij de ontwikkelingen zoals deze zijn beschreven in de bovenstaande paragrafen. De verschillende coöperaties, het toenemende gebruik van kunstmest en de steeds grotere focus op zuivelproducten hebben een duidelijke impact op de veestapel. Zelfs tijdens de Eerste Wereldoorlog neemt het aantal sterk toe, dit ondanks de problemen met de aanvoer van kunstmest en krachtvoer in die tijd.

Aantal runderen in Ambt Ommen

Grafiek 4: Aantal runderen in Ambt Ommen tussen 1910 en 1922 (bron: Gemeenteverslagen Ambt Ommen).

Aantal runderen in Ambt Ommen

Grafiek 5: Aantal runderen in Ambt Ommen tussen 1851 en 1922 (bron: Gemeenteverslagen Ambt Ommen).

198 Ibidem , 15.

199 Dobben 2002, 18-20.

200 Ruiters 2005, 162.

Wanneer de periode 1851-1922 in een grafiek wordt gezet is goed te zien hoe groot de toename werkelijk is (grafiek 5). In een periode van minder dan twintig jaar nam het aantal runderen met meer dan driehonderd procent toe. Toch blijft het enigszins vreemd dat het tot na 1910 duurt eer er een duidelijk waarneembare toename van het aantal runderen te zien is. Door de toename van het areaal grasland tussen 1832 en 1900 én de verbeteringen van het groenland tussen 1832 en 1870 had ik verwacht al eerder een (geleidelijke) toename te zien.

De jaren na de Tweede Wereldoorlog

Na de oorlog begon men het landgebruik en beheer ingrijpend te veranderen. De jaren '50 waren topjaren voor de Nederlandse landbouwsector, maar door de economische groei die sindsdien op gang kwam veranderde dat snel. Stijgende loonkosten en stagnatie van de prijzen van landbouwproducten waren de belangrijkste motor achter de processen die de naoorlogse landbouw zouden bepalen: intensivering, mechanisatie, rationalisatie, schaalvergroting en specialisatie.²⁰¹ Al deze processen hebben grote invloed gehad op het landschap. Denk alleen al aan de ruilverkavelingen die voortkwamen uit de schaalvergroting en rationalisering. Daarnaast betekenden verre gaande mogelijkheden om het landschap te beïnvloeden onder andere dat het mogelijk werd om maïs te gaan verbouwen op het voormalige groenland, maar ook dat de essen konden worden gebruikt als weiland. Hooi was niet langer een belangrijke bron van veevoeder, maar werd gebruikt als bijvoer. Het traditionele hooien raakte in onbruik en vanaf de jaren 1960 verdween ook de hooiberg uit het dorpsbeeld.²⁰² Al deze veranderingen vonden zonder grote maatschappelijke weerstand plaats. De jaren 1970 brachten hierin verandering. De maatschappij werd zich meer bewust van de gevolgen voor natuur, milieu en landschap en langzaam kwamen er maatregelen om de milieubelasting te verlagen. Tevens gebeurde het steeds vaker dat landbouwgronden uit productie werden genomen en werden teruggegeven aan de natuur. Toch

blijkt uit verschillende onderzoeken dat natuur en het gebruik van het landschap erg van elkaar afhankelijk zijn. Zo is de soortenrijkdom van het Junner koeland alleen maar achteruit gegaan sinds de beweiding is geëxtensiverd. Nu is dit niet de enige oorzaak, maar wel een belangrijke constatering.²⁰³ Voor toekomstige natuurontwikkelingen verdient het alleen daarom al de aanbeveling om een goed beeld van het historisch gebruikt te hebben, idealiter in combinatie met een landschapsecologische ondersteuning.

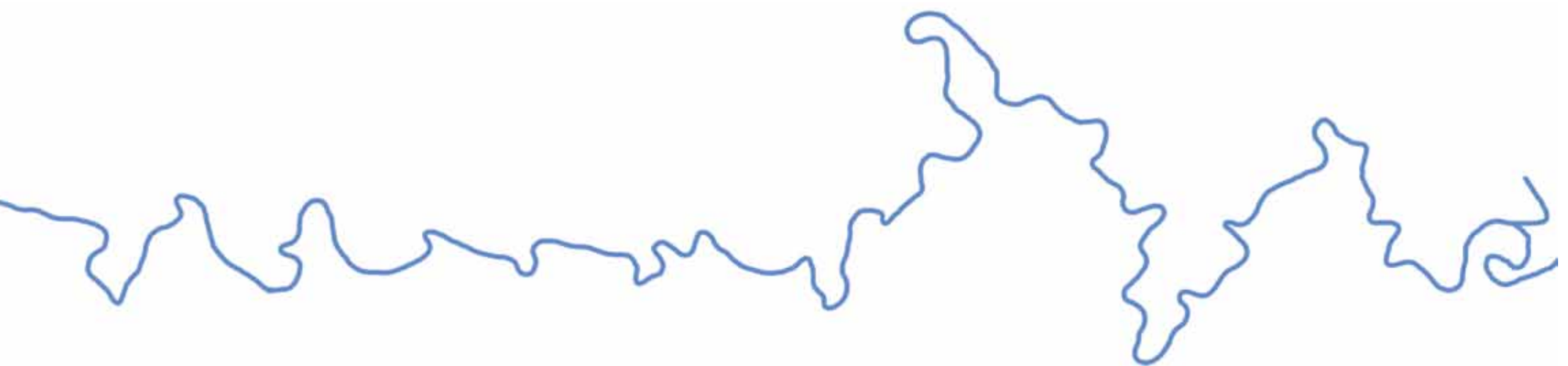
Figuur 3.15: Het Junner koeland in maart 2010. (foto O. Steentjes)

201 Bieleman 2008, 572.

202 Mondelinge mededeling A. Goutbeek, zie ook Goutbeek en Everhard Jans 1988.

203 Ruiter 2005.

Synthese

4 Synthese

4.1 Hoofdpijnen en conclusies

4.1.1 Reconstructie van de historisch-ecologische landschapsopbouw.

In de reconstructie van het landschap rond de middenloop van de Vecht onderscheid ik vier landschapstypen, te weten het (voormalige) moeras- en veenlandschap, het glaciële landschap, het dekzandlandschap en het stroomdallandschap. Elk landschap kent een verschillend aantal kleine landschapseenheden. Uit de reconstructie blijkt dat het functionele gebruik voor een groot deel werd gedictieerd door het landschap en dan met name in de landschapseenheden. Dit ondanks de in de onderzoeksperiode al gevorderde mogelijkheden van de mens om dit landschap te beïnvloeden, zeker in de 20ste eeuw.

Wat betreft de landschapsecologische relaties is het vrij lastig om met zekerheid gedetailleerde uitspraken te doen. Er zijn van voor de negentiende eeuw vrijwel geen hydrologische gegevens bekend, ook ontbreken gedetailleerde ecologische gegevens. Dit zijn binnen de landschapsecologische systeemanalyse belangrijke pijlers, die veel over ruimtelijke relaties vertellen. Het gebruik van toponiemen kan hier wel enigszins helpen, maar de hiaten niet helemaal opvullen. Met name de 'natte' veldnamen hebben een belangrijke meerwaarde. Het succes van *historische landschapsecologie* is – naast het gewenste schaalniveau – dus ook voor een groot deel afhankelijk van de beschikbare bronnen.

De keuze voor het begin van de negentiende eeuw als relatief natuurlijk landschap lijkt wel de juiste. De mogelijkheden van de mens om het landschap naar zijn hand te zetten had tot gevolg dat vooral het functionele gebruik veel minder afhankelijk was van de natuurlijke processen. Hierdoor veranderden de landschapsecologische systemen en processen die hier afhankelijk van waren. Dit hoeft niet per definitie nadelig te zijn aangezien in eerste instantie sprake is van een toename aan gradiënten en dus een toename van diversiteit. Indien de balans zo ver doorslaat dat het omkeren van ingrepen niet leidt tot herstel van de natuurlijke samenhang en de gradiëntendiversiteit steeds kleiner wordt kun je - vanuit landschapsecologisch oogpunt - spreken van een 'gedegenereerd' landschap. Het landschap van de middenloop van de Vecht is aan het begin van de 19^e eeuw al voor een belangrijk deel door invloeden van de mens gevormd. Toch stond dit in schril contrast met wat in de komende eeuwen volgen zou. Zo vormt het landschap van de middenloop van de Vecht rond het begin van de 19^e eeuw een nog vrij herkenbaar relict van een tijd waarin het menselijk handelen een relatief geringe invloed had op de landschapsecologische relaties in het landschap.

4.1.2 Landschappelijke variatie en grondgebruik van de groenlanden 1800-1950

Ontwikkeling in de samenstelling van het groenland

Een van de conclusies die getrokken kan worden wat betreft de samenstelling van het groenland, is dat deze tussen circa 1830 en 1950 geleidelijk eenvormiger werd. In de eerste helft van de negentiende eeuw werd onderscheid gemaakt tussen broekgrond, hooiland, grasland en weiland. Deze vier categorieën vormden samen het groenland. Door de landschappelijke opbouw van het Vechtdal was er langs de middenloop vrij weinig groenland vergeleken met de boven- en benedenloop. Dit werd opgelost door bijvoorbeeld hooilanden te pachten en hooi aan te kopen. Het tekort aan groenland werd daarnaast nog enigszins gecompenseerd door de aanwezigheid van een aantal vlieden. Door deze voormalige natte en moerassige laagtes te ontwateren, werd het mogelijk om deze plekken als weiland of hooiland te gebruiken. Met de opdeling van de marken was het groenland niet langer collectieve grond, maar werd het particulier eigendom. Door ontwatering van het groenland werden de natte broekgronden droger.. Hierdoor werden de omstandigheden beduidend beter waardoor de opbrengst toenam. Daarnaast verdwenen ook de houtwallen uit het landschap. Tussen circa 1830 en 1950 zou uiteindelijk bijna 300 hectare groenland worden ontgonnen, waarvan het grootste deel voormalige (natte) heiden waren. Halverwege de twintigste eeuw bestond vrijwel al het groenland langs de middenloop van de Vecht uit grasland dat geschikt was als wei- of hooiland.

Ontwikkelingen in de eigendomsverhoudingen van het groenland

Wat betreft de eigendomsverhoudingen langs de middenloop van de Vecht waren de markeverdelingen een ingrijpende gebeurtenis. De marken langs de middenloop van de Vecht werden relatief laat verdeeld, tussen 1846 en 1865. Hierna was vrijwel alle grond particulier bezit. Het einde van deze vorm van gezamenlijk grondgebruik

had verschillende gevolgen. Zoals gezegd stelde de makedeling boeren in staat het groenland te verbeteren. Toch waren niet alle gevolgen van de markeverdelingen positief. Zo was het niet duidelijk wie verantwoordelijk was voor het onderhoud van de waterwegen en verslechterde de afwatering. Uiteindelijk ging men aan het eind van de negentiende eeuw over tot normalisatie van de Vecht. Hierbij werd de Vecht gekanaliseerd en werden vele meanders afgesneden. Hierdoor kwamen sommige percelen aan de andere kant van de Vecht te liggen, maar men deed niet aan het ruilen van grond. De afgesneden meanders bleven in bezit van de oorspronkelijke eigenaar, ondanks de ongemakken die dit met zich mee bracht. Alleen de werkzaamheden nabij Vilsteren werden in overleg met de eigenaar van het landgoed gedaan. Ook werd deze gecompenseerd voor geleden schade, iets waarvan niet met zekerheid te zeggen is of dit gebruikelijk was.

Ontwikkelingen in het gebruik en beheer van het groenland

De landgoederen langs de middenloop van de Vecht spelen nog een bijzondere rol. Ondanks de verdelingen en modernisering van de landbouw, was het door toedoen van de grondeigenaars dat sommige gebruiken uit de tijd van de marken nog in stand werden gehouden. Een voorbeeld is het gemeenschappelijke weiden van runderen onder leiding van een koeherder. Waar dit eerst gebruikelijk was langs de middenloop van de Vecht verdween dit gebruik bij de verdeling van de gemeenschappelijke grond. In Junne, waar de grond nog tot één eigenaar behoorde, was dit niet het geval en werd nog tot in de twintigste eeuw gemeenschappelijk geweid. Over het aantal runderen dat geweid werd op de groenlanden is helaas niet veel bekend. Uit het markeboek van Vilsteren blijkt dat de begrazingsdichtheid aan het einde van de achttiende eeuw op ongeveer 1,7 runderen per hectare lag. Uit gegevens betreffende het koeland van Junne blijkt dat de begrazingsdichtheid daar zo'n honderdvijftig jaar later op ongeveer 2 runderen per

hectare lag. Deze waarden liggen niet heel ver uit elkaar wat doet vermoeden dat de begrazingsdruk vrij constant was. Veranderingen in het hooien waren voornamelijk gericht op intensivering. Na de verdelingen van de marken was meer hooiland beschikbaar dat met de introductie van kunstmest steeds grotere opbrengsten bracht. Dat in de eerste jaren van het gebruik van kunstmest dit vooral werd toegepast om de opbrengst van het groenland te verbeteren benadrukt de belangrijke rol van het groenland in de agrarische bedrijfsvoering van die tijd. Tot aan de jaren vijftig van de twintigste eeuw bleef men hooien, al nam het belang van het hooi af. Door de introductie van krachtvoer werd hooi vooral als bijvoer gebruikt en was het niet langer het primaire voedsel voor vee.

Sociaal-economisch kader

Al deze hierboven geschetste ontwikkelingen speelden zich af in een tijd waarin de landbouw op een ingrijpende manier veranderde. Op nationale schaal, maar zeker ook in een regio als de Vechtstreek. In de periode van de markescheidingen stegen oogstopbrengsten van de akkerbouw in Oost-Nederland sterk. Door deze gunstige samenloop van omstandigheden konden de boeren investeringen doen in het groenland, waardoor de marginale gronden – zoals de broekgronden – een grotere opbrengst konden genereren. De verbeteringen van het groenland waren achteraf gezien haast profetisch. Na de grote landbouwcrisis rond 1870 kwam de nadruk van het agrarische bedrijf op de veehouderij te liggen en hiervoor was immers genoeg goede weide en hooiland nodig. Na het verdelen van de marken versnelde de commercialisatie van het platteland. Productie voor eigen gebruik werd steeds minder belangrijk waar juist productie voor de markt steeds belangrijker werd. Verschillende coöperaties werden opgericht die allemaal hun impact hadden op de bedrijfsvoering. De veehouderij bleef een grote rol spelen door de melkfabrieken. En door opkomst van coöperatieve aan- en verkoopverenigingen werd het ook voor kleine boeren mogelijk om kunstmest te gebruiken.

Over de rol van de markeverdelingen op de verbeteringen in het groenland rond 1850 kan het volgende gezegd worden. Het verdelen van de marken zal zeker een positief effect op de kwaliteit van het groenland gehad hebben, maar de opbrengsten van particulier en gemeenschappelijk beheerde grond ontliepen elkaar voor de markeverdelingen niet veel. Er moet dus nog een andere reden zijn geweest waarom men tot de verbeteringen over ging. Juist door de sterke toename van de oogstopbrengsten in die tijd had men ook de financiële mogelijkheden om daadwerkelijk tot investeringen over te gaan. Het blijft opvallend dat het verloop in aantallen runderen de verbeteringen en toename van het groenland niet weerspiegelt en pas na 1910 een sterke toename laat zien.

4.2 Mogelijkheden voor verder onderzoek

In dit onderzoek is een aantal conclusies getrokken op basis van onderzoeksresultaten uit een specifiek gebied. Het zal moeten blijken of deze uitspraken overeind blijven wanneer een groter gebied onderzocht wordt, waarbij de boven- en benedenloop van de Vecht voor de hand liggende kandidaten zijn.

Uit het onderzoek komt naar voren dat de verschillen in opbrengst van collectief en particulier beheerde gronden elkaar weinig ontliepen. Nu is het de vraag of dit alleen voor de middenloop van de Vecht opgaat of dat de boven- en benedenloop het zelfde patroon laten zien. De resultaten van dit nog uit te voeren onderzoek kunnen het belang van de markeverdelingen op de verbeteringen in het groenland mogelijk beter duiden.

Een ander resultaat betreft de gevonden vermelding van aantallen runderen in het markeboek van Vilsteren. Uit onderzoek van de getranscribeerde markeboeken zijn nooit aantallen runderen naar voren gekomen. Om inzicht te krijgen in de begrazingsdichtheid van de groenlanden kan het dus resultaat opleveren als nog eens gekeken wordt naar de markeboeken en dan bij voorkeur de nog niet getranscribeerde (bijvoorbeeld Arriën, Besthmen, of Den Ham).²⁰⁴ Nieuwe informatie kan bijdragen aan een vergelijking met andere merken langs de Vecht, maar ook met vergelijkbare gebieden elders.

Een vraag waar ik graag zelf het antwoord op had gegeven betreft de gang van zaken rond de normalisatie van de Vecht. Het is namelijk niet duidelijk geworden hoe het contact tussen de kleine boeren en de overheid was. Uit de situatie in Vilsteren blijkt dat alles in overlegging en er financiële middelen beschikbaar waren om grond te kopen en te ruilen, maar verder zijn er geen gegevens gevonden. Resultaten van dit onderzoek zouden misschien een reden kunnen geven waarom de afgesneden meanders nog zo lang in het bezit van de oorspronkelijke eigenaar bleven en er niet geruimd werd.

204 Zie bijlage 1 voor een overzicht van merkenboeken in het Vechtdal.

Samenvatting

Onderzoeksthema's

Het onderwerp van dit onderzoek is het historische landschap langs de middenloop van de Overijsselse Vecht in de periode 1800-1950. De grenzen van dit studiegebied zijn gelijk aan die van de huidige gemeente Ommen. Het onderzoek is opgedeeld in twee delen. Het eerste deel behandelt de historisch-ecologische landschapsopbouw van de middenloop van de Vecht in de vroege 19^e eeuw en probeert antwoord te geven op de vraag welke landschapsopbouw de middenloop van de Overijsselse Vecht kende rond 1832 en welke ruimtelijke en functionele relaties in die tijd bestonden tussen de verschillende landschapseenheden in dit gebied. Het tweede deel richt zich op de ontwikkeling van de landschappelijke variatie en het grondgebruik van de groenlanden langs de middenloop van de Vecht tussen circa 1800 en 1950. Hoofdvraag is daar welke variatie er bestond binnen deze groenlanden en hoe deze zich ontwikkelde in de aangegeven periode. Daarbij wordt bovendien gekeken naar de eigendomsverhoudingen, het grondgebruik en het beheer van de groenlanden. De bronnen die hiervoor zijn geraadpleegd, bestaan grotendeels uit negentiende- en twintigste-eeuwse literatuur, kadastrale minuutplans van 1832 en archiefmateriaal. Het onderzoek als geheel kan een inspiratiebron vormen voor het toekomstige natuur- en landschapsbeheer langs de Vecht.

Deel I: Historisch-ecologische landschapsopbouw in 1832

In dit deel van het onderzoek ligt de nadruk op de reconstructie van sub-regionale systemen, dat wil zeggen de landschapstypen van het Vechtdal. Op basis van een analyse van de bodemkaart, de geomorfologische kaart en de kadastrale kaart uit 1832 en toponiemen zijn in het onderzoeksgebied vier verschillende landschapstypen onderkend: 1. het (voormalige) moeras- en veenlandschap; 2. het glaciële landschap; 3. het

dekzandlandschap; en 4. het stroomdallandschap. Van deze landschappen is een kartografische reconstructie gemaakt. Deze reconstructie laat duidelijke ruimtelijke en functionele relaties in het negentiende-eeuwse landschap van de middenloop van de Vecht zien, zoals het sterke verband tussen grondgebruik en landschap. Hoewel de antropogene invloeden in de 19^e eeuw onmiskenbaar zijn, vallen ze in het niet bij de situatie in de twintigste eeuw.

Deel II: Ruimtelijke ontwikkeling en beheer van de groenlanden 1800-1950

Dit deel begint met een beschrijving van de uitgangssituatie, dus hoe het groenland eruit zag aan het begin van de negentiende eeuw. Het toenmalige groenland bestond uit drie categorieën, te weten het hooiland, het weiland en de broekgronden. Vervolgens is aan de hand van drie periodes de veranderingen tussen circa 1830 en 1950 onderzocht. Tijdens de eerste periode (1830-1870) speelde het verdelen van de marken een grote rol. De groenlanden werden namelijk ook verdeeld en waren niet langer in gemeenschappelijk beheer. Na 1865 was zo goed als al het groenland particulier bezit en werden de nieuw verworven gronden verbeterd. Nagenoeg alle marginale broekgronden konden zo tot wei- of hooiland worden gemaakt. Toch is deze toename van het areaal grasland niet terug te zien in het aantal runderen dat gehouden werd.

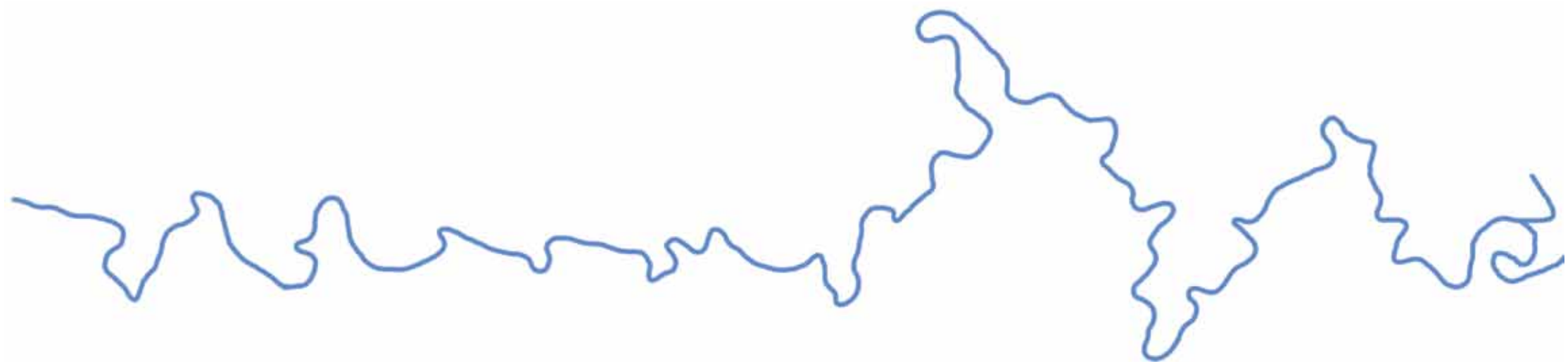
Uit de gemeenteverslagen van ambt Ommen blijkt dat tussen 1850 en 1910 het aantal runderen in dat district schommelt rond de twaalfhonderd. Pas na 1910 is een spectaculaire stijging van het aantal runderen waarneembaar. De tweede periode (1870-1910) wordt gekenmerkt door een verschuiving van de agrarische bedrijfsvoering. De nadruk verschoof naar het houden van vee voor zuivelproducten die

voor de markt werden geproduceerd. De verbeteringen van het groenland ten tijde van de markeverdelingen bleken zo bijzonder gunstig uit te pakken. Ook werden in deze periode veel heidepercelen verbeterd en tot wei- en/of hooiland gemaakt. Toch waren de gevolgen van de markeverdelingen niet uitsluitend positief. Zo was het na de verdelingen niet duidelijk bij wie de verantwoordelijkheid lag voor het beheer van de waterwegen. Hierdoor verslechterde de toch al niet al te beste afwatering, met als gevolg dat zelfs in de zomer het hooiland overstroomde, waardoor de boeren grote schade leed in het hooiseizoen. Uiteindelijk ging de overheid aan het eind van de negentiende eeuw over tot normalisatie van de Vecht. Hierbij werd de Vecht gekanaliseerd en werden vele meanders afgesneden. Hierdoor werden sommige percelen een stuk minder bereikbaar. Toch bleven de percelen tot lang na de normalisatie in eigendom bij dezelfde eigenaar. Wanneer de grond wel verkocht werd, gebeurde dit tot ver in de twintigste eeuw aan dorpsgenoten, dit ondanks de ongemakken die het oversteken van de Vecht met zich meebracht.

Tijdens de derde periode (1910-1950) waren vooral de opkomst van het gebruik van kunstmest en de oprichting van coöperaties belangrijke ontwikkelingen. De kunstmest werd in de beginjaren vooral gebruikt op het groenland en het was door de oprichting van aan- en verkoopcoöperaties zelfs voor de kleine boeren mogelijk hiervan te profiteren. Door de verschillende coöperatieve zuivelfabrieken die aan het begin van de negentiende eeuw werden opgericht in de streek, bleef het groenland een belangrijke schakel in de agrarische bedrijfsvoering. Het gevolg hiervan was dat vrijwel alle geschikte gronden in het stroomdal waren ontgonnen tot weiland en hooiland. Het hooien werd met de komst van krachtvoer steeds minder van belang, maar men ging tot aan de jaren vijftig door met het traditionele hooien. Door de hierboven geschetste ontwikkelingen veranderde het groenland langs de middenloop van de Vecht aanzienlijk. De diversiteit in begroeiing nam af en het landschap werd

meer en meer open na het rooien van de aanwezige houtwallen. Alleen waar het beheer nog overeenkomsten had met het collectieve beheer van de marken, waren de veranderingen niet zo ingrijpend. Zo is bijvoorbeeld het Junner Koeland, dat lang na de verdeling van de marken nog gemeenschappelijk werd beweide, tegenwoordig nog steeds een referentie voor stroomdalgraslanden van rond 1850.

Literatuur

Geraadpleegde archieven

Historisch Centrum Overijssel (HCO), Zwolle

Archief Huis Vilsteren

Archief Provinciaal Bestuur van Overijssel

Uitgegeven bronnen, registboeken en inventarissen

Anonymus, 1872: *Overijsselsche stad-, dijk- en markeregten*. Kampen.

Gevers, A. J. & A. J. Mensema, 1994: *Inventaris van het huisarchief Vilsteren, 1441-1973*. Uitgaven van het Rijksarchief in Overijssel nr. 41. Zwolle.

Kuile, G. J. ter 1963: *Oorkondenboek van Overijssel : regesten 797-1350; I: 797-1250. - 1963. II: 1250-1300. - 1964. III: 1300-1325. - 1966. IV: 1325-1334. - 1967. V: 1334-1345. - 1968. VI: 1345-1350. - 1969*. Zwolle.

Mensema, A. J. 1994: *Schattingregister van Salland: 1520*. Publicatie van het Historisch Centrum Overijssel (twee delen). Zwolle.

Mensema, A.J. 1981: *Repertorium op de leenregisters van de leen- en hofhorige goederen van de Proosdij van St. Lebuinus te Deventer 1408-1809; Dl.I: Inleiding; nrs. 1-251. Dl.II: Nrs. 252-485. Dl.III: 486-641, Bijlagen, Index*. Inventarisreeks / Rijksarchief in Overijssel nr. 5. Zwolle.

Literatuur

Anonymus, 1959: *50 jaar coöperatieve landbouwers aan- en verkoopvereniging Ommen en omstreken*. Zwolle.

Anonymus, 1996: *Grondwatersysteem modellering van het Vecht-Regge gebied: eindrapportage*. Groningen.

Anonymus, 1912: *Overzicht van het landbouwbedrijf in Nederland. 's-Gravenhage*.

Anonymus, 1987: *Veldnamen in Bathmen*. Utrecht.

Anonymus, 1980: *Veldnamen in Hasselt*. Zwolle.

Anonymus, 1853-1968: *Verslag van den landbouw in Nederland over.... 's-Gravenhage*.

Akker, A. M. van den, M. Knibbe en G. C. Maarleveld, 1964, 'Het sallandse dekzandlandschap / A.M. van den Akker, M. Knibbe, G.C. Maarleveld.' In: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap* 81, 287-296. Amsterdam.

Altenburg, W., C. Zoon & E. Wymenga, 1990: *De vegetatie van het relatienotagebied Vechtdal : natuurwetenschappelijk onderzoek voor de evaluatie van het beheersplan Vechtdal*. Rapport Bureau Altenburg en Wymenga, nr. 34. Veenwouden.

Asbroek, W. E. ten & J.G.L. Overbeeke, 1982: *Historie van Haaksbergen / W.E. ten Asbroek; Dl. 4: Veldnamen in Haaksbergen*. Haaksbergen.

- Baaijens, G. J. *et al.*, 2011: *Stromend landschap: vloeiwedenstelsels in Nederland*. Zeist.
- Bakker, H. de & J. Schelling, 1966: *Systeem van bodemclassificatie voor Nederland: de hogere niveaus*. Stichting voor Bodemkartering. Wageningen.
- Bakker, J.P. 1989: *Nature management by grazing and cutting : on the ecological significance of grazing and cutting regimes applied to restore former species-rich grassland communities in the Netherlands*. Dissertatie Rijksuniversiteit Groningen. Groningen.
- Beek, R. van 1966: 'Een vroege IJzertijdnederzetting in Welsum, gem. Dalfsen.' In: *Westerheem* 15, 94-97. Amsterdam.
- Beek, R. van & W. A. van Es, 1964: 'Nederzettingssporen uit de laat-Romeinse Keizertijd bij Dalfsen (Ov.)' In: *Westerheem* 13, 13-27. Amsterdam.
- Beek, R. van 2009: *Reliëf in tijd en ruimte : interdisciplinair onderzoek naar bewoning en landschap van Oost-Nederland tussen vroege prehistorie en middeleeuwen; Reliëf in tijd en ruimte : interdisciplinair onderzoek naar bewoning en landschap van Oost-Nederland tussen vroege prehistorie en middeleeuwen*. Dissertatie Wageningen Universiteit. Wageningen.
- Berendsen, H. J. A. 2005: *Landschappelijk Nederland: de fysisch-geografische regio's*. Assen.
- Berkel, G. van & K. Samplonius, 1995: *Nederlandse plaatsnamen: de herkomst en betekenis van onze plaatsnamen*. Utrecht.
- Bieleman, J. 1987: *Boeren op het Drentse zand 1600-1910 : een nieuwe visie op de 'oude' landbouw*. Dissertatie Wageningen Universiteit. Wageningen.
- Bieleman, J. 2008: *Boeren in Nederland: geschiedenis van de landbouw 1500-2000*. Amsterdam.
- Blom, E., S. Wyns & H. van der Velde 2006: *Dalfsen 'De Gerner Marke'. Sporen van bewoning uit de ijzertijd, Romeinse tijd en middeleeuwen op een dekzandrug langs de Overijsselse Vecht*. ADC rapport 776. Amersfoort.
- Booij, A. H. 1989: *Bodemkaart van Nederland : schaal 1:50.000 / Stichting voor Bodemkartering, Wageningen. Toelichting bij de kaartbladen 22 West Coevorden en 22 Oost Coevorden*. Wageningen.
- Brongers, M. & S. Kolkman, 1996: *De vegetatie van het relatienotagebied Vechtdal in de periode 1989 - 1995*. Rapport 129. Veewouden.
- Bruins, H. J., 1981, 'Vechten tegen het zand: Stuifzandbestrijding in de marken langs de Vecht', *Bijdragen uit het land van IJssel en Vecht* 4, 7-22. Zwolle.
- Demoed, H. B. 1987: *Mandegoed, schandegoed : een historisch-geografische beschouwing van de markeverdelingen in Oost-Nederland in de 19e eeuw*. Dissertatie Landbouw Universiteit Wageningen. Wageningen.

- Dirkx, G. H. P. 1997: *...ende men sal van een erve ende goedt niet meer dan een trop schaepe holden... : historische begrazing van gemeenschappelijke weidegronden in Gelderland en Overijssel*. Rapport nr. 499 DLO-Staring Centrum. Wageningen.
- Dirkx, G. H. P., D. G. van Smeerdijk & H. van Haaster, 1998: *Historische ecologie van het Reestdal : een onderzoek naar historische referentiebeelden voor natuur*. Wageningen.
- Dobben, J. 2002: *Landgoed Junne. Vereniging Overijssels Particulier Grondbezit*. Deventer.
- Dorp, D. van [et al.], 1999: *Landschapsecologie: Natuur en landschap in een veranderende samenleving*. Amsterdam.
- Ebbers, G. & R. Visschers, 1983: *Bodemkaart van Nederland: schaal 1:50.000 / Stichting voor Bodemkartering, Wageningen; Toelichting bij kaartblad 28 West Almelo*. Wageningen.
- Edelman, C.H. 1943: *De geschriften van Harm Tiesing over den landbouw en het volksleven van Oostelijk Drenthe*. Wageningen.
- Eijken, E. D. 1983: *Veldnamen in Ommen*. Zwolle.
- Elerie, J. N. H. 1998: *Weerbaarstig land: een historisch-ecologische landschapsstudie van Koekange en de Reest*. Dissertatie Wageningen Universiteit. Wageningen.
- Gevers, A. J. & A. J. Mensema, 1983: *De havezathen in Salland en hun bewoners*. Uitgave Vereniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis nr. 37. Zwolle.
- Goutbeek, A. 1990: 'De Molendijk breekt door.' In: *Rondom Dalfsen 3*, 175-184. Dalfsen.
- Goutbeek, A. & E. Jans, 1988: *Hooibergen in Oost-Nederland: opkomst, gebruik en typologie*. Publikaties van de IJsselakademie nr. 51. Kampen.
- Goutbeek, K., 1987, 'Het Junnerkoeland omstreeks de jaren 1915/30.' *De Darde klokke: maandblad uutegeven deur de Gemienschop van Oll Ommer* 64, 16-17.
- Groenewoudt, B. J. [et al.], 2006: *Het zandeilandenrijk van Overijssel : bundel verschenen ter gelegenheid van de pensionering van A. D. Verlinde als archeoloog in, voor en van Overijssel*. Amersfoort.
- Grotenhuis ten Harkel, A, 1978: *Verspreiding van bijzondere flora-elementen in het Vechtdal tussen Ommen en Hardenberg: het beheer van het Junner Koeland*. Wageningen.
- Jammers, V. 1982: *De betekenis van de waterhuishouding voor het beheer van het Junner Koeland (Overijssel)*. Wageningen.
- Jenster, B. J. & M.F. Wallis de Vries, 1985: *Samenstelling en soortsdiversiteit van vegetaties onder verschillende begrazingsdruk in het Junner Koeland*. Dissertatie Landbouw Universiteit Wageningen. Wageningen.

- Kramer, H. & G. van Dorland, 2011: *Historisch Grondgebruik Nederland 1990*. Rapport nr. 1327 Alterra. Wageningen.
- Knol, W. C., H. Kramer & H. Gijsbertse, 2004: *Historisch Grondgebruik Nederland: een landelijke reconstructie van het grondgebruik rond 1900*. Rapport nr. 573 Alterra. Wageningen.
- Koenderink, A. G. 1980: *Inleiding tot de toponymie van het gebied tussen Overijsselse Vecht en Oude IJssel*. Oosterbeek.
- Kolen, J.C.A. 2005: *De biografie van het landschap : drie essays over landschap, geschiedenis en erfgoed*. Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam.
- Kuijer, P. C. & H. Rosing, 1994: *Bodemkaart van Nederland : schaal 1:50.000 / Stichting voor Bodemkartering, Wageningen; Toelichting bij kaartblad 21 Oost Zwolle*. Wageningen.
- Laak, J. C. ter & B. J. Groenewoudt, 2005: *De taal van het landschap : pilotproject toponiemen in de Berkelstreek : een verkennend onderzoek naar de bruikbaarheid van geografische namen voor het reconstrueren van de geschiedenis van het Oost-Nederlandse landschap*. Rapport Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek. Amersfoort.
- Leeuwen, C. G. van, 1966, 'A relation theoretical approach to pattern and process in vegetation'. In: *Wentia / Royal Botanical Society of the Netherlands* 15, 46.
- Mulder, E.F.J. de & T. Kuijt, 2003: *De ondergrond van Nederland*. Groningen.
- Neefjes, J., R. van Beek, R. Elfring et al., 2011: *Cultuurhistorische atlas van de Vecht : biografie van Nederlands grootste kleine rivier*. Zwolle.
- Odum, E. P. 1971: *Fundamentals of ecology*. Philadelphia.
- Rappol, M. & P. A. M. Gaemers, 1993: *In de bodem van Salland en Twente: geologie, archeologie, excursies*. Amsterdam.
- Renner, T., 2009: *De Vecht : een grenzeloze, halfnatuurlijke rivier: grensoverschrijdende Vechtvisie*. Amersfoort.
- Ruiter, H. W., 2005, 'Stroomdalflora in het dal van de Overijsselse Vecht, hoelang nog?' In: *De levende natuur: tijdschrift voor natuursport*, 106/ 4, 162-165.
- Schönfeld, M. 1980: *Veldnamen in Nederland*. Arnhem.
- Slicher van Bath, B. H. 1977: *Mensch en land in de Middeleeuwen : bijdrage tot een geschiedenis der nederzettingen in Oostelijk Nederland; 1: Mensch en gemeenschap. 2: Mensch en omgeving*. Arnhem.
- Slicher van Bath, B. H. 1957: *Een samenleving onder spanning : geschiedenis van het platteland in Overijssel*. Assen.

- Slicher van Bath, B. H., G. D. van der Heide & C. C. W. J. Hijzeler, 1970: *Geschiedenis van Overijssel*. Deventer.
- Spek, Th. 2004: *Het Drentse esdorpenlandschap: een historisch-geografische studie*. Utrecht.
- Spek, Th. , E. Raap & F.D. Zeiler, 1996: *Van de Hunnepe tot de zee : de geschiedenis van het Waterschap Salland*. Kampen.
- Spek, Th., H. van der Velde, H. Hannink & B. Terlouw, 2010: *Mens en land in het hart van Salland : bewonings- en landschapsgeschiedenis van het kerspel Raalte*. Utrecht.
- Staring, W.C.A. 1846: *De aardkunde van Salland en het Land van Vollenhove: eene voorlezing*. Zwolle.
- Staring, W.C.A. 1851: *Handleiding tot het vloeijen van hooilanden*. Arnhem.
- Steen, G. 1982: *Ommen rond de 19e eeuw: bijdrage tot de geschiedenis van Ommen*. Ommen.
- Steen, G. & W. Veldsink, 1948: *De geschiedenis van Ommen*. Ommen.
- Takman, B. 2010: *Historisch-geografische analyse van de buurtschap Varsen*. Niet gepubliceerd.
- Tansley, A. G., 1935, 'The use and abuse of vegetational concepts and terms, In: *Ecology* 16, 284-307.
- Napel, G. J. ten 1987: *Relatie tussen bodem, waterhuishouding en vegetatie in het natuurreservaat het Junner Koeland*. Wageningen.
- Trompetter, C. & J.L. van Zanden, 2001: *Over de geschiedenis van het platteland in Overijssel (1500-1850): elf studies*. Publikaties van de IJsselacademie; nr. 138. Kampen.
- Velde, H.M. van der, A. van Benthem & S.B.C. Bloo, 2001: *Een huisplaats uit de late Bronstijd te Dalfsen : archeologisch onderzoek aan het bedrijventerrein Welsum te Dalfsen*. ADC rapport nr. 95. Amersfoort.
- Vels, L. 1988: *Begrazingssimulatie in het Junner koeland : de effecten van drie kniphoogten en twee knipfrequenties op het produktie- en kwaliteitsverloop van drie vegetatietypen in het Junner koeland*. Wageningen.
- Verhelst, J. 1982: *De documenten uit de ontstaansperiode van het moderne kadaster en van de grondbelasting (1790-1835)*. Brussel.
- Verlinde, A.D. 1993: 'Archeologische kroniek van Overijssel over 1992.' In: *Overijsselse historische bijdragen: verslagen en mededelingen van de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* 103, 130-150.
- Verlinde, A.D. 1987: *Die Gräber und Grabfunde der späten Bronzezeit und frühen Eisenzeit in Overijssel*. Heerhugowaard.
- Vervloet, J.A.J. 1984a: *Historisch-geografisch en cultuurhistorisch landschapsonderzoek; verleden en toekomst*. Wageningen.

Vervloet, J.A.J. 1984b: *Inleiding tot de historische geografie van de Nederlandse cultuurlandschappen*. Wageningen.

Wennink, B. 1987: *Productie en consumptie in half-natuurlijke graslanden van het Junner Koeland: een synthese*. Wageningen.

Werf, S. van der 1991: *Bosgemeenschappen*. Wageningen.

Wieringa, J. 1968, 'Drentse veldnamen.' In: *Boor en Spade* 16, 110-118.

Wijnstok, M.H. 1986: *Ontwikkeling en beheer van rivierduinstruwelen in het Junner Koeland langs de Overijsselse Vecht*. Wageningen.

Wolfert, H.P., G. J. Maas & G.H.P. Dirx, 1996: *Het meandergedrag van de Overijsselse Vecht : historische morfodynamiek en kansrijkdom voor natuurontwikkeling*. Rapport 408. Wageningen.

Zanden, J.L. van 1985: *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914*. Wageningen.

Zanden, J.L. van 1984: 'De opkomst van een eigen-erfde boerenklasse in Overijssel, 1750-1830.' In: *A.A.G. Bijdragen* 24, 105-130.

Zanden, J.L. van, 2001, De opheffing van de markegenootschappen in Salland (1810-1865), in: Trompetter, C & J.L. van Zanden (red.) *Over de geschiedenis van het platteland in Overijssel (1500-1850): elf studies*, 145-155.

Personen

Interview met Ab Goutman, Vechtdaldeskundige. 14 februari 2012.

Lijst van geraadpleegde websites

Gegevensautoriteit Natuur (14/02/2012), 'Gegevensautoriteit Natuur', <http://www.gegevensautoriteitnatuur.nl/>

Het Geheugen van Nederland (01/03/2012), 'Koninklijke Bibliotheek', <http://www.geheugenvannederland.nl/>

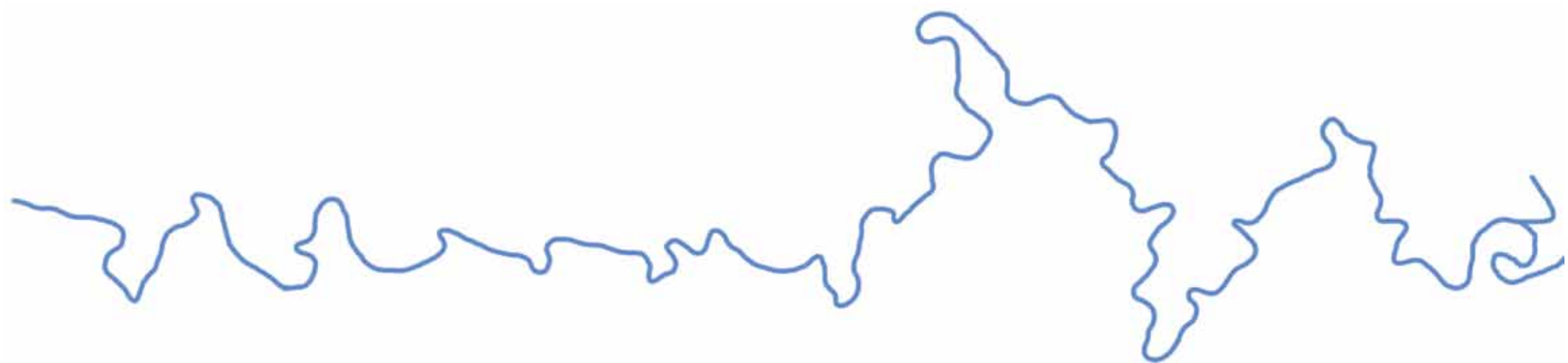
Werkgemeenschap voor Landschapsonderzoek (10/02/2012), 'Werkgroep Historische Ecologie', <http://www.landschap.nl/content/view/33/30/>

Digitale bestanden

Gevectoriseerde kadastrale kaarten van 1832 [computer file]. Historisch Centrum Overijssel, Zwolle.

H. Kramer, 2005-2010: Dataset Historisch Grondgebruik Nederland (HGN1900, HGN1960) [Computer file]. Wageningen UR – Alterra

Bijlagen

Bijlage 1: Overzicht onderzoeksvragen, bronnen en producten

thema	hoofdvraag	deelvraag	bronnen	methodiek	product
Historisch-ecologische landschapsopbouw	Welke historisch-ecologische landschapsopbouw kende de middenloop van de Overijsselse Vecht tijdens de 19e eeuw en welke ruimtelijke en functionele relaties bestonden in die tijd tussen de verschillende landschapseenheden in dit gebied?	Welke landschappelijke hoofdstructuur kende het Vechtdal tijdens de 19e eeuw ?	- Biografie vecht,	-Literatuurstudie	Deeltekst
		Welke landschapseenheden zijn tijdens de 19e eeuw te onderscheiden langs de middenloop van de Overijsselse Vecht?	-Geomorfologische kaart, bodemkaart, AHN,	-Literatuurstudie, kaartanalyse	Deeltekst, kaart
		Wat is de aardkundige en hydrologische basis van de onderscheiden landschapseenheden ?	-Geomorfologische kaart, bodemkaart, AHN, boringen,	-Literatuurstudie, kaartanalyse, bronnenonderzoek, booronderzoek	Deeltekst
		Welke grondgebruiksvormen kenden de diverse onderscheiden landschapseenheden ?	-Kadaster 1832,	-literatuurstudie, bronnenonderzoek	Deeltekst
		Welke veldnamen komen voor en zeggen deze iets over de historisch-ecologische landschapsopbouw?	-Veldnamen in Ommen	-literatuurstudie, bronnenonderzoek	Deeltekst, kaart
		Welke ruimtelijke, ecologische en functionele samenhangen bestonden er tussen de diverse landschapseenheden?		-Analyse deelstukten en kaarten	Deeltekst, kaart
		Welke kartografische reconstructie en/of historisch-ecologische blokdiagrammen kunnen op basis van het bovenstaande worden vervaardigd van de historisch-ecologische landschapsopbouw van het middendeel van de Overijsselse Vecht ?	-Resultaten veldwerk,	-Verwerken boorgegevens, bewerking van verschillende kaarten	Kaart met beschrijving.

thema	hoofdvraag	deelvraag	bronnen	methodiek	product
Landschappelijke en sociaal-geografische ontwikkeling van groenlanden in de middenloop van de Vecht?	Hoe ontwikkelden de eigendomsverhoudingen, het grondgebruik en het beheer van de groenlanden langs de middenloop van de Overijsselse Vecht zich tussen ca 1800 en ca 1910?	Hoe waren de eigendomsverhoudingen in de middenloop van de vecht en wat veranderde tijdens deze periode?	-Kadaster 1832	-literatuurstudie, bronnenonderzoek	Deeltekst, kaarten
		Hoe werden de groenlanden gebruikt en wat veranderde tijdens deze periode?	-Kadaster 1832,	-literatuurstudie, bronnenonderzoek	Deeltekst, kaarten
		Werd tijdens deze periode grond ontgonnen of verbeterd en op welke schaal?	-Archieven van het provinciaal bestuur van Overijssel, 1831 april - 1920/1948	-literatuurstudie, bronnenonderzoek	Deeltekst, kaarten
		Hoe werden de groenlanden beheerd en welke veranderingen vonden in het beheer plaats?	-Markeboeken, kadaster, Bieleman	-literatuurstudie, bronnenonderzoek	Deeltekst

Bijlage 2: Overzicht markeboeken van merken in het Vechtdal

Schoutambt Ommen

Marken	Markeboek bekend	Uitgegeven	Periode	Verdelingsstukken
Archem	ja	Ja		
Arriën	Ja		1549-1826	Ja
Avereest				
Beerze				
Besthmen	Ja		1458-1852	Ja
Den Ham	Ja		1603-1827	
Eerde	Geen marke		1425-1932	
Giethmen	Ja	Ja	1551-1852	
Junne				
Lemele	Ja		1471-1860	
Ommen	Ja		1816-1850	
Stegeren	Ja	Ja	1501-1689	
Varsen	Ja	Ja	1418-1887	
Vilsteren			1441-1973	

Zeese

Schoutambt Hardenberg

Marken	Markeboek bekend	Uitgegeven	Periode	Verdelingsstukken
Ane				
Baalder en Hardenberg	Ja		1847-1851	
Bergentheim				
Brucht	Ja		1777-1867	
Diffelen	Ja		19de eeuw	
Heemse en Collendoorn	Ja		1551-1874	
Holthone	Ja		1506-1887	
Holthone en de Velde				
Loozen en Radewijk	Ja		1869	
Lutten	Ja		1628-1817	
Reeze	Ja		1682-1886	

Schoutambt Dalfts

Marken	Markeboek bekend	Uitgegeven	Periode	Verdelingsstukken
Dalmsholte	Ja	Ja	1399-1849	
Emmen	Ja	Ja	1687-1835	
Hessum				
Lenthe	Ja	Ja	1470-1853	
Leusen	Ja	Ja		
Rechteren en Millingen				
Rozengarde	Ja		1417-1866	ja

Bijlage 3: Transcriptie markeboek Vilsteren (eerste deel)

Bij het transcriberen van het markeboek van Vilsteren heb ik geprobeert zo dicht mogelijk bij het origineel te blijven. Wanneer een woord voor mij onduidelijk was, staat het tussen twee vraagtekens. De reeksen '/////' markeren het einde van een pagina. Ik heb geprobeerd zorgvuldig te werk te gaan, maar ik sluit een aantal fouten niet uit.

Markeboek Vilsteren 1680

Statuten en resolutien over de markt
ofte buerschap Vilsteren
int Caspel Ommen.

1/

Int Jaer ons heeren 1680 den i junij
Is beij den marke rigter ende
Samentlicke erfgenamen van
Vilsteren opde houdt sprake over
Coomen en beslooten dat men ?het?
Merckten bock soude op richten
Om dat dus ?veere? de merkte
sonder merkte bock is geweest
Waer in alle resolutien der
Erfgenamen houden getekent worden
En is bijde ?selvighs? besloten
Dese volgende artickelen

2/

Eerstelich is bij den maerckten
Rigter en samentlicke erfgenamen
Besloten dat als wanneer men
In der merckte een hout sprak
Wil

////////////////////////////////////

Wil houden soo sal den merckte
Rigter den desen tijdt ande
?meijeren? door een ?kercken?
Sprake ofte andere ?genassame? ver,
„wittige bekent maken, en sullen
De meijeren als de gehouden zijde
Sullen tijdtlick an hare landtheere
Bekent te maken en daer van
Toonen blick en ?ssien? dat sulcks
Hebben gedaen bij de boete van
2 golt gulden; end eist sacke dat
Als dan den landtheer ofte een
Genochsams ?gevol?: uijt ?zie??
??? op die gestlede tijdt
op de hout sprake niet/met e compare,
„den soos al de zien stemme hebben
Verlooren en moeten van worden
Houden het geen bijde presente
Heeren erfgenamen is geresolteert

3/

Ten tweede sullen all de meijer
Liden ten huijse daer de hout sprake
Gehouden wordt V?(e)erschinen bijde
Boete van 2 golt gulden en de
Geswoorens

////////////////////////////////////

Geswoorens bij de boete van 4 golt
Gulden om daer van te houden het
Geen haer als dan souden voor
Gehouden ofte ?gelosen? worden

4/
Voorens sullen alle jaren ?twe?
Geswoorens ofte bouermestere?
Gekoozen worden, de de merkte
In goeden arft(acht?) sullen ?mecken?
En bij haeren eedt de brocken
An brengen ofte sullen bij nalatigheid
?verbocken? een boete van i golt gulden
En voor ?min edigh? An hooger ?er,,
„icheijt? Worden an geklagt, ende
Sallende door den merckte rigter
De geswoorens den eedt worden
Af genomen, en ingevolghen iemand
De gekoozen worden sulcks quam
To verweijgere de sal verbo(q)en
Een boete van 4 golt guldens
En oft naste jaer wederom
Eerst gekoozen worden.

////////////////////////////////////

5/
Voordes is verstaen dat soo
Wanneer eenighe huijs luiden
Vande merckte van Vilsteren ande
Swoornde eenighe qkade worde
Geeft ofte sich met ?wecken?
Daer tegens stelt de sal voor
Elck ?reijse? verbocen alsoo ?danich?
Boete en brocke als bijde merckte
Rigter en erfgenamen sal worden ge,,
„ordeelt te berocen maer als

Ijmandt vermeent dat hij vande
Geswoorens wordt verongelickt de
Sal zich mochten beklagen bijde
Merckte rigter ofte ziender
Goet heer.

6/
Voordes is verstaen dat alle ?achter?
Stande ?aucken? wijns de ???
Erfgenamen volgens olde gewonte sullen
Moeten betalen; gelick oock
Sullen doen moeten alle ???
Erfgenamen de erfgenamen mosten coomen
Te worden, en daer voor betalen
Moeten i0 karolus gulden

////////////////////////////////////

7/
Voordes is geresolteert dat soo
Wanneer eenige boeren zich op der
Hout sprake ?onnut? moste coome
Te maken de sullen ?verbooren?
Alsoo denighe boete als bijde
Heere arfgenamen sal worden als
Dan te ?bekooren?

8/
Voordes is verstaen dat de meijer
Liden opde hout sprake de spise
Sullen schaffen ende eijgenaers
Den dranck.

/9
Voordes is verstaen dat de sandt
Stuve des jaers eens sal ge,,
„deelt worden den als dan daer
Om te lotten en elck zien
Toe gevallen lodt voor jaer
?schoufrij? houden en maken soo

Dickmaels als sulcke bij den merckte
Rigter sal worden geordeelt
Modighte zie. En alle ?klinne?
Sandt

////////////////////////////////////

Sant stufen die niet cunen
Gedeelt worden sullen vande sament,,
,,licke bouren opt an seggen vande
Geswoorens moeten gemackt worde
En elck de zie toe gevallene
Lodt niet wel gemaackt heeft de
Sal ?gekoment? worden inde boete
Van 14 ?? en anstons doorden
Merckte richter worden ten
Zienen kosten ?bestadt?

10/

Voordes is geresolteerd dat een
Ijegelick vande gewaerde meijers
Bij ?srovise? een ?pack? Veens sal
Wordentoe geslagen om te graven
Haren torff en sullen de selvinghe
Gehouden wesen haerder ?peck?
Als dan schoon uijt te graven sonder
Daer over te moghen ?springen? bijde
Boete van 4 golt gulden als mede
Sal den een en anderen zien
?Peck? met torff niet moghen
Besetten bijde boete van i4 ??
en sulcks voort wederom
?umen

////////////////////////////////////

?umen en sal dit dit ?veen? jaerlic
Eens geschout worden door den
Merckte richter en ?twe?
Geswoorens.

11/

Voordes is verstaen dat niemandt sal
Mogen plagen meijen ofte soden
Steeken opden brinck ofte inde
Heggen bij boete van elck reijse
Als sulcks wordt bevonden 2 golt
Guldens als mede geen schapen daer
op te houden bijde boete van 14 ??
Der schap.

12/

Voordens is verstaen dat men den
Es ?vrede? sal schouwen acht dagen
Voor meij en wederom een mandt
Naer ??? door den merckten
Richter en geswoorens en elck zijnd?
Dat als dan ongemackt ofte niet wel
Gemackt bevonden sal worden sal
?Gekomet? worden inde boete van
14 ?? ende sworens sullen 3 dagen
Daer na wederom de naschouwe
Doen, en elck zijnde dat als dan
Noch

////////////////////////////////////

Noch niet gemackt is ofte niet
Wel gemackt is sal ?gekomet? worden
In een boete van 14 ?? en salt
Ongemackte ofte niet wel gemackte
?vrede? voort door de sworens omt
Maken besloodt worden tot
Kosten vanden gebrekingen

13/

Voordens is verstaen dat men geen
Verckens inden es driven ofte
Laten koomen sal soo langhe
Daer eenigh sadt in is als bijde

Boete van ijder reijse en ijder
Vercken dat daer eerder in
Bevonden wordt, te weeten van
Passen tot michelij 14 ??.

14/
Ittem sal nimant met vollens ofte
Ongetemde parden in den ea coomen
Waar door eem andere mochte schade
Liden, ofte sal gehouden zien ter
Taxasie der gesworens de te
Moeten vergoeden

////////////////////////////////////

15/
Voordens sal elck gehouden
Weesen zien schapen op zien
Eijgen roggen landt to holden
Bijde boete van 7 ?? en daer ?et?
Booven elcanderen de gedane schade
Vergoeden.

16/
Voordens sal niemant ?hueden?
Inden ?esch? ofte heggen soo langhe
Het sadt daer in is bijde boete
Van elck stuck 7 ?? en de heele
Kudde 2 golt gulden/

17/
Voordens sullen geen schapen ofte
Besten na den 25^e meert opde
Togge moghe koomen bijde boete
Van elck reise 7 ?? en de heele
Kudde 2 golt gulden

18/
Voordens sullen de landen de men
Met bockweijte wil besaijen mogen

Geweijt worden tot halff mej
Met schapen en niet langer
Bijde

////////////////////////////////////

Bijde boete van 7 ?? het stuccke
En de heele cudde 2 golt gulden
En sulcks dat nimandt schade inde
Rogge daer door coomt te liden
Oock als sulcks geschiet soos al
Men elckanders de schade coomen
Te vergoeden tot ?kentnisse? vande
Gesworens.

19/
Voordens is verstaen indien het
Mochte geboren dat eenighe ?ackeren?
Inden esch ledigh en onbesajjt
Bleven liggen de sal men moeten
Hoijen en niet weiden voor en
Aleer de rogge uijt de esch is. En
Soo ijmandt daer enighe besten ofte
Schapen eerder liet weijden de
Sal elck reijse ?verbooren? een boete
Van 7 ?? en daer ent boven een
Ijder zien schade vergoeden tot
Kentnisse vande sworens.

////////////////////////////////////

20/
Voordes is verstaen dat nimandt
Vande gewarde meijers meer torff
Sal mogen graven als tot zien
Eijgen provisie ofte a manden lant
Heere te geven nodigh heeft en
Geen mogen verkoopen bijde boete
Van ijder voer 3 golt gulden
Ten ware dat den merckten richter

Haer om redenen sulcks hadde toe
Gestaen.

21/
Voordes is geresolteerd dat alle de
Boeten en uijtsettinghen naer mercken
Rechte vande meijers sal worden
Gevordet ende den onwilligen
Met prate ececutie tot betalinge
Te mogen brengen en soo ?veere? sich
Iemandt tegens soodanighe ?eexecutie?
Quam te stellen de sal elck reijse
Als sulcks geschiet verbooren een
Boete van i golt gulden en evens wel
De eexecutie moeten liden.

22/
Voordens is geresulteert dat nimandt
Eenighe vremde besten verkens schapen
Ofte gansen op haerder moeten
Sullen

////////////////////////////////////

Sullen moghen an nemen bijde
Boete van 2 golt gulden en ?aerdt?
Hen ijegelick gelast de vreemde besten
En schapen te schutten en gansen
Doodt te slaen.

23/
Voordes is verstaen dat na mej
Geen schapen inde esch maten
Mogen coomen. Maar de daer ijmant
Niet mer als zien eijgenlandt
Sal beweyden mogen bijde boete
Van 7 ??.

24/
Voordes is vestaen dat elck

Meijr in vilsteren sal hebben jaerlix
Te ?garen? soo veel ?russen? sadt
Sant ?haver? werff planten en ?beeft?
?Esen? planten omde stuven te dempen
Als haer vanden mercken richter
Sal worden an bevolen bijde boete
van 14 ??.

////////////////////////////////////

25/
Voordes is op de houtspracke voor
Gekoomen soo dat de esch onbevred,,
„ight leijt om dat vrouwe Conincks
Ende corperal Lubbet haerder
Schuldigh te souden hecken
Niet wederom deden hangen
Soo hebben de samentlicke erfgenamen
Naer dat bevoorens wel hadden
Onder socht wie de mosten onderhouden
Gelast an de vrouwe weduwe conincks
En corperal lubbert dat zij de
Vervallene ofte gebrokene hecken
Wederom souden vernieuwen en bequam
Maken om daer de te cunen
?Vaeren? en genochsaem tot vredinghe
To cunen dienen. Bijde boete
Van 2 golt gulden ten welce sij in den
Tijdt van drien maanden conden
Doen blicken dat dit haer int
Peticulier niet waer angande
Maer een geneme last waer.
Waer van in voornemen tijt alsoo danigh
Blick ande mercken richter
Salen moeten getoont worden.

////////////////////////////////////

26/
Voordens is over het differente

Der lemidt scheijdingen tussen
De van hessum en vilsteren omt
Selvighe in der minen bij te
Leggen gecommitert en geautorisert
Den mercken richter van velsteren
En de wel. Geb. Heer tengenagel
Genamt gan neb. En ande cante
En zide van hessum de wel geb. heer
Ruttenborgh toe den brochhuijsen
En de wel geb. heer Werner ten
bockop .

27/
Voordes is bij heeren erfgenamen verstaen
Dat de bouren de sandt stuve en
Hoofden soo dickwils sullen maken
Als het den marken richter sal
Comen te ordineren en sal den
Mercken richter haer daer voor
Mogen geven een ad twee tonnen
Bier naer dat veel ofte weijnigh
Voorde merckte gedaen sullen hebben
Het welcks gestelt wordt ant goet
Vinden der merckten rivhter

28/
Voordes is verstaen dat als de erfgenamen
Een uijtsettinghe overt bueschao doen
Dat als dan

onleesbaar

29/
Voordes is opde houtsprake door de
Samentlicke erfgenamen uijt gesien
Een hook? Landt dat sal uijt ge,,
,,graven wordenvolgens ordinantie
Der merken richter, om daer
Bij gelegentheijt eenighs akellen(eikels)?
Te saijen en hegge telgen te

Planten om soo verzien te cunen
Zien van eenigh holt tot de
Hofden en sandt stuvn en alsoo
Dit hoecking? Landt leijt anden
Es soo worden de haer vrede
Quijt de daer achter gelegen zie
Hebben daerom eenpaerigh an,,
,,genomen de nuen vrede vant
Nuen uijt gegraven qampien
Te onder souden en ten laste te
Memen? ; om dat van haer vrede de veel
Groter waer worden verlost; edoch
Dezer sal werden verdeelt naer
Advanant dat elck inde olde vrede
Is hebbende.

30/
Voordes is de meijers gelast soo veel
Akellen te garen als haer den
Merken richter sal ordineren.

////////////////////////////////////

31/
Voordes is geresolteert dat alle
De boeten de inde merckte vervallen
Door de swoorens sullen worden in
Gevordert de oock daer van een
derdendeelvoor haer sullen
Geniten ende comende de andere
Twederde parte voor de merckte.

32/
Voordes is verstaen dat geen schapen
Int sandt veerder sullen mogen
Gehult worden int sandt als de
Bepalinghe sal zien de haer doorde
Merckte richter sal worden
An gewesen bij de boete van ijder
Reijse als daer buijtten bevonden

Wordt 14 ??

33/

Alsoo den mercken richter op der
Hout sprake voor gestelt heeft
Dat de bourschap vilsteren worden
An gesproken voor i0 rider jaerlix
Waer van soude ten arfteren zien bijde
Erfgenenamen ten noevens? Vant jaer
1658 tot 1669 toe en soo vervolghlick
Bij

////////////////////////////////////

Bij den volgende ontfanger? En alde,,
„Wielle bij de heere erfgenamen niet
Can gesien worde dat het Vilsteren
Betalt heeft, maer heer coomende
Is van een ?? dat inen ander
An gelegen buerschap wordt gevrijt;
Waerom men oock alt geen voort
Jaer 1658 verschenen soude zien
Geweest van tijdt tot tijdt bij
De heeren vanden lands geremiteet
Heeft gekregen; de welcke ons
Nu sulcks af wijsen voorgevende
Dat het aer? Het caspel soude
Moeten verdeelt worden ,soo het
Vilsteren niet debet waer; soo
Hebben wij tot af doeninghe van
Deses versocht de merkten
Reichter omt nochmaels bij de heere
Van den lands de Remissie te versocken
Ofte anders het over het caspel
Soecken te brengen om eens soo
Daer van ontlast te sijen

34/

Voordes is verstaen alsoo de

Cottersteeds daer stegeman op
Wondt toe behorends Corperael
Lubbert

////////////////////////////////////

Lubbert van velthuijsen cum sus
Gevreijt wordt van verpondinghe
En conterbutie en sulcks betalt
Wordt door de samentlicke ingeseten
Soo hebben de heeren erfgenamen een
Paerigh over coomen dat sij stege
Man voor sien conterbutie en
Verpondinghe daer hij van gevreijt wordt
Ande erfgenamen jaerlix sal betalen;
Soo veek de Cottersteede geeft
Daer hemen? Wolters op wondt.

35/

Alsoo de meijerliden van Vilsteren
Hebben verhuet an Hemen?
Wolthers en Jan stegeman te
Mogen heijde plucken int vilstersense
Velt en dat voor den tijdt van
6 jaren jaerlix voor i0 karolus gulden
Waer voor zij huijsliden een
Schuitte wilden en onder houden
Hebben de heeren erfgenamen geresolveert
De schuijtte tot haren laste te nemen
En trecken selver de parst? Vande
Heijde pluckers dese eerste parst
Sal verschenen zien op vastelavent?
168i.

36/

Alsoo den bour op wolffs camp toe
Gieten hadde wesen graven
Int vilsterense veen waer
Over brock baer is geweest
Soo heeft zijene landtheer Dr.

Bernard. Wijer voor hem met de
Heere erfgenamen over de brocke ge,,
„arkodeert en beloft dat de
Meijer daer voor sal betalen
2 rixdalder eens.

37/

Het stadt te lotten dat de
Meijer van mijn heer knoffert?
Op mollinck moet onder houden
De brugge opden vlier dick en
De van vilsteren den dick

38/

Voordes is geresolteert dat geen
Bouren meer als 6 gansen sullen
Mogen houden en een cotter
2 gansen

39/

Voordes is opder houtspraken ge,,
Houden den I junij 1680 de rekinghe
Vande

////////////////////////////////////

Vande mercken richter wegens
Ziender uijt gave ge?camiueert
En bevonden te zijen een
Somma van twe hondert negentien
Gulden. 13?? 8 pen de welke alle
Ten dienste der merckte zien
Verstreckt en dis volgens hem
Gevaligeert, als mede geordinert
Dat den mercken richter
Daer toe om te voldoen sal in
Vordeen de restanten der uijt,,
„se?tinghe gedaen anno 1677; en
Int jaer 1680 uijt setten op ieder
Erve i8 guldens welke ontfanck

Tegens boven genoemde en voorder
Gedane en staen gedane te worden
Uijt gave van hem mercken
Richter sal moeten verreken
Worden. Aldus is de houtsprake
Geeijnt naer dat bevoorens de
Voorgenomende articulen hebben
Besloten om de na mercken
Richter in alle punten te
Willen

////////////////////////////////////

willen achter volgen; Artum?
Vilsteren den I dach van Junij
1680.

d. rees als mercken
richter wegens den Baron
van Laerne

Jan knoppert
????
?? van Rijswijck
????
??? steenkercke?
Daniel weerman.

2° deel:

Alsoo op de holtsprake gehouden den 13 julij
1681 van de erfgenamen is geresolveert dat men
Inde buijten en binen merckte eenigh landt
Soude verkoopen tot aff doeninghe der merckte
Lasten en alsoo de wel geboren heer jan
Mackooris Knoppert in dese lasten wegens
Zijn wel geboren erve mollinck niet can
Dragen alsoo deses wegens des oorlighs?
Achterstandt zien heen coomende; en niet
Overt waer tael can worden uijt geset
Soo hebben de Heeren erfgenamen des

Buerschaps vilsteren geresolteert dat in
Gevolge daer iets inde buijten mercke
Mocht worden verkoft, dat als dan de
Wel geboren Heer Knoppert na proportie van
Zien waertael met het mergental vant
Verkofte landt over een coomende omtrent
Het erve mollink bij gelegentheit sal mogen ant
Vilsterense velt an gravven; alsoo anders
Zins zien kota vant verkofte landt na
Waertael soude mogen trecken alde wille
Inde merckte neffens andere gewarden altdit
Heeft moeten lasten dragen soo van hoffden
Cribben sant stuvn als anders, aldus deses
Gearresteert p[der houtsprake en van
Mij ondergeschreven uijt name der heeren erfgenamen
Getekent actum op dato als boven
?. Rees als mercken rickter
Van vilsteren uijt name
Vanden Baron de Laerne

////////////////////////////////////

Op den 25 september 1689 sijn de sament:
Licke erfgenamen van Vilsteren nae
Voorgaende convocatie te Vilsteren
Vergadert geweest exempt de welgeboren
Heer Drost van Twente; en hebben
Geresolveert als volgt.

1
Eerstelick sijn alle voorgande resolu:
Tien soo als te boecke staen vast ge:
Stelt te achtervolgen; waervan de
Merckenrichter de executie wordt
Aenbevolen.

2
Alsoo Jacob Coninck verweigert te
Betalen als nieuwe erfgenaem een anker
Wijn ad iv gulden is verstaen dat die door

De merckenrichter van de meijer sal
Worden gevordert: gelyck mede een
Ancker wijn sal worden gevordert
Van Weerman als gewesene
Erfgenaem.

////////////////////////////////////

3.
Pratendezende Gabriel van Velthuizen over't
Articul no. 34. Vande resolutie op de holtspake
Gehouden op den 1 junij 1680. Om de arn de heeren
Erfgenamen beter te informeren ende te remon:
Streren dat sijne Caterstede daer stegeman op
Woont aen dat beswaer van 4. Gulden jaerlicx
In geene manieren gehouden is, soo heeft
Hij sich ondertussen daer tegen geprotesteert
En verweigert voor op dat beswaer 't alder:
Minste te betalen.

4.
Is vorders geresolteert dat geene ingesetene
Van Vilsteren sullen mogen gansen houden
Langer als dit lopende jaer bij de boete van ijder
Gans e verbeuren 7. ?? sullen alle bevondene
Ganse daer en boven hebben verbeurt, en mogen
Doot geslagen worden.

5.
Ende noch daerenoven dat alsoo de schaepherders
Eigene schapen inde cudden houden, sij in't beson:
Der oock 7 stuivers aen boete voor haere persones
Sullen betalen van jeder mael dat sij schaepen
Inde santstuijven drijven ofte haer arnge:
Weesen conde worden dat sij inde sandtstuijven
Schapen mochten gedreven hebben nae de ver:
Wittinge ofte bekentmakinge deses.

////////////////////////////////////

Ten gemeenen costen vande geheele bourschap
En wanneer door het toegemaakte schaer een
Schade van vee inden Esch mochte aengebracht
En geleden worden, soo sullen alsdan de gesa:
Mentlicke boeren van de Bourschap de beledigde
Te goede moeten comen en die schade gedragen
Worden van de geheele Bourschap.

7.
Een huisman door het vee of anders maer
Het minste beschadicht of beledight wordende
Sal hij beledigde gehouden wesen 't selve
Voorts arn de geswoorens bekent te maken,
En bij gebreecke van 't niet voorts arnde
Geswoorens bekent te maken; soos al hij be:
Ledigde boven sijne geleden schate, die dan
Selfs sal moeten dragen, noch in een boete
Van 14 ?? vervallen wesen.

8.
De Geswoorens sullen gehouden wesen op die
Aen haer gedaene clachten voorts te schutten
En de schaede te doen vergoeden, en boven
De vergoedinge van de schaede noch een
Boete van 14 st. doen betalen, dat bij haer
Sal ontvangen worden, en wanneer sij ge:
Geswoorens hierin nalatich bevonden mochten
Worden, als dan sullen sij geswoorens de schade
En boete

////////////////////////////////////

En boete voor d'eerste mael selfs betalen, en
Voor de tweede mael dat sij geswoorens nala:
Tich bevonden sullen worden, sullen sij de
Schate en boete bubbelt betalen, en sal 't verdub:
Belde ten proufite van de merckte wesen.

9.
De geswoorens sullen wesen voor 6 maenden

Maer wanneer conde aangewesen worden dat
Op aen haer gedaene clagten, haer devoir van
Schuttinge en boete te doen betalen niet
Mochten volbragt hebben, soos sullen sij bo:
Ven de schaden en boeten in 't opde articul
Noch voor andere 6 maenden in 't ampt van
Geswoorens moeten continueren.

10.
Die geene die aen de heer merckenrigter
Sal bekent maecken, dat de geswoorens op
Sijne gedaene aenclachte van geleden schade
En over schepers die door de sandstuijven
Met de schapen mochten gedreven hebben,
Haer devoir van schuttinge en boete te doen
Betalen niet mochten volbragt hebben, die
Aenclaegen sal dan voor een jaren van
't ampt van geswooren vrij sijn.

////////////////////////////////////

11.
En soo den geswooren weer aen te wijsen dat
Ijmant over geledenen schaede niet heeft ge:
Claeght aen de geswoorens, in sulken vall
Sal de geswooren dadelick vrij worden van
Sijn ampt van geswooren, en den niet aen:
Klager weder geswooren moeten worden.

12.
Soo jimant van de huisluiden de geswo:
Rens ten aensien van haere bedieninge,
Als mede den geenen die aen den Heer
Merckenrichter over de geswoorens mochte
Geclaeght hebben, onrespectelijck mochten
Bejegenen, soos al den geswooren gehouden
Sijn, om aen den Heer Merckenrichter op
Den eersten, of op den tweeden naestcomende
Saturdach daer over te moeten claegen en
Niet clagende sal hij een boete van 14 ste.

Aen de merckt betalen

13.

Sijn de boeren en schepers in Vilstenen
Voor 't spijcker geroepen geweest, de reso:
Lutien haer voorgelesen, en daerenboven
Aen de gesworens copie overbehandigt.

////////////////////////////////////

14.

Dat de boeten volgens den articul no. 31
Van de resolutien op de holtspraeke op den 1 junij 1680. 1/3 part
voor de gesworens, en
De andere 2/3 parten voor de merckte sullen wesen
Volgt de recorrectie van t'articul 6/ hier voorn afolio 29.
Dat door den ??? was qualik opgeschreuen
Ij meede geresolueert dat den esch vrede an den Hellemars soo
Sal worden afgevredigt als bi de Heeren Erfgenamen is georder-
eert te
Weten dat elk voor sijn lant de vrede sal maken

15/

Wort nader over t'articul 13 hier voorn op folio 10? 8? 9?, ver-
claert, dat
Soo iemant sine verkens tusschen den ??? van meckeli tot
paschen?
Op sijn eigen landen in den esch begeerde te drijven dat selve niet
Anders geschieden mach als met bewesen van een hueder, ??
Soo voort koomen dat op geen ander mans lant schaden doen,
Anders de verkens sonder hueder bevonden worden des sullen
voorvallen?
Inde selve boete gespecificeert ine selve articul 13.

16/

Tot het afgraven en bevredigen van de veenen susschen die van
Vilsteren
En Gieten zijn gecomiteert de Heer Merckenrichter Rees ?? en
Verlthuisen, als mede om die t'aftegraven wat tot ??? van de
Merken op merktenr costen te doen beplanten met heggeholt en

Anders naer haer goeddunken

17/

Voor 't H Gabriel van velthuisen angegravene van de meente
Teweten

////////////////////////////////////

Teweten den camp aan de oversede van destege

Pagina 32

Op voorgaends wettighe Convocatie
Zijn op den 29 augustus 1693 toe Vilsteren
De samentlicke Heeren ergenamen vergadert
Geweest en hebben geresolteert, opt raport
Van de Heere mercken richter Cnoppert
In Velthuisen de neffens de bourmester
Daeghs te vooren het gemeene velt
Sandt stuen en welle ? hadden
Gevisiteert. Waer op is geresolteert
Alst volght.

1

Eerstlick dat de groote sandt stuve
Tot bevoredinghe der besten voor om:
:trent de helffte met richingen sal
Worden bevredet ent bevrede met
Santhaver besteckt en met beffespen
En andere gewassen tot demsinghe der
Selve worden beplant; ent nodige hout
Toe worden gecoft; en zijn tot bevroder:
:inghe vant selve gecomiteert den
Mercken richter en de heer velthuijsen

2

De welle ande vechten bij den helle mers
Sal ten meesten proffitie vanden
Gemeenen erffgenamen door voorgeschreven gecomiteerde
Worden bestickt ent nodighe holt
Toe worden gecoft

////////////////////////////////////

3
Over het afgraven vant vlier sal men
Nader in oogen schien nemen, en
Door voorgenoemde gecomiteerden worden
Ondersocht ofte behoorlick het water
Sal cunnen affleijden worden; en daer
Van op naester vergaderinghe raport
Doen.

4
Den hoech? Velts omtrent mollinck
Sal de heer Cnoppert moogen uijt graven
Als sich met de heeren gecomiteerde
Erffgenamen over de waerde der selve sal hebben
Verstaen tot welcke zijn gecomiteert
De heer mercken richter de heer Ruijtenberg
Uijt name van meevrouwe Ripperbandts
En de heer velthuijsen

5
Is verder verstaen dat in gevolgehe
De Heer Rees en de Heer Velthuijsen suijt
Waeren an haer wal eenighe an gravinghe
Quamen te doen uijt noodtsachelick:
:heijt tot voorcoominghe der stuven
En behoudenisse haerder onthoevighe
Landen; dat sulcks haer sal worden
Geackordeert; midts daer voor te
Betalen de waerde daer het bijde
Heeren erffgenamen op sal worden gewaerdert

////////////////////////////////////

6
Is verder verstaen dat nimandt
Vande Heeren erffgenamen eenighe veerdere
Angravinghe sal mogen doen voor

En aleer hij vande samentlicke heeren
Erffgenamen daer toe consent sal hebben
Becoomen en over de waerde geackordert

7
Aldus deses gearresteert en besloot
Op dato als voorg, om door de Heer
Mercken richter te bockege:
:bracht te worden om opde naste
Vergaderinghe te worden getekent
En zijn present geweest nesffens de
Mercken richter de Heeren Knoppert
De Heer Ruijtenbergh uijt name van
Meevrouwe Ripperbandts de heer Velthuijsen
En de Heer walraven uijt name van
Cooninck; en de rentmeester van
Meevrouwe Bentincks

D.Rees
A ruitenburch wegen
Vrouwe Ripperbant
??
??
Gabriel van Velthuijsen

Contact
Oscar Borsen
O.borsen@gmail.com